

‘Zo dicht bij iemand te mogen zijn’

Hoe ervaren raadslieden bij defensie hun ambt tijdens uitzending?

Doctoraalscriptie Universiteit voor Humanistiek

Jeannette van der Meijde en Gerjos Hengelaar

Scriptiebegeleider: dhr. drs. J.H. Mooren, universitair docent psychologie van zingeving en levensbeschouwing

Meelezer: mw. prof. dr. H. A. Alma, hoogleraar psychologie en zingeving

Inhoudsopgave:

1. INLEIDING	3
1.2.1 VRAAGSTELLING	4
1.2.2 DOELSTELLING	4
1.2.3 RELEVANTIE	4
1.3 METHODOLOGISCHE VERANTWOORDING.....	5
2. DE DYNAMIEK VAN DE UITZENDING	8
2.1 INLEIDING	8
2.2 TRANSFORMATIE TOT MILITAIR	8
2.3 TAAKOMSCHRIJVING EN TAAKOPVATTING VAN DE GEESTELIJK VERZORGER	11
2.4 INVULLING VAN HET AMBT IN DE PRAKTIJK	16
3. DE UITZENDING.....	21
3.1 INLEIDING.....	21
3.2 GEESTELIJKE VERZORGING IN HET UITZENDGEBIED.....	21
3.3. APPEL VAN DE ORGANISATIE	23
3.4 DILEMMA'S TIJDENS DE UITZENDING	26
3.5 EFFECTEN VAN DE UITZENDING	29
4. VOORBEREIDING, ONDERSTEUNING EN NAZORG	34
4.1 INLEIDING.....	34
4.2 VOORBEREIDING EN ONDERSTEUNING TIJDENS DE UITZENDING	34
4.3 ZORG NA DE UITZENDING.....	38
4.4 CULTUUR VAN DE DIENST	40
5. ZINERVARING NA UITZENDING	45
5.1 INLEIDING.....	45
5.2 THEORETISCH MODEL OMTRENT ZINGEVING EN COGNITIEVE REGULATIE	46
5.3 EEN THEORETISCHE BENADERING VAN ZINERVARING.....	49
5.4 LEVENSBSCHOUWELIJKE ACHTERGROND.....	50
5. 5 PRAKTIJK VAN DE GEESTELIJKE VERZORGERS.....	55
5.6 ZINERVARING BIJ GEESTELIJK VERZORGERS TIJDENS UITZENDING.....	61
6. BEVINDINGEN EN AANBEVELINGEN.....	70
GERAADPLEEGDE LITERATUUR	75
BIJLAGE 1: WOORDENLIJST.....	77

1. Inleiding

Voor u ligt het verslag van een onderzoek dat wij hebben gedaan onder collega's van de Dienst Humanistisch Geestelijke Verzorging bij de Krijgsmacht. Een van de taken van de geestelijk verzorgers is meegaan met uitzendingen.

In de afgelopen jaren hebben we een indruk gekregen van de aard van het werk op de kazerne- en via verhalen van cliënten en collega's- het werk tijdens de uitzending.

Wij hebben een aantal vragen gekregen rondom de verschillende manieren waarop collega's omgaan met de druk van het werk, vooral tijdens de uitzending.

De positie van de geestelijk verzorger wordt gelegitimeerd vanuit zijn levensbeschouwelijke achtergrond. Dat geldt in formele zin; de geestelijk verzorger wordt aangesteld onder de verantwoordelijkheid van het zendend genootschap, in ons geval het Humanistisch Verbond.

De levensbeschouwelijke achtergrond van de geestelijk verzorger is bepalend bij het uitvoeren van het werk, het legitimeren van zijn persoonlijke inzet tijdens een missie.

Maar wat drijft de geestelijk verzorger om mee te gaan met een risicovolle missie?

En hoe wordt de persoonlijke motivatie en zingeving door de ervaringen tijdens de uitzending beïnvloed? Vragen die bij ons opkwamen en die uiteindelijk de richting voor ons onderzoek hebben bepaald.

In dit onderzoek richten we ons namelijk op de vraag hoe geestelijk verzorgers invulling geven aan hun ambt tijdens uitzending en of de specifieke omstandigheden daar van invloed zijn op de invulling van het ambt en op de zinervaring van de geestelijk verzorgers.

Aan de hand van citaten vertellen geïnterviewde collega's over hun bevindingen, intenties en opvattingen hierover bij de geestelijk verzorgers

In de inleiding zetten we de methodologische opzet van ons onderzoek uiteen.

In het eerste hoofdstuk beschrijven we de transformatie van burger naar militair en betrekken dit op de geestelijk verzorgers. We geven de taakomschrijving en de taakopvattingen van de geestelijk verzorgers ten aanzien van het ambt aan de orde, en de wijze waarop zij hieraan invulling geven.

Het tweede hoofdstuk handelt over de uitzending. Na een inleiding wordt uiteengezet wat specifiek is aan raadswerk in het uitzendgebied. Het appèl dat de organisatie doet op invulling van de taak van de geestelijk verzorger en de dilemma's waarmee hij vervolgens in aanraking komt. Het hoofdstuk wordt afgesloten met een beschrijving van de effecten van de uitzending zoals geestelijk verzorgers die ervaren.

Het volgende hoofdstuk gaat in op de voorbereiding op, ondersteuning tijdens en zorg na de uitzending. Een aparte paragraaf is gewijd aan de cultuur van onze dienst.

In het vierde hoofdstuk hebben we theoretische inzichten over zingeving en zinervaring beschreven en vervolgens wordt een aantal vormen van humanisme onderscheiden. Aan de hand hiervan wordt de zinervaring van geestelijk verzorgers bij de uitvoering van hun ambt omschreven.

Ten slotte formuleren we in het laatste hoofdstuk een aantal conclusies en aanbevelingen.

1.2.1 Vraagstelling

In dit onderzoek richten we ons op de vraag hoe geestelijk verzorgers invulling geven aan hun ambt tijdens uitzending en of de specifieke omstandigheden van de uitzending van invloed zijn op de invulling van het ambt en op de zinervaring van de geestelijk verzorgers.

1.2.2 Doelstelling

Aan de Universiteit van Humanistiek wordt onderzoek gedaan naar theorie en praktijk van humanistisch geestelijk werk. Deze scriptie kan worden gezien als een bijdrage daaraan. Wij richten ons op de zinbeleving en op het proces van zingeving van de geestelijk verzorger tijdens de uitzending.

1.2.3 Relevantie

De relevantie van dit onderzoek wordt gevormd door het belang dat de uitkomsten hebben als basis voor een te voeren beleid ten aanzien van uitzendingen van geestelijk verzorgers. Wij willen namelijk tot een inventarisatie komen van aspecten die een rol spelen bij zingeving. En streven naar resultaten die toepasbaar zijn voor de Dienst Humanistisch Geestelijke Verzorging Defensie.

Wij hopen een impuls te geven aan een constructieve discussie binnen de Dienst over de verdere professionalisering van het vak geestelijk verzorger. Wij willen een bijdrage leveren om te komen tot een uitwisseling van ervaringen over uitzendingen tussen geestelijk verzorgers onderling.

Er is ook een persoonlijke relevantie. Wij hebben een onderwerp gezocht dat ons beiden boeit en waar wij mogelijk in de toekomst ook mee te maken gaan krijgen. Het geeft ons persoonlijk voordeel om na te denken over het onderwerp voordat wij op uitzending gaan.

1.3 Methodologische verantwoording

We hebben in ons explorerend onderzoek de belevingswereld van de geestelijk verzorgers nader willen onderzoeken. Als men de belevingswereld wil onderzoeken heeft dat gevolgen voor de manier waarop men te werk gaat. Het ligt voor de hand om dan kwalitatief onderzoek te gaan doen.

Het is dan van belang om goed materiaal te verkrijgen; dit bepaalt het welslagen van het onderzoek. Ook is de analyse van het materiaal belangrijk, maar de kwaliteit ervan wordt bepaald door het verzamelde materiaal.

We hebben dit materiaal verzameld door een met elf geestelijk verzorgers in gesprek te gaan en deze interviews op een recorder op te nemen.

Voordat we met het verzamelen van het materiaal begonnen hebben we als vooronderzoek een proefinterview met een collega opgenomen. Het doel van dit interview was om voor onszelf na te gaan of wij onze rol van interviewer op een verantwoorde manier zouden kunnen vervullen. We konden zo nagaan of onze vragen helder en doordacht waren. Of wij in staat waren om collega's te interviewen en daarbij voldoende afstand konden houden ten aanzien van de belevingen van de collega's zodat er dus bruikbaar materiaal zou kunnen ontstaan. We hebben ervoor gekozen de interviews te anonimiseren om zode privacy van de collega's te waarborgen.

We kunnen er niet omheen dat wij -werkend bij de dienst- ook een bepaald beeld hebben gekregen over de dienst en de uitzendingen. Er kan sprake zijn van vooringenomenheid, bepaalde vooroordelen en veronderstellingen, mede omdat wij natuurlijk ook in een bepaalde relatie staan met onze geïnterviewde collega's. Door elkaar te interviewen, over de thema's van het onderzoek hebben we geprobeerd onszelf bewust te worden van die vooroordelen, vooronderstellingen en verwachtingen en getracht deze inzichtelijk te maken. We hebben ze helder gekregen door ze nader te onderzoeken en wisten zo waar onze vertekening ten aanzien van het materiaal zou kunnen liggen.

Er is een gekozen voor een reeks van open interviews, waarbij er voor een openingsvraag is gekozen. We hebben ervoor gewaakt dat de geïnterviewde naarmate het interview vordert niet teveel afdwaalt van het thema. Het interview varieerde in tijd. Het gemiddelde interview duurde 2.5 uur.

Van de interviews hebben we een transcriptie gemaakt. De transcripties van de interviews zijn opgenomen in een aparte bijlage die alleen beschikbaar is voor de scriptiebegeleiders. Dit om de privacy van de collega's te waarborgen. Vervolgens hebben we deze transcripties via een kwalitatief verwerkingsprogramma, Atlas-ti gecodeerd.

Dit programma gaf ons de mogelijkheid door coderen de verzamelde data te reduceren tot tekstfragmenten die hanteerbaar waren. De data werd zo opgesplitst tot stukjes tekst die relevant zijn voor de analyse.

Wat betreft de kwaliteitscriteria willen we nader ingaan op twee eisen voor de methodologische kwaliteit, namelijk validiteit en generaliseerbaarheid. We kunnen het volgende stellen: bij validiteit van een onderzoek gaat het om de vraag of we hebben vastgesteld waar we naar op zoek zijn. Zijn er inderdaad antwoorden te geven of zeggen de resultaten die we hebben gevonden eigenlijk iets over de beginvraag.

Eigenlijk gaat het bij de validiteits eis om of we de complexe werkelijkheid wel recht doen met onze weergave van resultaten. Of zeggen de bevindingen niets meer over de situatie in de praktijk.

In dit onderzoek hebben we een analyse uitgevoerd van de complexe werkelijkheid door met een elftal geestelijk verzorgers in gesprek te gaan. Door verschillende mensen te interviewen is het risico dat we belangrijke zaken in de werkelijkheid over het hoofd zien minder groot. Omdat we immers een beschrijvend onderzoek doen hebben we getracht ons te richten op een zo goed als mogelijke weergave van de bestaande situatie.

Om de validiteit te waarborgen hebben we getracht discrepanties tussen geïnterviewden, of tijdens een interview actief te zoeken. We hebben telkens naar deze verschillen in visie, opvatting gevraagd. Het interviewen van geestelijk verzorgers waarborgt onzes inziens een openheid die recht doet aan de werkelijkheid en draagt dan ook bij aan het mogelijk vinden van nieuwe meningen en opvattingen.

Daarnaast wordt een onderzoek als generaliseerbaar beschouwd als herhaalde toepassing bij dezelfde of vergelijkbare onderzoeksobjecten leidt tot dezelfde uitkomsten.

Een andere vorm voor het toetsen van deze generaliseerbaarheid kan zijn dat een andere onderzoeker met een vergelijkbare methode tot dezelfde resultaten moet kunnen komen.

Een feitelijke herhaling van het onderzoek is niet mogelijk omdat door de tijd heen de geestelijk verzorgers wellicht tot andere inzichten zijn gekomen.

Het is wel mogelijk om het onderzoek virtueel te herhalen (Maso en Smaling, 1998).

Een andere onderzoeker kan het materiaal en de analyses die wij hebben toegepast in dit onderzoek intersubjectief navolgen en kritiseren.

We hebben getracht de navolgbaarheid te vergroten door ons als onderzoekers, bewust te zijn van onze rol, positie en status tijdens de onderzoekssituatie. Het onderzoek is van binnenuit geschreven; wij zijn zowel onderzoeker als ervaringsdeskundige. Weliswaar beginnelingen bij

de dienst geestelijke verzorging Defensie zonder uitzendervaring, maar wel collega's met wellicht een mening over de geïnterviewde en over uitzendingen. We moesten ons ervan bewust zijn en blijven dat wij als het ware meervoudig kijken. Deze aspecten kunnen de resultaten namelijk beïnvloeden. We hebben, zoals al eerder is genoemd, elkaar geïnterviewd over de mogelijke oordelen, vooroordelen, verwachtingen ten aanzien van de uitzending en de geïnterviewde. Dit maakte dat wij ons bewust waren van onze valkuilen en elkaar daarop wezen. Daarnaast reflecteerden wij voortdurend over onze vragen, ons handelen en over het materiaal dat we verzamelden. We hebben via Atlas-ti, memo's bij gehouden van onze bevindingen en gevoelens.

Ten aanzien van de geïnterviewden hebben we getracht te komen tot een evenredige verdeling tussen man en vrouw. Daarbij hebben we het criterium gehanteerd dat de geïnterviewden langer dan vijf jaar in dienst moesten zijn en zeker qua leeftijd nog vijf jaren bij de dienst moesten blijven. Verder is gekeken naar een evenredige verdeling ten aanzien van de krijgsmachtdelen. Vanuit alle krijgsmachtdelen: Landmacht, Luchtmacht, Marine, hebben we geestelijk verzorgers gesproken. Buiten ons onderzoek vallen de geestelijk verzorgers van de Koninklijke Marechaussee. De reden hiervoor is dat geestelijk verzorgers die bij dit onderdeel werkzaam zijn, tot op het moment dat wij het onderzoek deden niet op uitzending gingen.

De door ons gekozen methode om onze gegevens te verwerken, Atlas-ti, verhoogt onze inziens ook de navolgbaarheid.

Bij generaliseerbaarheid gaat het ook om de vraag of de gevonden resultaten iets zeggen over de grotere werkelijkheid dan alleen de onderzochte eenheden. Dit onderzoek is erop gericht een representatief beeld te geven waarin humanistische geestelijk verzorgers zich kunnen herkennen. Het is een probleem omdat de complexiteit van de werkelijkheid niet zo eenvoudig is te vertalen naar andere contexten. Maar door een goede selectie van de geïnterviewden kan er wel een zo groot mogelijke generaliseerbaarheid worden gecreëerd. Bij de selectie is daarbij rekening gehouden. Op die manier zullen ze representatief zijn voor de geestelijk verzorgers binnen defensie die niet geïnterviewd zijn.

Dit onderzoek heeft niet tot doel om te generaliseren naar andere geestelijk verzorgers dan de Humanistische Geestelijk Verzorgers aangezien zij een ander levensbeschouwing, referentiekader hanteren. We hebben de keuze gemaakt om ons onderzoek bij Humanistische Geestelijk Verzorgers te doen vanwege praktische overweging als beperking in tijd en ruimte.

2. De dynamiek van de uitzending

2.1 Inleiding

Geestelijk verzorgers bij defensie vervullen hun taken binnen een bijzondere organisatie, met een eigen cultuur en normatief kader. Willen geestelijk verzorgers effectief zijn dan zullen zij zich moeten verhouden tot die organisatie en haar mores. In dit hoofdstuk wordt de militaire cultuur en de positie van de geestelijk verzorgers hierin vanuit verschillende invalshoeken beschreven. Eraan voorafgaand wordt de omvorming van burger naar militair beschreven aan de hand van het boek 'Blood rites' van Ehrenreich. De geestelijk verzorger werkt in een organisatie waar aspecten van die omvorming merkbaar zijn; hij ervaart deze aan den lijve.

2.2 Transformatie tot militair

Omdat er bij defensie op professionele wijze gebruik gemaakt wordt van geweld, brengt het werken bij defensie een ontwikkeling van waarden en normen met zich mee die ongebruikelijk is in de burgermaatschappij. Over oorlog, geweld en het werken in een geweldsorganisatie heeft Barbara Ehrenreich een boek geschreven dat kan helpen bij de beschrijving van de kloof die bestaat tussen de burgermaatschappij en de militaire maatschappij.

Oorlogsvoering vereist koelbloedigheid, strategie, logistiek maar vergt tegelijkertijd een transformatie van waarden: je wordt geacht te doden. Waarom gaan mensen vechten in plaats van te vluchten uit een conflict? Voor de bereidheid te vechten is een transformatie noodzakelijk van burger naar militair. Het is eenvoudig om iemand te leren geweren af te schieten. Het probleem is hem zover te krijgen dat hij bereid is deze situaties aan te gaan waar geweren worden afgeschoten en daar lang genoeg te blijven om zelf gedood te worden. Ehrenreich beschrijft de krachten die loskomen tijdens gewapende conflicten. Hele samenlevingen komen tijdens oorlog in een andere bewustzijnstoestand, van emotionele intensiteit en gevoelens van generositeit, gemeenschapszin en zelfs bereidheid tot het offeren van het eigen leven. Oorlog krijgt zo, door het opgaan in een collectieve kracht en door de offerbereidheid, een religieuze dimensie. Wat is er met oorlog dat we het als iets heiligs zien? Ehrenreich zoekt het antwoord op deze vraag door de geschiedenis van de mensheid na te gaan.

In de visie van Ehrenreich is oorlogvoeren een cultureel fenomeen, 'a culture-shaping force'. Eeuwenlang heeft oorlog de culturele, maatschappelijke en technologische ontwikkeling bepaald, waarbij de middeleeuwse elitestrijder vrijgesteld van maatschappelijke verplichtingen, zich ontwikkelde. Ehrenreich beschrijft het ontstaan van een mannelijke traditie van krijgers waarin de professie doorgegeven wordt. Voor krijgers is opoffering het initiatieritueel, waardoor een intergenerationele continuïteit ontstaat. 'Warriors make wars, but it is also true that, in what has been so far an endless reproductive cycle, war makes warriors'. Warriors do not come automatically to a transcendent, or religious, sense of their occupation, any more than do professional chefs or athletes. The only traits universally valued in fighting men are courage and loyalty to one's band or leader' (Ehrenreich, 1997).

Hoewel de aard van de krijgsmacht verandert en vrouwen mondjesmaat een positie verwerven binnen de krijgsmacht, is het beeld dat Ehrenreich schetst relevant voor de modellen waar militairen mee te maken krijgen. Nog altijd spelen modellen van de strijders, de bijna religieuze dimensie en het waardepatroon van de strijder een rol in literatuur en films. Dit zijn beelden en modellen waaraan militairen overal ter wereld zich spiegelen. Deze modellen zullen ondermeer relevant blijken te zijn voor de zinervaring van militairen. Een tweede element dat wij aan de hand van het boek van Ehrenreich willen benadrukken is dat de vorming tot militair een transformatie met zich meebrengt die tot op een existentieel niveau consequenties heeft. De inwijding tot militair brengt verandering van normen en waarden, doelen en zingevingskaders met zich mee.

Bij terugkeer in de burgermaatschappij kan blijken dat de militaire vorming en ervaring een verandering heeft bewerkstelligd in de persoon van de militair die niet alleen merkbaar is voor de familie, vrienden en de burgermaatschappij, maar ook kan leiden tot verwijdering omdat het wereldbeeld van de strijder niet invoelbaar is voor de burger en de militair zich moeilijk terug kan voegen in de burgermoraal.

Geestelijk verzorgers werken in een organisatie waar deze transformatie plaatsvindt, zij proberen op dit proces ook invloed uit te oefenen door de aandacht vragen voor ethische vraagstukken. De vraag is in hoeverre geestelijk verzorgers zelf beïnvloed worden in dit transformatieproces. Tijdens een initiële opleiding waaraan wordt deelgenomen door taakofficieren met een specialistische taak, zoals artsen, juristen, psychologen en geestelijk verzorgers, hebben wij het vervreemdende effect van de militaire vorming aan den lijve ervaren. Het opvolgen van commando's, het consequent aangesproken worden met de achternaam, het voortdurend deel uitmaken van een collectief, het ervaren van de groepsdruk,

allemaal voorbeelden van het depersonaliserende effect dat het militaire bedrijf kan hebben. Voor geestelijk verzorgers is dit een intensieve, maar bruikbare ervaring, die ambivalente gevoelens kan oproepen.

In dienst treden bij defensie brengt een fundamentele verandering in iemands leven met zich mee. Militair zijn is één van de weinige beroepen waarin iemand zich verbindt met een werkgever die in veel aspecten van het leven zijn invloed doet gelden; de scheiding tussen werk en privé wordt op bepaalde punten opgeheven. Het beeld van een totale institutie, zoals Goffman (1977) die heeft beschreven, doemt op.

Het centrale kenmerk van totale instituties is dat alle aspecten van het leven zich op dezelfde plaats onder hetzelfde gezag voltrekken.

In de tweede plaats wordt iedere fase van de dagelijkse activiteiten van de leden uitgevoerd in het onmiddellijke gezelschap van een groot aantal anderen, dat allen gelijk worden behandeld en dezelfde dingen samen moeten doen.

In de derde plaats zijn alle fasen van de dagelijkse activiteiten geschematiseerd, waarbij de ene activiteit op een van tevoren vastgesteld tijdstip overgaat in de volgende en waarbij de gehele volgorde van de activiteiten van bovenaf wordt opgelegd middels een systeem van expliciete formele regels en door een staf van functionarissen.

Tenslotte worden de diverse gedwongen activiteiten samengevoegd als delen van een enkel alomvattend rationeel plan dat willens en wetens is ontworpen om de officiële doeleinden van een institutie te vervullen.

Militairen vallen zeven dagen per week, 24 uur per dag, onder de krijgstuicht. Veel van hen verliezen contacten in de burgermaatschappij en bouwen een sociaal netwerk van militairen op. Zoals de Vries en Vogels beschrijven is er niet alleen in toenemende mate sprake van interferentie van leefwereld en systeem, waarbij de werkomgeving in belangrijke mate mede bepalend wordt voor hoe het leven 'thuis' geleefd en beleefd wordt, omgekeerd is er ook het groeiend persoonlijke appèl op militairen om zich met al hun persoonlijke kwaliteiten in te zetten voor hun werk. Militair zijn is een manier van leven geworden. (De Vries en Vogels, 2002)

Aan het vak van militair zijn bepaalde waarden verbonden; men geeft een deel van de autonomie op om in ruil daarvoor deel uit te maken van een gemeenschap waar verbondenheid een belangrijke rol speelt:

'Maar ook wat mensen persoonlijk ervaren tijdens zo'n missie, wat ze samen ervaren aan saamhorigheid en kameraadschap, al die dingen die ook veel genoemd worden in verband met het militaire bedrijf... maar die

soms ook alleen maar woorden zijn. Tijdens een missie is het in ieder geval mogelijk dat mensen dat ook echt ervaren. Ook dat is een klein resultaat, hé. Resultaat, klein maar heel erg belangrijk.’ (respondent 1)

Afgezien van de praktische consequenties, zoals de kleding en vervoersregeling, de apart geregelde militaire gezondheidszorg, pensioenvoorziening wordt de bereidheid verwacht om buiten normale uren te werken en van tijd tot tijd een aantal maanden op uitzending te gaan. Defensie als bijzondere werkomgeving roept vragen op voor het individu: ‘hoe wordt voorkomen dat het privé-bestaan volstrekt wordt gedomineerd door het ritme en de kwaliteit van het werk binnen de krijgsmacht. Hoe blijf ik als mens samenvallen met mezelf wanneer beslissingen of gebeurtenissen binnen het domein van het werk zich niet of niet goed laten verenigen met mijn zelfbegrip en betekenis in de ogen van belangrijke anderen?’ (De Vries en Vogels, 2002, 90)

Binnen deze militaire cultuur voeren geestelijk verzorgers hun taken uit. Zij maken wel en geen deel uit van die cultuur. Dit levert een spanningsveld dat verderop uitvoeriger beschreven zal worden. Geestelijk verzorgers zijn niet opgenomen in de militaire hiërarchie; formeel zijn zij gelijkgesteld aan een officiersrang. In de praktijk van het werk moeten geestelijk verzorgers zich voortdurend verhouden tot de militaire regels en omgangsvormen, waarbij ze enerzijds voldoende afstand moeten houden om kritisch te kunnen zijn en zich anderzijds moeten verbinden met de militair om het vertrouwen te winnen van de individuele militair en de eenheid waarvan deze deel uitmaakt.

2.3 Taakomschrijving en taakopvatting van de geestelijk verzorger

In deze paragraaf geven we de taakomschrijving weer zoals deze is geformuleerd door de dienst Humanistisch Geestelijke Verzorging (HGV). Vervolgens geven we een aantal opvattingen van geestelijk verzorgers weer over deze taakopvatting.

Voordat we dit doen willen we de missie zoals de dienst HGV deze formuleert weergeven. Immers de taken van de geestelijk verzorger komen voort uit deze missie.

De missie wordt door de dienst HGV als volgt omschreven: ‘Uitgaande van het in de Grondwet verankerde recht dat ieder heeft om zijn of haar godsdienst of levensovertuiging, individueel of in gemeenschap met anderen, vrij te belijden en te beleven, levert de HGV in deze Krijgsmacht mede in het kader van het streven van het Ministerie naar kwalitatief hoogwaardige personeelszorg en nazorg en onder erkenning van de Overheid dat de militair wordt gesteld voor een problematische en ethische geladen werk-, en leefsituatie overal in de

Krijgsmacht waar daar vraag naar is, vanuit de humanistische levensbeschouwing, geestelijke zorg bij existentiële vragen en existentiële nood.

De kerntaken worden als volgt omschreven: ‘De geestelijk verzorger onderhoudt, op basis van zijn vrijplaats en ambtsgebied en door voortdurend bereikbaar en beschikbaar te zijn, vertrouwensrelaties met militairen en direct betrokken relaties; gaat professioneel om met existentiële en ethische vragen en problemen; levert een bijdrage aan integratie en humanisering van de Krijgsmacht’. (Buijs, 2000, 8)

Over de taak en de positie van de raadslieden wordt een voortdurende discussie gevoerd, waarbij interne en externe factoren bepalend zijn voor de mogelijkheden en wenselijkheden van humanistisch geestelijke verzorging in de krijgsmacht.

Een interessante discussie maar het voert te ver hier in het kader van dit onderzoek verder op in te gaan. We noemen de discussie over het afleggen van verantwoording, de protocolsering van het werk, de domeinbepaling en het spanningsveld tussen loyaal zijn aan de militaire organisatie enerzijds en kritisch zijn ten aanzien van beleid en politieke keuzes. De discussie rondom de missie in Uruzgan is hiervan een voorbeeld.

We verwijzen hiervoor naar enkele interessante documenten. (Enkele stukken waar discussiepunten naar voren komen zijn: Frank Buijs, Contouren een nieuw beleid verschenen in 2000, Jules Braber en Wouter Kuijman: Veertig jaar dienst humanistisch geestelijke verzorging. Dienst Humanistisch Geestelijke Verzorging, De mens centraal verschenen in 2006).

De geïnterviewde geestelijk verzorgers spreken als zij het over hun taakopvatting hebben, over de primaire processen. Dat zijn taken die door geestelijk verzorgers vervuld dienen te worden. We zullen deze kort omschrijven.

De dienst Humanistisch Geestelijke Verzorging onderscheidt zes taken, primaire processen, van de geestelijk verzorgers:

1. Individuele begeleiding van personeel, relaties en veteranen bij levensbeschouwelijke en zingevingsvragen;
2. Begeleiden van groepen, waaronder het geven van GV lessen en bijeenkomsten en GV conferenties, onder andere op militair vormingscentrum Beukbergen;
3. Houden van bezinningsbijeenkomsten en uitvaarttoespraken;
4. Gevraagd en ongevraagd adviseren aan leidinggevenden en werkgroepen over ethische, communicatieve en organisatorische processen rond (on)macht, met het oog op een humaan werkklimaat, een zelfreflexieve organisatie en vanuit het belang van geestelijk welbevinden van het personeel;

5. Communiceren van het professioneel profiel, in de zin van aanwezig zijn op de werkvloer, bekendheid geven aan de taakuitoefening, deelname aan officiële activiteiten en communiceren in de media;
6. Handhaven van het professioneel profiel door middel van intervisie, supervisie, scholing, deskundigheidsbevordering, het schrijven van jaarverslagen, enzovoort.

Binnen de zorgverlening aan militairen binnen defensie nemen geestelijk verzorgers een specifieke positie. Deze typeert zich door het zogenaamde nuldelijns werken, dat wil zeggen direct aanspreekbaar zijn, zelf contact leggen en in principe geen hantering van selectiecriteria ten aanzien van de problematiek. Dit nuldelijns werken is dus specifiek voor de wijze waarop ze het eerste punt van de primaire processen gestalte geven.

Grofweg komen in de interviews ten aanzien van dit nuldelijns werken twee posities naar voren. Bij de eerste variant ligt de nadruk op aanwezigheid en deel uitmaken van de leefgemeenschap. Het is niet probleemgericht werken maar een voortdurend aanwezig en beschikbaar zijn.

‘Ik vond ook misschien wel het beeld van toch ook een dorpspastoor heb ik wel eens voor ogen gehad. Een dorpspastoor die loopt wat rond, niet te veel... houdt zich ook verre van allerlei ingewikkelde beleidsdingen en zo. Maar die kent de mensen wel, is beschikbaar... nou, misschien wel stiekem zo’n soort beeld, ja. Dus geen humanistisch beeld maar meer van de dorpspastoor zoals we dat van vroeger kennen.’ (respondent 2)

Een van de gebruikte typeringe n die dit weergeeft is die van de dorpspastoor, daarin ligt zowel een visie op het ambt besloten namelijk deel uitmaken van de leefgemeenschap, laagdrempelig zijn, rondlopen, meedoen met lief en leed. Zodat je herkenbaar bent en de mogelijkheid hebt over alledaagse zinvragen in gesprek te komen. Anderzijds legt het ook een norm op, namelijk dat je iedereen zou moeten kennen, het liefst nog bij naam en dat je de geschiedenis van een ieder paraat hebt.

Een andere visie, tweede variant op het nuldelijns werken sluit meer aan bij de doelen van de organisatie. Binnen het militaire bedrijf moet de zachte kant ook een plaats hebben. Het bedrijfsbelang is daarmee gemoeid. De geestelijke verzorging lijkt in deze visie een functioneel onderdeel van het bedrijfsproces. Maar wel een onderdeel dat een vorm van luxe kent die tevens noodzakelijk is.

‘Formeel beschikbaar..... zijn voor juist die zachtere kant, de vragen en de steun en begeleiding die iemand daarbij nodig heeft en dat een beetje voor het voetlicht proberen te krijgen. Wat dat betreft heb ik een hele luxe positie in deze organisatie.

Interviewer: Wat is dan de luxe?.

N. De luxe daarvan is dat je.... dat wij tot nu toe, zou ik bijna zeggen niet gevangen zitten in dingen als meetbaar product en die moeten afleveren. De aandacht kunnen vragen, voor ja.... die menselijke kant van de organisatie. Ja, dat heeft ook iets van luxe. Naast dat het ook noodzakelijk is.....' (respondent 4)

'Het feit dat we er tegen de verdrukking in er zijn, is dan net de noodzaak van onze aanwezigheid, want anders was er helemaal geen aandacht meer voor. Voor dat stukje mens zijn, dat aan de ene kant maar aan de andere kant misschien dan ook wel weer niet. Want wat ik net zei... de organisatie is opgebouwd uit mensen, dus dat verdwijnt nooit'. (respondent 4)

De geestelijk verzorger is beschikbaar voor de militair, die zelf beslist of hij van het aanbod gebruik maakt. Vanuit zijn functie vraagt hij aandacht voor de menselijke maat in de militaire structuur.

'Ik heb wel het ideale dat ik er voor iedereen wil zijn. Ja, eh.....er zitten dingen achter als ik vind zelf het leven zoveel moeite waard, dat is iets wat ik graag mee wil geven. Dus ook dingen als hoe gaat het met je, niet als militair maar even als mens'. (respondent 6)

Deze geestelijk verzorger heeft in de opvatting een vaderlijke / moederlijke functie, het oog houden op de buitenbeentjes, militairen die kwetsbaar lijken te zijn. De geestelijk verzorger die altijd beschikbaar is, voor allerlei verhalen.

'Want als geestelijk verzorger ben jij uiteindelijk... bij elke groep zijn er altijd wel mensen die uit de boot vallen hè. Die nergens terecht kunnen. Die nergens bijhoren of weet ik het. En ik denk voor een aantal van die mensen was ik toch een soort... weet je wel, als je nergens terecht kunt: bij de gv kun je altijd terecht. Daar hoeft je niet... je hoeft geen casus te zijn, of een hulpvraag te hebben. Of zoiets. Je kunt er gewoon naartoe gaan en je verhaal vertellen en zeuren of klagen. Of boos zijn. Ja. Nou en ik denk zeker voor die mensen is het ontzettend goed dat de geestelijk verzorger erbij is.' (respondent 9)

In de voorgaande citaten komt het beeld naar voren van de geestelijk verzorger als nuldelijns werker, beschikbaar voor de militair. Het eerste primaire proces waarbij de zorg voor de individuele militair centraal staat. De inhoud van deze zorg wordt door de geestelijk verzorgers niet duidelijk nader omschreven; het varieert van beschikbaarheid zijn voor alledaagse dingen tot het iets mee willen geven aan de mens die militair is.

In de interviews wordt een aantal keren humanisering van de krijgsmacht genoemd. Hierin komen enkele primaire processen samen, met name het adviseren met het oog op een humaan werkklimaat en het behouden van de link met de maatschappij.

Over de humanisering van de krijgsmacht spreekt deze geestelijk verzorger zich vrij expliciet uit:

'Humanisering van de krijgsmacht wordt er dan geroepen. Wat betekent dat dan eigenlijk? Het is net alsof je dan een groep barbaren hebt die je dan de beschaving moet gaan brengen. Zo is het ook helemaal niet. Op zich is het natuurlijk wel iets, juist vanwege die moeilijke taken het toch zo... zo... menselijk mogelijk te houden.' (respondent 1)

Humanisering van de krijgsmacht wordt door de geciteerde geestelijk verzorger gezien als een ideaal.

Hij wil stilstaan bij het humaniseren omdat de steeds moeilijker wordende taken tijdens uitzendingen mogelijk minder wenselijk menselijk gedrag teweeg kan brengen.

Onderstaande geestelijk verzorger heeft een andere opvatting; voor hem ligt zijn taak in de kleinere dingen.

‘Ik dacht, nou, dat gaat me wel lukken. En dus ook niet heel hoge verwachtingen hebben. Had ik ook niet. Zo van: kijk gewoon, wat is het, wat komt er op mijn pad. En als het echt helemaal niet gaat dan kan ik wel bellen naar Den Haag. En geen grote idealen van het humaniseren van de krijgsmacht of de missie...’

(respondent 2)

De volgende geestelijk verzorger ziet een ‘beetje’ een taak voor zichzelf weggelegd, namelijk het leggen van de verbinding tussen de militaire organisatie en de samenleving waarvan zij deel uitmaakt. Juist hij kan dit doen omdat zijn positie hem dit mogelijk maakt. Hij staat buiten de defensiehiërarchie en organisatie:

‘Dat is ook sinds dat we een beroepsleger hebben. De dienstplicht is opgeschort. Nu vind ik het toch ook wel een beetje een taak van een geestelijk verzorger om het verband met de rest van de maatschappij in stand te houden. Dat de krijgsmacht niet een soort eigen eiland wordt met eigen regels en wetten en een eigen cultuur en hoe langer hoe meer los komt te staan van de samenleving’. (respondent 1)

In het volgende citaat verwoordt de geestelijk verzorger een soortgelijke taak, waarbij het stellen van de juiste vragen de aanwezigheid van hem legitimeert.

‘Het beeld van de hof... van de hofnar vind ik ook een mooi beeld. Die dus wel in de organisatie zit, maar dus daar geen deel van uitmaakt. Die de boel ook... die wel eens een kritische vraag kan stellen. (i: ja) Die niet gaat vertellen hoe ze het allemaal moeten organiseren. Of zo. (i: nee) of ehm... die op wat een andere manier de vragen kan... kan neerleggen. Maar dat vind ik ook wel een beeld. Vind ik ook wel een... wel een mooi beeld.’ (respondent 2)

Een andere visie wordt verwoord door deze geestelijk verzorger die het geven van organisatieadviezen tot zijn taken rekent. Hij ziet dat als een bijdrage aan de humanisering van de organisatie.

‘Ik werk als humanist in deze organisatie en omdat ik mij eigenlijk concentreer op die mensen en op het reilen en zeilen hoe die organisatie nou werkt, en voornamelijk hoe die organisatie werkt voor mensen en wat dat doet met mensen hoe mensen dingen organiseren.... Eh....dus eigenlijk die context dat dat dat binnen een geweldorganisatie zit die is daarin, die staat daarin altijd wat op de achtergrond.’ (respondent 5)

Toch wijkt de door de dienst gegeven omschrijving van de verschillende primaire processen soms af van de opvatting die de geestelijk verzorgers daar zelf van hebben. Deze geestelijk verzorger maakt onderscheid tussen zijn vak als geestelijk verzorger en het vak van een

bedrijfskundige. Hij is van mening dat een taak als structuurbegeleiding volgens hem oneigenlijk is.

‘Structuurbegeleiding... dan lees ik erover wat dat dan in mag houden. Dan betekent het dat ik ook meedenk in die organisatie, in die top en zo. Oh, daar ben ik het nog niet zo heel erg mee eens. Ik vind... ik vind dat ik als... ik heb geen managementopleiding gevolgd, ik ben geen bedrijfskundige of bestuurskundige, dat ben ik niet. Ik ben geestelijk verzorger. Dat is mijn vak.’ (respondent 2)

Het valt op dat van de primaire processen de individuele begeleiding over het algemeen wordt gezien als kerntaak. Waarbij er verschillende visies zijn hoe deze taak in de praktijk uitgevoerd wordt en wat daarmee wordt beoogd. Het lijkt te gaan om present zijn, alledaagse zingeving tot aan ‘iets’ mee willen geven, wat men kan duiden als existentiële zingeving. Het bevorderen van een humaan werkklimaat of de humanisering van de krijgsmacht wordt ook door velen genoemd als taak, maar lijkt meer op een afgeleide taak.

Deze taak lijkt voort te komen uit de positie die men heeft, vallend buiten de hiërarchie en de organisatie. Daardoor wordt het stellen van de vragen mogelijk en gelegitimeerd. Het lijkt in dit opzicht geen bewuste keuze om aan deze taak te werken, maar veel meer iets wat er bijkomt.

De overige primaire processen worden door de geestelijk verzorgers niet of nauwelijks genoemd.

We kunnen onzes inziens stellen dat de inhoudelijke omschrijving van de primaire processen zoals de dienst humanistische geestelijke verzorging die heeft geformuleerd maar op een paar punten wordt gedeeld, herkend en erkend. Ze geven in de praktijk dus minimaal een richting aan, maar bieden te weinig houvast, structuur wat betreft de inhoudelijke taakopvatting van de geestelijk verzorger.

De vraag die nu naar voren komt is welke invulling de geestelijk verzorgers dan wel aan hun ambt geven. In de volgende paragraaf gaan we hier nader op in.

2.4 Invulling van het ambt in de praktijk

Een aspect van het humanistisch geestelijk verzorger zijn is speciaal, namelijk de relatie met de zendende instantie, het Humanistisch Verbond en zijn positie binnen de Krijgsmacht. Deze worden aangeduid met de begrippen ‘ambt’ en ‘vrijplaats’.

Een ambt is te omschrijven al een openbare functie waarvoor iemand is aangesteld door een burgerlijke, kerkelijke of levensbeschouwelijke overheid. De geestelijk verzorger wordt door

het levenbeschouwelijk genootschap ‘Het Humanistisch Verbond’ gemachtigd om als zijn vertegenwoordiger in een bepaalde instelling werkzaam te zijn, in dit geval bij Defensie. Het levenbeschouwelijk genootschap wordt gezien als een openbare drager van een bepaalde traditie en draagt een bepaalde mate van consensus uit over existentiële zaken.

Het stelt eisen aan de ambtsdrager als persoon, als functionaris en als vertegenwoordiger van het genootschap en waarborgt zo herkenbaarheid en openbaarheid van het ambt.

De relatie tussen de geestelijk verzorger en het zendend genootschap is open en kritisch waarin er ruimte is voor het bespreken van verschillen en opvattingen uitgewisseld kunnen worden.

Een kenmerk van het ambt geestelijk verzorger is dat hij is gebonden aan het ambtsgeheim, hij heeft een geheimhoudingsplicht en kan zich beroepen op het verschoningsrecht.

De geestelijke verzorger werkt op basis van autonomie en heeft afstand tot het beleid van de organisatie waarin hij werkzaam is.

Hij heeft vrijheid op het terrein van zingeving en de omgang met cliënten. Dit is gebaseerd op het grondwettelijke recht op vrijheid van godsdienst en levensovertuiging. Het wordt aangeduid met de term ‘vrijplaats’. Er is ruimte voor mensen om zingevingvragen te stellen en naar antwoorden te zoeken onder de voorwaarde van onafhankelijkheid ten opzichte van de organisatie.

De term ‘vrijplaats’ is juridisch van aard maar het geeft de specifieke opvatting weer over de mens en organisatie. Het is noodzakelijk om je als geestelijk verzorger principieel buiten de strategische krachtenvelden van de organisatie op te stellen.

Dit vloeit voort uit de opvatting dat het de geestelijk verzorger altijd gaat om de mens als gehele mens, terwijl de organisatie zich slechts bezig zou houden met aspecten van het menszijn. Dit houdt niet automatisch in dat de geestelijk verzorgers zich moeten afschermen van de organisatie, maar dat zij binnen de organisatie een gesprek voeren over de kwaliteit van het leven binnen de organisatie en op basis van onafhankelijkheid en deskundigheid deel nemen aan verschillende vormen van overleg. (Buijs, 2000, 11)

De aard van het werk brengt met zich mee dat er geen duidelijk, eenduidig beeld gegeven kan worden over het ambt van geestelijk verzorger.

Uit de voorgaande paragraaf blijkt dat er ook geen eenduidige richtlijn is voor de manier waarop je invulling geeft aan het vak. Hoewel er door de dienst een omschrijving is gegeven van de primaire processen, zijn deze in onvoldoende mate richtinggevend. Raadswerk wordt op verschillende manier vorm gegeven. In het volgende citaat komt dat duidelijk naar voren:

‘Je bent zelf met je persoonlijkheid het belangrijkste instrument in dit werk, vind ik... dat vind ik zelf echt. In hoge mate. En ik vind ook dat je dat echt inhoud moet proberen te geven en echt ook serieus moet nemen. En

dat betekent dus ook dat je het echt in je eigen stijl moet doen. Dus je moet je ook niet teveel vastklampen aan deskundigheden van anderen. Je moet je eigen deskundigheden ontwikkelen en ook koesteren. Ook daar... ook zelfs als humanistisch geestelijk verzorger... zelfstandig in durven zijn. Je eigen weg durven gaan.' (respondent 1)

Het geven van een eigen invulling heeft niet tot gevolg dat het ambt vrijblijvend is. Geestelijk verzorgers zien het ambt als een behoorlijke verantwoordelijkheid. Waarbij men eigen normen, waarden als maatstaf aanlegt.

'Je moet wel bereid zijn als geestelijk verzorger hard te werken. Gewoon met je ziel en zaligheid induiken. Ook wel een voorwaarde. Je moet je bewust zijn van de privileges die je hebt en daar ook nobel mee omgaan. Wat dat betreft ben ik dan wel weer wat streng.' (respondent 1)

Die verantwoordelijkheid die de geestelijk verzorger is verstrekkend. Je moet ergens voor staan en blijven staan, ook wanneer dat niet gemakkelijk is. Je hebt je eigen kleur, bent humanist geestelijk verzorger en bent je bewust van wat je te brengen hebt.

'En ze hebben me meegenomen voor iets. En dat betekent dat ik moet blijven staan. Want als ik niet blijf staan als zij mij nodig hebben, hebben ze een kat in de zak gekocht. (...) heel hard gezegd: ik sta daar met wie ik ben als humanistisch geestelijk verzorger. Eigenlijk ga ik niet sjoemelen. Klinkt een beetje raar maar ik ga niet in dialoog over wat ik te brengen heb. Als ik een rode vos ben, ga ik niet in dialoog net doen of ie paars is.' (respondent 3)

In het volgende citaat geeft de geestelijk verzorger aan dat hij vooral tijdens de uitzending als geestelijk verzorger tot zijn recht komt. Hij ziet het als zijn taak het gat te dichten dat het gemis aan bronnen, sociale contacten uit Nederland oproept. Hij wordt dan 'de belangrijke andere', iemand die in dezelfde context zit en waarmee je bijvoorbeeld bepaalde gevoelens kan delen. Op de kazerne is de aanwezigheid van een geestelijk verzorger volgens hem vooral een luxe.

'De noodzaak zit hem, denk ik ... vooral in de missies. Zolang we met zijn allen in Nederland op de kazernes zitten is het vooral een luxe. Dat heeft er mee te maken dat de mensen als ze thuis zitten, gebruik kunnen maken van de bronnen die ze zelf kunnen aanboren.' (respondent 4)

Een andere geestelijk verzorger verwoordt ook een visie op raadswerk als het aanleggen van een sfeer waarin het gevoel van thuis ruimte kan krijgen. Een ruimte waarin je even geen militair meer bent.

'Terwijl ik juist in zo'n uitzendgebied vind ik een van de leuke kanten van de geestelijke verzorging dat even de mogelijkheid heeft om een stukje thuis te creëren. Even een stukje niet militair, buiten de hiërarchie, dat je even jezelf kan zijn zonder dat je op rapport gaat. Ja ik had het leuker gevonden om het breder in te zitten, zodat het echt een bezinningsmoment was, een moment van rust voor aansluitend op de wensen van de aanwezigen.' (respondent 10)

Deze geestelijk verzorger legt voor zichzelf een norm aan. Als iemand die zich gewetensvol moet opstellen. Hij is zich bewust van zijn voorbeeldfunctie.

'Ik had mij van tevoren bedacht dat ik ga zowel voor de moraal als het moreel me zou gaan. Ik wilde proberen om een bijdrage te leveren, zodat iedereen een zo goed mogelijke uitzending heeft. Zowel naar welbevinden, als iets... ja ik dacht dat als iemand er iets op moet letten dat men zich houdt aan wat wij met elkaar hebben afgesproken dan zal ik wellicht dat moeten zijn. Daar heb ik altijd wel oog en oor voor gehad. En ik had heel erg dat besef dat kwam doordat ik de eindoefening had meegemaakt. Dat ik het ene moment inderdaad die bekende luis in de pels zou zijn en juist op een ander moment misschien juist meer de smeerolie in de machine zou zijn. En daar voortdurend tussen zou moeten switchen. (respondent 6)

Geestelijk verzorgers leggen dus voortdurend voor wat betreft de invulling van hun ambt eigen normen aan. De volgende geestelijk verzorger erkent dat, als puntje bij paaltje komt, als gevolg van de door hem gehanteerde norm er onvermijdelijk een eenzaamheid optreedt.

De geestelijk verzorger is er voor anderen en de eigen last moet zelf gedragen worden.

'Waar je mee geconfronteerd wordt is inderdaad in feite niet meer dan het natuurlijk is dat je ondanks alle verbondenheid, toch heel alleen komt te staan. En dubbel alleen omdat je functie ook eenzaamheid meebrengt. En ik vind nog steeds maar dat is mijn persoonlijke mening, en als anderen daar anders over denken tijdens een uitzending dan is dat goed. Ik vind nog steeds dat ik er ben om naar de anderen te luisteren en hen tot steun te zijn en ik ben er niet om mijn last op anderen af te wentelen.' (respondent 8)

De persoon van de geestelijk verzorger valt niet automatisch samen met de ambtsdrager. Het is de kunst er voor de ander te zijn en dit te verbinden met jezelf. Dit is iets anders dan het maken van een gezamenlijk verhaal. Er mag geen verstrengeling optreden tussen het eigen leven van de geestelijk verzorger en dat wat hij in zijn werk tegenkomt. De geestelijk verzorger is dienstbaar en in essentie is het een eenzaam beroep.

'Ik ben daar voor die ander. En natuurlijk, in dingen die die ander zegt, zal ik in die eenzaamheid, denken; goh, zit wel wat in. ....en dat integreer ik misschien voor een stuk. Ik kan heel erg bewonderend zijn naar wat de ander vertelt en soms leer ik daar dingen uit. Ik ben voor een deel mijn beroep maar mijn beroep is ook voor een deel niet mij. Staat ook voor een deel buiten mij. D'r zitten wel scheerlijnen aan. Daardoor blijft de tent wel staan, maar... '(respondent 3)

Het hebben van een morele professie maakt dat je soms een standpunt moet innemen in een morele kwestie, ook wanneer dit negatief uitwerkt voor je eigen positie en bijvoorbeeld eenzaamheid kan opleveren.

'Ja, maar ik ben er niet voor mijn eigen geborgenheid. Denk ik. Ik moet wel die morele vragen blijven stellen. En ik vind dat ik daar op een hele zorgvuldige manier mee om moet gaan en ik zal niet gauw iets rapporteren maar dit was iets waar ik zo.... ..al mijn haren van recht overeind gingen staan. Ook anderen hadden er heel veel last van. Maar dat is niet mijn drijfveer. Ik vind niet dat ik het ins blaue hinein naar voren moet brengen. Ik vind wel dat ik heel ongeloofwaardig word, dat als er situaties zijn waarin zoiets speelt, dat ik daar niet op reageer. Ik denk dat ik daarvoor ben aangesteld.' (respondent 11)

Gegeven de eenzaamheid van de geestelijk verzorger en het feit dat hij zijn eigen normen aanlegt, ligt de vraag voor de hand waaraan hij zichzelf spiegelt, waar zijn maatstaven liggen.

‘Kijk een militair kan...heeft wel een graadmeter of ie het goed heeft gedaan of niet. Hè, als z'n baas zegt hé jongen je hebt het goed gedaan, hier heb je een beloning en ... toppie toppie en.. maar het is terecht als geestelijk verzorger wanneer kun je voor jezelf zeggen: ik heb het goed gedaan, hè. Dat ik in het begin zei van hé als het goed voelt als ik hier rondloop hè en de dynamiek is dat ik dingen terugkrijg van mensen, als mensen allemaal weglopen als ik eraan kom dan kan ik zeggen: nou het gaat niet zo heel erg goed, hè? Of als er geen fatsoenlijk gesprek meer gevoerd wordt dan ... maar toch blijft dan nog denk ik die vraag misschien dan toch nog niet beantwoord en die... na een uitzending is dan zeg ik: ik heb een goede uitzending gehad maar wat... wat... heb ik het goed gedaan, hè? Heb ik het goed gedaan als geestelijk verzorger? Ik heb me daar heerlijk rondgelopen als geestelijk verzorger en ik heb me gegeven... (i: je hebt het uitgehouden) ik heb het goed uitgehouden met mezelf en ik...ik heb gesprekken gehad en zo. Maar hoe... wat is dan de ... wat is dan goed? Voor een militair is dat veel helderder. Commandant kan zeggen: hè er zijn geen calamiteiten geweest. Alles goed, hè. Is dat een graadmeter? Maar die graadmeter hebben we helemaal niet. Dus je kunt altijd een twijfel houden van... dingen hadden beter gekund, of... die persoon heb ik... ja...te weinig aan... het is toch nooit goed, hè? Je kunt altijd, als geestelijk verzorger, je kunt altijd meer doen. Je kunt altijd 48 uur per dag bezig zijn. Dus je doet het al nooit goed. Dat zou het gevaar kunnen zijn dan.’ (respondent 2)

In deze paragraaf wordt duidelijk dat de invulling die geestelijk verzorgers geven aan het ambt afhankelijk is van de persoonlijke visie en de eigen kwaliteiten. Een ieder heeft een eigen invulling van het ambt, eigen intenties van wat hij zou willen bereiken. Dit zijn particuliere opvattingen over wat van belang is in het werk. Men zoekt een eigen weg en legt eigen normen en criteria aan bij het inhoud geven aan het werk en bij het beoordelen van het eigen functioneren tijdens een missie.

Dit is onzes inziens niet vreemd aangezien in mensgerichte beroepen existentiële en morele waarden een belangrijk aandeel vormen in het werk. Zij vormen vaak de drijfveer of de motivatie voor de geestelijk verzorger. ‘Iets willen betekenen voor mensen’, ‘Ik ben er voor die ander’.

In het vak geestelijk verzorger mist er dus zoals wij al eerder concludeerden een eenduidige richtlijn voor het juiste professionele handelen. Men probeert dus op geheel eigen wijze te komen tot een gemotiveerde keuze om de achterliggende waarden af te wegen.

Wat wil je voor je rekening nemen, waar wil je voor staan, wat wil je uitdragen? Deze vragen spelen daarbij een rol.

Het is ons gebleken dat hierover weinig onderling wordt uitgewisseld. Het gevaar zou kunnen bestaan dat geestelijk verzorgers de lat voor zichzelf te hoog of juist te laag leggen, dat er particuliere opvattingen ontstaan die een eigen leven gaan leiden en die geen onderwerp zijn van intercollegiale reflectie. Verderop zullen we nagaan in hoeverre deze constatering van invloed is op de zinbeleving van de geestelijk verzorgers.

3. De uitzending

3.1 Inleiding

Uitzendingen maken tegenwoordig een vast onderdeel uit van de werkpraktijk van de geestelijk verzorgers. Het is een bijzondere periode, om verschillende redenen. Tijdens uitzending is de mogelijkheid om als geestelijk verzorger afstand te bewaren tot de militaire omgeving beperkt. In dit hoofdstuk wordt beschreven waarin de periode van uitzending zich onderscheidt van de normale werkpraktijk in Nederland.

3.2 Geestelijke verzorging in het uitzendgebied

‘Sinds de val van de Berlijnse muur is de veiligheidssituatie drastisch gewijzigd. Er is niet langer sprake van twee elkaar bedreigende machtsblokken met de mogelijkheid van een groot internationaal conflict. Interstatelijke conflicten komen minder voor. Veeleer gaat het om regionale conflicten in uiteenvallende staten waarin de actoren niet langer voornamelijk de reguliere legers zijn, maar milities, afscheidingsbewegingen, criminele bendes en andere ongeregelde eenheden. Het internationale terrorisme is overal ter wereld actief in allerlei vormen. In deze veranderende omstandigheden zijn gedurende de afgelopen vijftien jaar Nederlandse militairen ingezet. De inzet varieerde van acties hoog in het geweldsspectrum tot operaties laag in het geweldsspectrum, te weten vredesbewarende operaties met de nadruk op samenlevingsopbouw. In die omstandigheden wordt veel van mensen gevraagd’. (Vogels, 2004, 47)

Tijdens een uitzending kunnen er tijdelijke betekenisvolle anderen, zoals een geestelijke verzorger, een rol spelen bij de verwerking van de gebeurtenissen. Na de uitzending kunnen problemen optreden wanneer de mensen waarmee de ervaringen tijdens de uitzending uit beeld raken en de aansluiting op het thuisfront moeizaam verloopt. Vogels schrijft hierover: ‘de uitgezondene kan wegdrijven van een wijze van leven die nog congruent was met het leven thuis en de eigen positie daarin’ (Vogels, 2002, 62).

Na de uitzending dient men zich te realiseren dat niet alles hetzelfde is. Men mist aan beide zijden een half jaar gedeelde en betekende geschiedenis. Het is niet in te halen.

Volgens Vogels worden de ervaringen tijdens een uitzending zo groot ervaren, ‘dat dit leidt tot fundamentele bezinning en herwaardering, niet alleen tijdens, maar ook na de uitzending.’ (ibidem 66). Bij die zoektocht kan de humanistisch geestelijk verzorger een rol spelen, door het gezamenlijk ontwikkelen van betekenis in de persoonlijke geschiedenis.

In de ontwikkeling van identiteit van mensen spelen betekenisvolle anderen een belangrijke rol. In een periode van uitzending wordt de militair uit zijn sociale omgeving gehaald. Hij maakt een periode met vervreemdende ervaringen door, variërend van het omgaan met andere, soms vijandige culturen tot het geconfronteerd worden met levensbedreigende situaties of het verlies van collega's.

'Je bent ver van huis en je zit met zijn allen bij elkaar, 24 uur per dag, er is dreiging meestal. Niet bij alle uitzendingen maar je hebt er toch wel mee te maken. Eh....nou dat zijn al drie ingrediënten die maken dat het voor iemand, ik zal maar zeggen per definitie al lastiger. Om overeind te blijven heb je met die dingen dus te dealen en dat heb je dus minder mee te maken als je gewoon hier op de kazerne zit. En verder het gegeven dat je is een mijn visie op hoe dat werkt, dat alles hier al aan ongemak is, waar het gaat om communicatiestoornissen en dat soort zaken. Dat dat daar allemaal uitvergroot wordt.' (respondent 5)

Op dit moment zijn er onder meer uitzendingen in de volgende gebieden: Bosnië, Uruzgan, Congo, Afghanistan en Irak. De uitzending wordt omschreven als een intensieve periode, een soort van snelkookpanidee. Alles wordt uitvergroot en de steunende factoren, uitlaatkleppen en uitwijkmogelijkheden zijn in het uitzendgebied tot een minimum beperkt. Ook hierin is het voor de geestelijk verzorger niet anders dan voor de andere militairen.

'Weet je tijdens een uitzending word je er helemaal in ondergedompeld. Je hebt geen uitvluchten meer. Je kan niet 's avond je partner verrot schelden. Om af te reageren. Je leeft met je doelgroep en dat doen we als geestelijk verzorger nooit, wij leven niet op een kazerne. De meeste van ons niet. Dus je mist de voeding van de buitenwereld. En op een uitzending breekt dat op. Maar het breekt alle militairen op. Dus wat dat betreft ben je gewoon een van hen.' (respondent 11)

Deze situatie is ook van invloed op de inhoud van de gesprekken. De uitzending doet iets met het bewustzijn van mensen. De fysieke afstand tot het leven in Nederland opent de mogelijkheid om ook op existentieel niveau met enige afstand naar het leven in Nederland te kijken. Men bezint zich op het eigen leven.

'En eigenlijk was dat de stijl die ik in Nederland ook had, alleen in de uitzending is dat allemaal intensiever. Het is hoe ze dat dan noemen: twentyfour-seven. En dat is het ook echt, hè. En iedereen is van huis, hè. Dus je komt ook in een, en dat intensiveert het ook, je komt ook in een toestand waarin mensen toch terugkijken op hun leven en toch met wat letterlijke maar ook figuurlijke afstand kijken waar ze nu staan in hun leven. En wat het eigenlijk allemaal voor ze betekent. En natuurlijk ook de missie zelf. De spanningen die daarbij komen kijken. Dat zijn dingen die dan spelen.' (respondent 1)

Het reflectieve effect van de uitzending is niet alleen voor militairen aan de orde, ook de geestelijk verzorgers zelf gaan soms anders kijken naar hun eigen leven in Nederland. Sluimerende vraagstukken kunnen door de gevoelsmatige afstand in het uitzendgebied tot duidelijkheid komen.

'Het zegt ook iets over wat het met je doet een uitzending. Want omdat je uit je eigen omgeving wordt weggerukt, ga je als het ware in en helicopterview naar je eigen leven in Nederland zitten kijken. En dat gaat

al heel snel en ja het is goed dat het gebeurd is. Maar het maakt ook, ik wist tijdens de uitzending al dat het die kant op zou gaan, dat maakte de uitzending ook extra zwaar.’(respondent 6)

Een uitzending wordt niet door elke geestelijk verzorger als zwaar ervaren. Het volgende citaat is daar een voorbeeld van. Het is voor de geestelijk verzorger rustgevend om zich maar met één ding, het werk bezig te houden. De verschillende verantwoordelijkheden die hij heeft in het normale leven in Nederland zijn er tijdens de uitzending niet. Zoals de verantwoordelijkheden die horen bij bijvoorbeeld de rol van opvoeder, partner, collega. Zelfs de dagelijkse dingen als boodschappen doen, eten bereiden, kleren wassen etc. worden gedaan door anderen.

‘Ik merkte dus gewoon wel dat naarmate ik er langer was, het thuisfront steeds meer op de achtergrond kwam en ik er daardoor veel meer daar kon zijn. Kijk want een uitzending is natuurlijk... het heeft ook heel veel goede kanten. Kijk, je hoeft je maar met één ding bezig te houden en dat is je werk. En je hoeft niet meer... al die zorgen erom heen, je hoeft niet je... praktische dingen hoeft je niet te regelen, maar ook hoe je je verhoudt tot je partner, tot je kinderen, dat is heel rustgevend eigenlijk. Ik kwam ook heel uitgerust eigenlijk terug. Bij wijze van spreken.’ (respondent 9)

Concluderend kan worden gesteld dat de geestelijk verzorger tijdens de uitzending een proces doormaakt dat op bepaalde punten vergelijkbaar is met dat van de militair. Inhoudelijke veranderingen de gevoerde gesprekken door de bijzondere omstandigheden van de uitzending. Er komen andere thema's aan de orde dan in Nederland. Door de afstand tot Nederland is het mogelijk dat zowel militair als geestelijk verzorger gaat reflecteren over het eigen leven. In zekere zin komt het ambt van geestelijk verzorger tijdens de uitzending het meest tot wasdom. In de volgende paragraaf wordt verder ingegaan op de verhouding tussen de geestelijk verzorger en de militaire gemeenschap waarin hij werkt.

3.3. Appel van de organisatie

Hiervoor werd beschreven hoe de geestelijk verzorger tijdens uitzending op persoonlijk niveau een proces doormaakt dat vergelijkbaar is met dat van de militair. De geestelijk verzorger wordt uitgezonden met een specifieke taak, namelijk de geestelijke verzorging van de uitgezonden militair. Over hoe dit vormgegeven moet worden bestaat geen eenduidig beeld. De organisatie oefent wat betreft het vormgeven van deze taak ook druk uit op de geestelijk verzorger. De eenheid waarmee de geestelijk verzorger wordt uitgezonden heeft al dan niet uitgesproken verwachtingen van de geestelijk verzorger.

‘En natuurlijk wordt er met je gespeeld en wordt er aan je geduwd en getrokken als het gaat om die positie en die eigenaardige positie die je als geestelijk verzorger wel hebt. Dat gebeurt hier in Nederland ook maar ook dat is misschien wat intensiever tijdens een uitzending.’ (respondent 1)

Een andere geestelijk verzorger noemt een concreet voorbeeld van de druk die hij vanuit de eenheid ervaart. Blijkbaar strookt de taakopvatting, taakinving van deze geestelijk verzorger niet met die van zijn eenheid. Dit levert een zekere spanning op.

‘Daar kwam ik er wel achter dat de organisatie het wel heel handig vond dat... als ik mensen daar kon houden, hè? Als mensen... het moeilijk ging, nou, even naar de geestelijk verzorger, hebben we er geen last van en daarna dan is het weer goed en dan kunnen we weer verder vechten. Hè? En dat vond ik wel een gekke gewaarwording, ja. Waar ik ook wel eens moeite mee heb gehad’. (respondent 2)

De eenheid probeert de geestelijk verzorger een bepaalde rol te geven en het is aan de geestelijk verzorger om zijn positie te kiezen en deze kenbaar te maken naar de eenheid. Dit vergt een alerte houding en het vermogen afstand te houden en de zuigkracht om deel te zijn van de eenheid te weerstaan. Men moet dus met de eenzaamheid, die deze positie tot gevolg heeft, kunnen omgaan.

‘Zoals ze ook op een bepaald moment graag wilden dat ik bij een vergadering was. Omdat ik dan het geweten van het bataljon was. En dat ben ik niet en dat wil ik ook niet zijn. Dat zijn jullie zelf en ik ga ook niet bij die vergadering zitten. Af en toe misschien wel maar niet in die rol. Dat doe ik niet. Dus ik heb dat wel heel duidelijk moeten maken bij de mensen.’ (respondent 2)

Als geestelijk verzorger heb je de sleutelfiguren uit de organisatie nodig om effectief te zijn. Je hebt soms informatie van bijvoorbeeld de commandant, personeelsofficier nodig om te kunnen handelen. Je moet strategisch kunnen communiceren om dit te kunnen bereiken. Voor een beschrijving van deze theorie verwijzen we naar Martin Hetebrij. Bij dit alles speelt mee dat er een beeld over je functioneren is ontstaan in Nederland, bij je eigen onderdeel, op de kazerne. In onderstaand citaat is de geestelijk verzorger zich bewust van het spanningsveld dat dit oplevert. Hij waakt ervoor om zijn onafhankelijkheid te bewaren.

‘En de S1 had dan ook bij de kennismaking gezegd in Nederland op de kazerne, dat als je hier nu goed je best doet dan kom je er wel. Ik heb veel ervaring en ik help je wel, het komt wel goed. Als ik tevreden over je ben dan komt het wel goed. En toen piepte ik nog een beetje, zo van ik weet niet of het mijn taak is als geestelijk verzorger is om het de S1 helemaal naar de zin te maken. Het kan zijn dat we elkaar daar toch gaan tegenkomen.’ (respondent 10)

Er kan een dilemma ontstaan voor de geestelijk verzorger wanneer hij teveel optrekt met de commandant of andere invloedrijke personen tijdens een missie. Door een goede verstandhouding met een commandant kan de geestelijk verzorger veel invloed uitoefenen en effectief zijn bij het uitvoeren van zijn taak (strategisch communiceren).

Echter te warme contacten met een commandant leveren ook valkuilen op. De onderofficieren en manschappen kunnen de geestelijk verzorger gaan wantrouwen en gaan beschouwen als commandantenvriendje. Het kan lastig worden om de nodige distantie te bewaren waardoor men kritisch kan zijn en blijven wanneer men te vriendschappelijk met een commandant

omgaat. Het is zaak om met iedereen om te gaan en de verstandhouding met de manschappen, onderofficieren en officieren, met iedereen goed te houden. In principe kan iedereen je cliënt worden. Dus ook de commandant:

‘Dus daar had ik automatisch al veel contact mee (hier wordt verwezen naar de commandant). Hij was er blijkbaar tevreden over. Dus hij dacht ook als die mij zo goed kan helpen dan zal hij dat ook wel bij anderen kunnen. Dus die haalde mij de hele tijd erbij, van... even bouncen noemde hij dat. Of ik even op de hut kwam. Effen bouncen.’ (respondent 7)

De geestelijk verzorger beschrijft hier dat hij het vertrouwen krijgt van de commandant om mee te denken, advies te geven in situaties waar de commandant voor is geplaatst. Hij wordt als het ware een sparringpartner voor de commandant.

Het vertrouwen krijgen van de eenheid is essentieel voor een geestelijk verzorger. Of een eenheid de geestelijk verzorger accepteert is soms voordat je op uitzending gaat niet zeker. Het is afhankelijk van allerlei factoren, zoals zichtbaarheid op de kazerne, de ervaring van een eenheid met andere geestelijk verzorgers opgedaan tijdens eerdere uitzendingen, voorkeuren van leidinggevenden, et cetera.

‘Daar (verwijst naar problematische situaties tijdens uitzending) werd ik dus van begin af aan bijgehaald. Dat hoeven ze niet te doen. Ik hoorde dat van een collega (lees: collega geestelijke verzorging) die hebben ze gewoon zes weken lang links laten liggen. Is nergens bij betrokken geweest. Dat ligt niet aan hem of zo. Maar zo kan het ook zijn. Dus daarom denk ik: ik kreeg een autoriteit toegemeten waarvan ze nog niet wisten of ik die wel had’. (respondent 7)

Omdat acceptatie door een eenheid essentieel is voor het effectief uitvoeren van zijn taken kan de neiging ontstaan om te voldoen aan de verwachtingen van de eenheid. Wat die verwachtingen zijn word je, al dan niet expliciet, wel duidelijk gemaakt.

‘De eenheid, die doet dat ook wel een beetje. Stiekem, nou dat is wel waar, stiekem doet de eenheid dat wel. Doordat een commandant van een compagnie bij een kennismaking zegt: ‘Goh, geestelijk verzorger, nou ik ken alleen maar aalmoezeniers. Goh, ik had een goede aalmoezenier en een minder goede dominee, maar die goede aalmoezenier die was er altijd hè. En ook met oefeningen ging die altijd mee, jonge, en met de mannen het veld in, jonge...en daar kon je terecht, jonge. Maar die andere, die zag je nooit joh, dat was helemaal niks’. (lacht) Stiekem gaat daar natuurlijk een boodschap... niet stiekem, open, hartstikke open. Van ehm: zo moet je het doen..... en als je een lesje doet: niet te moeilijk en zo, hè. Zitten die jongens helemaal niet op te wachten joh. Gewoon leuk, een beetje kletsen, jonge. Dat komt wel, hè? Dan komen ze wel, weet je. Niet te ingewikkeld maken.’ (respondent 2)

Toch vatten geestelijk verzorgers het vak van geestelijk verzorger soms anders op dan wat er door de eenheid verwacht wordt. Je hoeft niet altijd aardig gevonden te worden. Ondanks negatieve reacties kan de geestelijk verzorger toch het gevoel hebben op de juiste wijze invulling te geven aan zijn vak.

‘Is ook een paar keer gebeurd, mensen wijzen je af of maken een paar keer een opmerking, nou ja, dan voel ik mij ook niet erg gewaardeerd of zo meer. Maar voor mij is dat wel de geestelijke verzorging. En als je dus daar op een gegeven moment een beetje genoeg van hebt en je gaat meer die organisatiemodelkant op, volgens mij is dat, ja, je kunt het geestelijke verzorging noemen maar volgens mij is dat niet echt... nou ja, dat is misschien een oordeel, voor mij, ik vind voor mij is dat niet echt geestelijke verzorging. Zo zou ik het niet willen doen. Dat is meer organisatieadviezen geven.’ (respondent 2)

Samenvattend blijkt in de praktijk dat de geestelijk verzorger in uitzendinggebied een duidelijke visie moet hebben op zijn taken als geestelijk verzorger, temeer omdat de organisatie de geestelijk verzorger als het ware meezuigt in de context. Gelet op de taken die er zijn, kan de geestelijk verzorger in een spanningsveld terecht komen. Hoe gaat hij om met het appèl wat de organisatie op hem doet? Waar voegt hij zich en waar neemt hij afstand. Het is noodzakelijk om zich hiervan bewust te zijn en te zoeken naar een manier waarop hij zich kan verhouden tot dit spanningsveld. In de volgende paragraaf beschrijven we een aantal aspecten die een spanningsveld vormen waarmee de geestelijk verzorger te maken kan krijgen tijdens uitzending.

3.4 Dilemma's tijdens de uitzending

Als geestelijk verzorger moet je voortdurend alert zijn op het behoud van je onafhankelijkheid en je toegankelijkheid voor iedereen. Je bent geestelijk verzorger van iedereen: manschappen, onderofficieren en officieren, tot de commandant aan toe. In dit voorbeeld beschrijft de geestelijk verzorger hoe hij betrokken raakt in een conflict waar meerdere in de hiërarchie ongelijke partijen betrokken zijn maar toch een uitweg ziet. Hij heeft enkele dagen nagedacht om uit dit dilemma te komen.

‘Dat is een spagaat waar je onderdeel van bent. Ik kom eruit, zeg maar weerdoor het te benoemen. Van mensen, deze situatie is er aan de hand naar mijn idee. Ik heb er zorgen over. Ik wil aanbieden om daarbij te helpen om nader tot elkaar te komen of maar de keuze is aan u. Je moet toch die..... verantwoordelijkheid kan ik ook niet overnemen.’ (respondent 6)

Naast dit voorbeeld, een dilemma dat zich afspeelt op strategisch organisatorisch niveau, kan er ook een dilemma ontstaan op een persoonlijk niveau. In het volgende citaat blijkt de terughoudendheid van de geestelijk verzorger om een standpunt in te nemen ten aanzien van een door hem ervaren dilemma uit angst om moraliserend te zijn. De geïnterviewde geestelijk verzorgers verwoorden vaker een dergelijk dilemma; je komt iets tegen wat je tegen de borst stuit maar je zegt er niets van omdat je geen moraalridder of klokkenluider wilt zijn en het risico wilt lopen om het contact met de eenheid verliezen. Het lijkt erop dat naarmate de

waarde die in het geding is persoonlijker is, de geestelijk verzorger voorzichtiger is met het innemen van een standpunt.

‘En in hoeverre moet ik daar en mag, moet ik daar een rol in hebben. Ik vertel het nu wel van de porno, het is meer de porno zelf die mij schokte. Dat er porno wordt gekeken schokt mij niet. Je kunt zelfs stellen dat dat een regulerende werking heeft want als die porno er niet zou zijn dan zouden er misschien ander excessen gebeuren. Maar .....moet ik initiator zijn in het contact met de ander daarover? Dat is wel een moeilijk verhaal. Bij die porno moet ik dan bij zeggen: ‘jongens beseffen jullie wel dat meisje zal wel hartstikke gedrogeerd is. Een normaal mens doet dat toch niet. Wat voor achtergrond moet je hebben omdat te doen’. Als iemand een vette vrouwenplaat aan zijn kast heeft hangen, dan hang je er ook een blote kerel naast. Of... zijn dat de dingen die je moet zeggen, moet je dan heel moraliserend zijn. Wat doe je dan of niet. Op de een of andere manier denk ik dat je als geestelijk verzorger de positie hebt,..... ik zal niemand veroordelen als hij naar de hoeren gaat. Dat hele schip mag naar de hoeren, behalve de geestelijk verzorger. Maar eigenlijk is het wel zo, ook als ik zelf die behoefte heb, dan zit je toch in de positie dat dat niet kan. Iedereen weet bij wijze van spreke dat de commandant ook gaat, maar niet de geestelijk verzorger. Dat hoort bij je positie. Maar je moet er niet over zeiken dat de ander het doet.’(respondent 6)

Deze volgende geestelijk verzorger noemt een dilemma waar hij voor geplaatst werd maar kiest ervoor om het contact met de eenheid open te houden. Hij kiest ervoor om het zo te laten maar ervaart ook de last van zijn keuze:

‘Dus je moet er ook niet als een norm... moralist of een moraalridder het vingertje op gaan steken. XXX (naam verwijderd door ons) doet dat heel erg, die maakt daar een grote missie van... op een gegeven moment zien ze jou alleen nog als degene die zegt: je mag niet dit en je mag niet dat. En vervolgens ben je niet meer toegankelijk als... maar het is lastig vind ik hoor.’ (respondent 7)

De volgende situatie geeft aan dat het voor de geestelijk verzorger makkelijker is om een standpunt in te nemen ten aanzien van een dilemma waar het gaat om het organisatorische belang, dus het defensiebelang. De visie is dat in het uitzendgebied, waar sprake is van dreiging, de militairen stabiel genoeg moeten zijn om met vuurwapens om te gaan. De afweging waarvoor de geestelijk verzorger zich geplaatst ziet is of de persoonlijke belangen, eigen verantwoordelijkheid van de militair ondergeschikt zijn aan die van het operationele belang. Kennelijk is het in dergelijke situaties gemakkelijker om een standpunt in te nemen.

‘Als je het hebt over specifiek humanistische waarden en met name de waarde waar je uitdrukkelijk op inzoomt in je geestelijk verzorgersfunctie dan is er een waarde die onder spanning komt te staan. Je laat zoveel als mogelijk de eigen verantwoordelijkheid bij de ander omdat daar een botsing kan voorkomen tussen wat operationeel verantwoord is en wat prettig zou zijn voor die mens als je het zoveel als mogelijk zijn eigen proces wil laten zijn. Als iemand bijvoorbeeld geestelijk zo doordraait dat hij een gevaar wordt voor anderen, dan kan het soms in die omstandigheden niet anders dat je zegt: je moet terug. En er is niet de ruimte om dat besef rustig bij hem wakker te maken. Dus ik moet hier gewoon een deel van de dingen denken maar niet zeggen. En ik moet hem op een andere wijze overtuigen. Meer in de trant van jongen luister nu maar naar mij, het is beter dat jij terug gaat naar Nederland.’ (respondent 8)

De volgende geestelijk verzorger besluit na langdurige overweging melding te maken van misstanden en weet dat het melden veel problemen kan opleveren. Het feit dat groepscommandanten, die een voorbeeldfunctie hebben, zich misdragen conflicteert met de waarden die voor deze geestelijk verzorger essentieel zijn.

‘Mooi voorbeeld daarvan is dat een aantal onderofficieren zich misdroegen tijdens de uitstapjes naar Sarajevo. Dat is wel een dilemma voor mezelf geweest. Onderofficieren zich misdragen tegen de lokale bevolking. Ondanks dat ik ze tot twee keer toe gevraagd heb daarmee op te houden, ik ze daar inderdaad op aangesproken, reageerden ze daar zo lullig op. En uiteindelijk heb ik dat gemeld bij de adjudant. Bij de batal... nee, de compagniesadjudant. Ik vond dat dat handelen was dat, zeker voor een groepscommandant, echt ontzettend uit den boze was. Daar heb ik me heel veel ellende mee op de hals gehaald.’ (respondent 11)

Er worden in de interviews een aantal voorbeelden genoemd van optreden, houding van militairen, die men kan omschrijven als ongewenst gedrag. Het blijkt voor de geestelijk verzorgers als men met dergelijke gevallen wordt geconfronteerd moeilijk te zijn om hun reactie op een dergelijk gebeuren te bepalen en te geven.

Het gedrag wordt niet bespreekbaar gemaakt omdat dit de band met de eenheid zou belemmeren. ‘Je wilt geen moraalridder zijn’. Het geeft onzes inziens aan dat men in dergelijke situaties een grote persoonlijke en/of functionele kwetsbaarheid ervaart. Een kwetsbaarheid die tot gevolg heeft dat er tijdens een uitzending andere keuzen gemaakt worden ten aanzien van de eigen normatieve professionaliteit dan op de kazerne in Nederland wellicht het geval zou zijn. Het hanteren van een dilemma tijdens de uitzending wordt onzes inziens gekenmerkt door situationeel handelen. Bespreek je het gedrag wel of meld je dit aan het bevoegd militair gezag dan kom je vaak alleen te staan, zoals uit de citaten naar voren komt. Met als mogelijk gevolg dat je de taken die bij het ambt horen niet kunt uitvoeren. Dat is dan de prijs die men tijdelijk moet betalen en meestal kiest men daar niet voor.

Bij de invulling van het ambt maakt de geestelijk verzorger voortdurend afwegingen ten aanzien van het juist professioneel handelen.

De eigen normen en waarden zijn hierbij richtinggevend. Maar sommige waarden kunnen botsen, belangen kunnen tegengesteld zijn. Welke waarde wil je als geestelijk verzorger uitdragen en wat wil je voor je rekening nemen? Dit zijn de vragen waar men tijdens een dilemma mee geconfronteerd wordt. Dit is een zwaar emotioneel proces. Na afloop van de uitzending hebben sommige geestelijk verzorgers toch nog last van een door hen ervaren dilemma.

Het blijft voor ons de vraag of het naar voren brengen van de waarden die je vertolkt als geestelijk verzorger, eveneens een veroordeling van de ander in zou moeten houden. Of zijn er wellicht andere mogelijkheden om storend gedrag aan de orde te brengen?

Het is echter duidelijk dat de gemaakte keuze hen niet los laat en dat men de keuze, na de uitzending, vaak als moeilijk blijft ervaren.

Verderop in dit verslag gaan we in op de rechtvaardiging van gemaakte keuzes als onderdeel van de zinervaring van geestelijk verzorgers.

3.5 Effecten van de uitzending

Inmiddels zijn we ervan overtuigd dat een uitzending niemand in zijn koude kleren gaat zitten. In deze paragraaf wordt vanuit de literatuur beschreven welke effecten een uitzending in het algemeen kan hebben voor militairen. Vervolgens kijken we specifiek naar de effecten zoals genoemd door de geestelijk verzorgers.

Vanuit het Militair Psychiatrie van het Centraal Militair Hospitaal (CMH) is vanaf 1992, het jaar van de eerste uitzending naar Bosnië, begonnen met het opbouwen van een zorglijn Posttraumatische Stresstoornis. Toen werd duidelijk dat uitzendingen een steeds belangrijker rol gingen spelen in het bestaan van defensie. Er kwamen op de polikliniek van het Centraal Militair Hospitaal steeds meer militairen met klachten die gerelateerd bleken aan uitzendingen.

Extreme gebeurtenissen die militairen meemaken tijdens uitzending kunnen verdeeld worden in actieve en passieve gebeurtenissen. Een voorbeeld van passieve gebeurtenissen zijn het onder vuur komen te liggen, machteloos toekijken bij extreem geweld, gewond raken bij een ongeval, gepest worden door de plaatselijke bevolking, voortdurende angst om dood te gaan. Ook actief kunnen militairen betrokken raken bij extreme gebeurtenissen. Actief betrokken zijn bij de dood van of schade aan derden kan een moeizame verwerking geven. Een voorbeeld hiervan is het doodschieten van tegenstanders, geweldplegingen tegen lokale bevolking, vormen van seksueel geweld.

Voor elke militair is de rol van de groep van groot belang, zowel in de motivatie, als bij opvang na gebeurtenissen. Bij het meemaken van extreem gevaar zoeken de mensen de steun van de groep op, de veiligheid van de groep. Het opgaan in de groep heeft als functie het bedwingen van de eigen angst.

Thuiskomst heft deze verbondenheid met de groep op; er wordt dan ook een grote leegte gevoeld die bij vele van de militairen tot aanpassingsproblemen leidt. Het verlies van verbondenheid kan desinteresse in de omgeving, prikkelbaarheid, heimwee naar de omstandigheden en kortsluiting met de omgeving tot gevolg hebben.

Daarnaast zijn er nog vele andere effecten zoals vermoeidheid, slaapproblemen en angsten. De uitzending is niet alleen een tijd van stress en 'hel', er zitten ook positieve ervaringselementen aan vast. Voor veel militairen is oorlog een tijd van enorme intensiteit; met de dood in het vizier krijgt het leven een nieuwe betekenis.

Oorlog betekent het verlies van vrijheid, oorlog herstelt het ouderlijk autoriteitssysteem: gehoorzamen aan superieuren kan resulteren in het niet nemen van eigen verantwoordelijkheid en het ontkennen van schuld met betrekking tot het gedrag dat in andere omstandigheden niet getolereerd zou worden.

Oorlog schept een enorm gevoel van kameraadschap. Deze 'positieve' oorlogservaringen die de betekenis van de oorlog in standhouden, kunnen soms maar moeilijk opgegeven worden. Veel militairen zijn bang dat daarmee de waarde en betekenis van hun uitzending verloren gaat.

Tijdens de uitzending is je rol ook duidelijk, je bent militair en hebt een bepaalde specifieke taak in het geheel. Het thuisfront is ver weg en je hebt in de periode van uitzending niet meer de rol van partner, opvoeder, enzovoort. Het kan zijn dat je deze rollen op afstand nog probeert vast te houden maar ervaring wijst uit dat zoiets onmogelijk is. Het los kunnen laten van dergelijke rollen wordt vaak als rustgevend, positief ervaren. (Meijer, 2002)

We gaan ervan uit dat een aantal effecten van de uitzending zoals beschreven op de militair hetzelfde zijn als die op de geestelijk verzorgers. Beide zitten immers in hetzelfde gebied en kunnen dezelfde gebeurtenissen meemaken. We hebben hier niet nadrukkelijk naar gekeken. Wij hebben gevraagd naar de effecten zoals geestelijk verzorgers die zelf hebben ervaren. Het mogelijke verschil zal wellicht liggen in de rol en taak van de geestelijk verzorger en die van de militair en daarmee ook in mate van de mogelijke hechting of binding met een groep. In de volgende beschrijving willen wij hier nader op ingaan.

Er is sprake na de uitzending van een vorm van vermoeidheid die zowel lichamelijk als geestelijk is. Deze uitputting is deels te zien als een gevolg van het voortdurend aanwezig, bereikbaar zijn. Er is voor geestelijk verzorgers geen afgebakend werkterrein zoals bij de militairen het geval is. Je taak is niet helder, je taak is nooit af. Wanneer je bij wijze van spreken aan de slag moet is niet te voorspellen.

'Dat heeft dan misschien zijn repercussie in de zin dat als ik wanneer ik terug ben in Nederland dan ben ik ook wel even helemaal uitgeput. Dan ben ik wel even (...) dan kom je terug in je leven en dan komen die gedachtes bij jou ook wel los, van (...) maar ik heb het als zo zinvol ervaren, wat ik daar mocht doen, kon doen, dat... ik was was heel erg moe en uitgeput ook wel maar ook wel voldaan. (respondent 1)

In bovenstaand citaat wordt benoemd alsof je na de uitzending ‘terugkomt in je leven’, dit impliceert dat je dus een ander leven hebt gehad, een andere werkelijkheid hebt ervaren. Dit zou een botsing kunnen inhouden tussen twee werkelijkheden die als het ware weer samen moeten komen om een geheel te worden. De zinsnede: ‘en dan komen de gedachtes bij jou ook wel los’ laat zien dat er dus als het ware een vertraging in het proces van bewustwording lijkt te zitten. Alsof men eigen gedachtes, ideeën opschuift totdat men terug is in Nederland. Uit het volgende citaat blijkt dat de geestelijk verzorger zich heel bewust is van het feit dat je voorafgaand aan de uitzending bepaalde voorwaarden moet hebben vervuld. Dat vergroot de kans op het ‘kunnen uithouden’ van de uitzending.

‘ En dan moet je dus van tevoren zo hygiënisch mogelijk gaan, da’s een... en soms moet je ook stabiliseren. In ons vorige huis hadden we een tuin, die was twaalf meter diep was. En aan het eind daarvan stonden twee konijnenhokken. En dan ging ik alle beesten verzorgen. Ik deed ’s morgens altijd de konijnen. Soms was het heel koud. Flesjes water is dan een keer in de twee dagen. Ik ren daar naartoe om eten te geven en weer terug. Nou, als het buiten koud is en je stapt naar buiten toe in je badjas en je ademt in en uit dan krijg je het zelf koud. Wat ik deed was (ademt in)... In de badjas terug. Probeer het maar eens uit. En soms is het op uitzending dat doen.

Interviewer: gewoon even inhouden...

respondent: inhouden, dan heb je het niet koud, en uitademen op het moment dat het kan. Maar ga je in- en uitademen in de kou, dan krijg je het koud.’ (respondent 3)

In het volgende citaat komt het gevoel van het ervaren van een gat, ergens dood zijn. Als verklaring voor dit gevoel geeft de geestelijk verzorger het verdwijnen van de mogelijkheid om gezamenlijk ervaringen te delen zoals tijdens de uitzending mogelijk is. Je gaat weer werken op de kazerne. Je moet het nu als het ware weer alleen doen.

‘Eigenlijk vooral geestelijk moe. Ja... ik was wel dood... ergens ... had toch al die verhalen of zo, die hadden toch ergens ... ik wist toch wel heel veel dingen, in de loop van dat half jaar. Ik had wel heel veel dingen gehoord, gezien... samen met mensen meegemaakt ook. En dat was pffff, dat was dan verdwenen en toen was er toch een beetje een gat of zo... en nu weer gewoon opstaan en .. niet vanaf ’s ochtends vroeg alweer aan het werk moeten zijn of zo. En dat heeft, dat heeft zeker een half jaar geduurd ook. Voordat ik weer dacht: oh leuk... dat er weer dat leuke, hé, van... weer de rust hebben, het is leuk om weer naar de verhalen van mensen te luisteren.’ (respondent 2)

Soms blijkt pas achteraf hoe de uitzending geestelijk maar ook lichamelijk een impact heeft gehad. Hier lijkt sprake van stress na een intensieve ervaring.

‘ nadat ik ben teruggekomen was van de uitzending uit Irak bemerkte ik, in de weken erna zo’n zeven of acht weken erna hoe strak ik in mijn lijf zat. Alle spieren waren strak gespannen. En ik ben het toen gaan ook voelen alsof ik vier maanden lang (duur van de uitzending) topsport had bedreven. Tijdens de uitzending heeft dat niet gespeeld, toen had ik er de energie voor. Maar achteraf merkte ik hoeveel energie het gekost heeft. Dat is ...daar was ik wel verbaasd over.’ (respondent 6)

Vermoeidheid en uitputting worden door veel geestelijk verzorgers ervaren, de vraag is hoe je daarmee omgaat.

‘Wees niet verbaasd dat je altijd in een mild form of exhaustion hebt, dus van uitputting. Dus ik schrik daar niet van. Het gaat om ene soort milde vorm van gaar zijn, een soort brak gevoel. Dat hoort bij je. Die slaap je er na de uitzending wel uit. Is niet disfunctioneel want dat hoort erbij. Maar let op: ga niet constant sporten, om het te vermijden. Ga niet extreem sporten om het op te lossen. Want op het moment dat je een blessure oploopt, zak je in elkaar. Want dan is dat..... je copingmechanisme is kapot. Dus doorsta eerder dat brakke gevoel dan dat je het met dingen op gaat lossen die je juist extra kwetsbaar maken.’ (respondent 3)

In het bovenstaande citaat geeft de geestelijk verzorger aan dat hij dat gevoel van uitputting kent en dat ziet als een resultante van de functie van geestelijk verzorger. Hij geeft aan dat je dat gevoel niet moet vermijden maar er mee moet leren omgaan.

Het volgende citaat geeft aan dat er een spanningsveld is tussen twee werkelijkheden bij de thuiskomst. Alles lijkt vertrouwd en staat nog op dezelfde plaats maar in jezelf is er iets veranderd. Het binnenstappen in elkaars werkelijkheid en weer verder gaan in de gezamenlijke werkelijkheid houdt in dat je het eigen stuk aan ervaringen verdringt. Er moet bewust actief worden stilgestaan bij een aantal dingen. Het onbenoemde moet genoemd, woorden krijgen. Juist dit vervreemdende zou ervoor pleiten om dit met mensen te delen die vergelijkbare ervaringen hebben opgedaan.

‘Aan de ene kant is alles heel normaal, alles en iedereen is er nog, je huis staat er nog. Het is volstrekt normaal. Daar stap je dan in en dan ben je er ook weer. En dan ga je ook, ik bedoel.....daar is de tijd voor tekort geweest om de gang niet meer te herkennen. Dus daar ga je in en dus gaandeweg merk je dat er natuurlijk dingen zijn waar je wel in moet voegen Dus het feit dat je dus ....eigenlijk direct weer in elkaars werkelijkheid stapt, houdt tegelijkertijd ook weer in dat je dus ook de neiging hebt of dat wat daarvoor is gebeurd te verdringen. Dus niet dat je dat bewust doet maar in zichzelf begint er al een verdringingsproces. Want je hebt altijd in die bubbel geleefd. Beiden, maar omdat je elkaar weer ontmoet lijkt het of dat allemaal weer wegvalt.’ (respondent 5)

In het voorafgaande hoofdstuk is beschreven welke effecten de uitzending kan hebben op militairen in het algemeen en de geestelijk verzorgers in het bijzonder. Veel aspecten die militairen ervaren komen ook bij de geestelijk verzorgers naar voren..

Na de uitzending kan vervreemding optreden, doordat de gemeenschap waarin men maandenlang een positie heeft bekleed en met wie men een werkelijkheid deelde, wegvalt. Het zou kunnen dat de geestelijk verzorger dit sterker zal ervaren dan de militairen waar hij mee op uitzending is geweest. Zij kunnen elkaar altijd nog opzoeken, blijven vaak als eenheid bij elkaar na de uitzending. Het is door de tijd heen gangbaarder geworden voor militairen om onderling over hun gevoelens na een uitzending te praten. Een geestelijk verzorger kan

hieraan niet geheel meedoen, het teveel delen van ervaringen zou ten koste kunnen gaan van zijn positie. Hij zou in de ogen van militairen de hulpverlener kunnen worden die om hulp vraagt.

De geestelijk verzorger zal stevig in zijn schoenen moeten staan om zowel aan zijn ambt vorm te geven, waarbij het spanningsveld kan ontstaan dat het appél van de organisatie niet altijd overeenkomt met zijn eigen taakopvatting. Hij zal bewust moeten zijn van de effecten die de uitzending op hem hebben.

Concluderend kan worden gesteld dat uitzending een zware wissel trekt op de geestelijk verzorger. Elke geestelijk verzorger verwerkt zijn ervaring op zijn eigen wijze. In het volgende hoofdstuk komt de voorbereiding, begeleiding en nazorg aan de orde.

4. Voorbereiding, ondersteuning en nazorg

4.1 Inleiding

In het vorige hoofdstuk bleek dat uitzendingen als een intensieve periode worden ervaren. In dit hoofdstuk beschrijven we wat er vanuit onze dienst gedaan wordt op het gebied van voorbereiding, begeleiding en nazorg. In het vervolg komt de cultuur binnen de dienst aan de orde.

4.2 Voorbereiding en ondersteuning tijdens de uitzending

De geestelijk verzorger gaat pas op uitzending nadat hij minimaal een werkperiode van anderhalf jaar bij de dienst heeft gehad. Deze periode wordt verondersteld nodig te zijn om alle ins en outs van het vak te kennen.

Er zijn goede redenen om de periode van uitzending, die eigenlijk deel uitmaakt van de reguliere werkzaamheden van de geestelijk verzorger, toch apart te bekijken. De geestelijk verzorger is 4 tot 6 maanden lang, 24 uur per dag beschikbaar en inzetbaar. Mogelijkheden voor ruggespraak met collega's, intervisie et cetera zijn beperkt of totaal afwezig. Voor een groot deel is de karakterisering van de uitzending afhankelijk van de context, situatie waarin deze plaatsvindt.

De geestelijk verzorgers bereiden zich op verschillende wijze voor op hun uitzending. Er is vanuit de dienst geen voorgeschreven manier om dat te doen. Tegenwoordig is er binnen de dienst humanistische geestelijk verzorging de mogelijkheid om een coach in te huren die het traject voor, tijdens en na de uitzending, kan begeleiden.

Sommige collega's maken voorafgaand aan de uitzending een werkplan of activiteitenplan. Daarin worden de activiteiten, doelen omschreven die tijdens de uitzending verwezenlijkt kunnen worden. Te denken valt aan: bezinningsbijeenkomsten, groepsbijeenkomsten, bezoeken aan andere kampen of LOT-huizen.

Het maken van een dergelijk plan voorafgaand aan de uitzending geeft kennelijk ook houvast; men wil niet afhankelijk zijn van de omstandigheden daar zoals de goodwill van de eenheid of commandant. Men wil een helder en doordacht aanbod hebben waaruit een visie op de geestelijke verzorging naar voren komt.

Het volgende citaat geeft aan waarom deze geestelijk verzorger een coach inhuurde voor begeleiding:

‘Ik kwam op het idee omdat ik dacht dat deze uitzending wel een van de grootste dingen zou zijn die ik ga doen in mijn leven. Tot nu toe. En daar wil ik iemand bij vragen die door zijn leeftijd en ervaring mij daarover iets kan melden. Iemand die ook ervaring had met mensen die in lastige krachtenvelden moesten opereren.’ (respondent 5)

‘Dus op zich ..vandaar dat ik ook een activiteitenplan heb gemaakt om als voorbereiding als iets...om na te denken wat ga ik doen om niet alleen afhankelijk te zijn van dat wat op je af komt. Dat je ook duidelijk, ik vind het belangrijk dat je ook een eigen visie hebt.’(respondent 5)

De situatie tijdens de uitzending is onvoorspelbaar en kan alle kanten opgaan. Er zijn weinig tot geen vaste momenten. Het geeft houvast voor de geestelijk verzorger om vaste momenten te zoeken, om structuur te geven aan zijn werkzaamheden. Om niet te afhankelijk te worden van wat er op je afkomt, dus tegen teveel reactief werken. Er wordt in het werkplan een analyse gemaakt van een aantal factoren zodat er een ‘mindset’ ontstaat, van wat er allemaal op je pad kan komen.

‘Ik heb dus voor mijzelf een missie geformuleerd en een activiteitenplan. Die dingen waren wel belangrijk om structuur te geven zodat je niet alleen maar bezig bent met die dingen die op je af komen. Maar dat je ook weet, hoe sta ik erin. En ook al zou er helemaal niemand naar mij toekomen, dan weet ik nog steeds dat ik die en die dingen kan doen. En dat is gewoon voor jezelf heel simpel structuur gevend, dus van een hoe ik een dagritme voor mij zag tot met dan zou ik dan en dan bezinningsmomenten kunnen doen. Verder moest ik goed analyseren. Hoe ziet die eenheid in elkaar, dus een soort van sociale kaart maken van die eenheid, hoe zit het met de verhoudingen man versus vrouw, leeftijden en waar zie je dat er mogelijk potentiële conflicten zouden kunnen zijn. Dus wat er nu al speelt breng dat ik kaart. Dus gewoon een analyse maken van waar is het ijs dun.

Want waar het ijs niet dun is, is er ruimte. Allemaal om te zorgen, om een soort van mind-set te geven, je gaat naar de waanzin toe, dat was wel een heftige, en dat kan maar daar moet je uitermate goed op voorbereid zijn.’ (respondent 5)

Deze manier van voorbereiden lijkt in de eerste instantie puur gericht op de werkzaamheden daar. Maar uit het verdere verhaal van deze geestelijk verzorger komt er nog een ander element naar voren, wat te zien is als het bewust worden van de eigen valkuil, in dit geval om niet ingezogen te worden in de defensieorganisatie. Hij realiseerde zich dat hij als geestelijk verzorger alleen staat tijdens de uitzending en daar als het ware handvaten voor nodig heeft voordat hij vertrekt.

‘Ik heb best wel een hele sterke behoefte om deel te zijn van zo’n geheel. Dat moet ik wel goed in de gaten houden dat dat niet een sterke behoefte wordt in zo’n situatie omdat je dan te sterk gaat inleveren op die dingen en eigenlijk was ik daar banger voor. Ik kende dat eigenlijk helemaal niet zo goed uit ervaring de kant van dat heel krachtig kan ervaren als iemand dus juist niet doet, maar die afbakening doet die ik net beschrijf. Dus dat was al een hele nieuwe ervaring maar waarschijnlijk omdat ik er op voorbereid was. Daarom heb ik ook beschreven waarom die voorbereiding zo belangrijk was. Dat je daar dus met iemand dat gebied

doorakkert. Wat betekent het als je daar alleen voor staat, wat is daar erg aan, wat kan je daarin gebeuren of wat heb je dan als dat gebeurt wat doe je als dat dan gebeurt en hoe maak je dat draaglijk.’ (respondent 5)

Niet iedereen maakt een dergelijk plan. De volgende geestelijk verzorger ziet een activiteitenplan als een vorm van beknotting. Hij geeft te kennen dat je tijdens de uitzending moet kijken wat er speelt zodat je daar op in kunt gaan. Kennelijk is hij van oordeel dat als je sterk in je vak staat ‘je de primaire processen zelf meeneemt’. ‘Het stevig in het vak staan’ is te omschrijven als voldoende ervaring hebben om de processen van binnenuit te kennen en deze ook tijdens de uitzending vorm te kunnen geven.

De voorbereiding en het maken van een werkplan wordt dan bepalend voor wat je doet tijdens de uitzending en zou te weinig ruimte overlaten voor het oppakken van een andere taak die meer ter zake doet op dat moment. Het zou dus de flexibiliteit van de geestelijk verzorger qua taakuitvoering wegnemen. Dit in tegenstelling tot het voorgaande citaat waarin het maken van een werkplan ook helpt bij het oriënteren op de functie.

‘Ja en ik denk ook die vijf of zes processen... je weet helemaal niet hoe dat gaat spelen tijdens een uitzending. Je kan daar van alles over bedenken... maar ik denk als je hier in Nederland een beetje... dat klinkt ook heel arrogant... maar een beetje stevig in je vak staat, dat je die processen vanzelf meeneemt. De afgelopen uitzending was er heel veel in de structuur van de compound die niet klopte en dan... ga je automatisch meer in die hoek zitten. Maar voor hetzelfde geld gebeuren er drie dodelijke ongevallen en dan pak je een heel andere taak op. Dus door allerlei plannen te maken, beknot je, denk ik jezelf verschrikkelijk’. (respondent 8)

In de volgende citaten blijkt een totaal andere denkwijze over coaching. Deze geestelijk verzorgers zien het belang van coaching niet. Het wordt gezien als het niet van tevoren op orde hebben van een aantal zaken. De geestelijk verzorger wijst erop dat het ook een mode lijkt te zijn om een coach te nemen. Hij ziet dat als een vorm van ‘modieus voor jezelf zorgen’, waarvoor je niet bent aangenomen. Dit zegt ook iets over zijn beroepsopvatting waarin het duidelijk moet zijn waarvoor je bent aangenomen.

Hij plaatst een kanttekening bij de manier waarop de geestelijk verzorgers weerbaar zijn. Het vermogen om het uit te houden moet al aanwezig zijn voordat je op uitzending gaat. Zodat de uitzending niet als extra heftig wordt ervaren.

Deze geestelijk verzorger heeft zelf de uitzending niet als extra zwaar ervaren. Omdat hij van tevoren als het ware de zaken al op orde heeft en het met zichzelf kan uithouden.

‘Ik snap dat ook niet, die coaching die ineens met een uitzending moet komen, dan heb je voor mijn gevoel niet permanent je dingen op orde. Als een pampieren van de raadslieden. (...) Maar ik zorg wel dat ik het op orde heb voordat ik uitgezonden wordt. Of voordat ik op oefening ga of voordat... de manieren om dat op orde te krijgen want ik denk dat... dat is het, ik denk dat je op je uitzending soms verstoken bent van de

manieren om je hygiënisch te houden. Ja, en dan moet je dus van tevoren zo hygiënisch mogelijk gaan, da's een... en soms moet je ook stabiliseren.' (respondent 3)

'En dan denk ik... dan praat ik met mensen en dan denk ik, waar is de weerbaarheid? Het lijkt wel of als je geen coach hebt of als je niet constant maar aan het herijken bent, of je dan een slechte gv-er bent. Dat denk ik dus niet, maar het is een beetje een mode geworden om goed voor jezelf te zorgen, dan denk ik: volgens mij waren we daar niet voor in dienst genomen. Zorg vooral goed voor jezelf maar doe je baan, het is een ruilsituatie. Ik krijg poen, ik moet er iets voor doen' (respondent 3)

'Ik vind uitzenden omdat je daar zo op jezelf wordt teruggeworpen, een individuele zaak is omdat je allemaal stuk voor stuk. Je bent een individu met een functie. Maar het is zo'n individuele menselijke zaak dat je ook zoveel mogelijk de begeleiding en wat je daar voor doet moet afstemmen op de individuele behoefte. Daar kun je niet een mooi scenario voor op loslaten, en dan zo zeggen van dan doen we dit en dan bespreken we dat. Je moet van tevoren zeggen daar kun je kist halen en daar kun je dit en kun je dat doen. Je moet met iemand het rijtje langslopen. Maar begeleiding is een stuk met iemand meelopen, met iemand in dat proces dat tussen de oren en in de ziel plaatsvindt. Van wat ga je daar beleven en hoe ga je met jezelf daar om en hoe houd je jezelf heel. Dat kun je niet in een scenario vangen wat voor iedereen geldig is. Je hebt dan vaste aandachtspunten maar dat is iets anders.' (respondent 11)

Bovenstaande citaten laten zien dat de uitzending voor een deel als een individuele zaak wordt gezien, jij bent daar persoonlijk verantwoordelijk voor. In die zin, dat je je vooraf moet realiseren wat je tegen kan komen op uitzending. Er wordt door de geciteerde geestelijk verzorgers van uitgegaan dat geestelijk verzorgers beschikken over een vermogen tot reflecteren wat ingezet moet worden.

Jij moet jezelf verhouden tot de werkelijkheid daar, jezelf heel houden.

Men erkent wel dat er daar van alles kan gaan gebeuren dat impact heeft maar men wijst ook op het feit dat door de verkregen werkervaring, de geestelijk verzorgers met bepaalde zaken zouden moeten kunnen omgaan.

Er zijn echter ook andere geluiden. De volgende geestelijk verzorger is zeer teleurgesteld over de begeleiding vooraf en tijdens de uitzending. Hij kreeg het idee dat hij het maar moest uitzoeken.

'Daar moet ik dan. Goede, goede... de begeleiding van de dienst uit bij beide reizen, zowel reis 1 als reis 2, was waardeloos. Was gewoon slecht. Wat ik al zei. Ga er maar heen. Zoek het maar uit. Als je een mailtje stuurt dan krijg je niks terug.' (respondent 7)

Er spreekt teleurstelling uit zijn woorden. Het bepaalt op het moment van het interview zijn houding naar de dienst. De dienst inspireert hem als het ware onvoldoende. Tevens is er daardoor een aarzeling gekomen ten aanzien van het meegaan met een volgende uitzending.

We kunnen concluderen dat er geen eensluidende visie onder de geestelijk verzorgers bestaat over begeleiding voor en tijdens de uitzending. Er wordt onderling wel wat ervaringen gedeeld maar dit gebeurt ongestructureerd en puur op persoonlijk initiatief. De behoefte aan voorbereiding en ondersteuning is zeer verschillend, net als de ervaring onder geestelijk verzorgers vanuit eerdere uitzendingen.

Er wordt tegenwoordig een beroep gedaan op een coach voor begeleiding voor en tijdens de uitzending. Een van de door ons geciteerde geestelijk verzorger heeft deze trend als het ware ingezet. De geestelijk verzorgers die na deze geestelijk verzorger op uitzending zijn gegaan hebben voor het merendeel van een coach, supervisor, gebruik gemaakt. Met deze beweging is er een ruimte gemaakt om de individuele ervaringen voorafgaand aan en tijdens de uitzending te delen.

De vraag die rijst is, waarom er een coach van buiten de dienst geestelijke verzorging aangesteld moet worden. Is er binnen de dienst niemand te vinden die dit zou kunnen begeleiden? Een verklaring zou kunnen zijn dat de geestelijk verzorgers het moeilijk vinden om hun eigen ervaringen te delen met collega's. Hierop komen we later terug.

In de volgende paragraaf gaan we in op de zorg na de uitzending, eerst voor militairen in het algemeen, daarna specifiek voor geestelijk verzorgers.

4.3 Zorg na de uitzending

De opvang van de militairen tijdens en na de uitzending lijkt inmiddels steeds vastere vormen aan te nemen. Er is sprake van een debriefing. Deze is ingesteld om de individuele militair de gelegenheid te geven om reacties op opgedane ervaringen te geven. Een bijkomend doel daarbij is de vroegtijdige signalering van eventuele verwerkingsproblematiek.

De debriefing loopt volgens een aantal stappen. Deze zijn nu niet terzake voor deze scriptie.

We willen echter twee aspecten weergeven waaraan de debriefing moet voldoen. Deze hebben betrekking op het welzijn van de betrokken militair:

1. Betrokkene moet gestimuleerd worden om zijn ervaringen te verwoorden, hierbij de tijd, aandacht, erkenning, respect en begrip te krijgen die hij hiervoor nodig heeft.
2. Betrokkene dient gestimuleerd te worden om op adequate wijze weer actief te worden, afhankelijk van de intensiteit van de emotionele reacties.

De nazorg bij geestelijk verzorgers lijkt vooral de verantwoordelijkheid te zijn van de individuele geestelijk verzorger zelf, waarbij de staf-raadsleden een faciliterende en

begeleidende rol horen te spelen. Dat wordt door de drie staf-raadslieden (landmacht, luchtmacht/koninklijke marechaussee, marine) verschillend opgepakt. Er is geen bestaand model wat gehanteerd wordt zoals bij de militairen het geval is.

Bij een aantal geestelijk verzorgers is er wel degelijk een behoefte is aan deze zorg.

We mogen dus spreken van een discrepantie. Hierop komen we terug.

Zoals hiervoor al werd opgemerkt is het niet gebruikelijk om open te zijn over de eigen vragen, kwetsbaarheden, et cetera. Het volgende citaat geeft een mogelijke reden waarom dit zo is:

‘Want we zijn allemaal eenlingen en iedereen doet het toch een beetje achter zijn eigen gesloten deuren.’
(respondent 4)

Op de schaarse momenten dat de geestelijk verzorgers elkaar spreken is het blijkbaar niet mogelijk inhoudelijk ervaringen uit te wisselen rondom de uitzending, ‘het verhaal kwijt te kunnen’. Hoewel er in de interviews nadrukkelijk is gevraagd op welke manier collega’s hun verhaal kwijt kunnen bij collega’s, wordt daar weinig over verteld. De vraag is of er binnen de dienst een cultuur is waarin op een open en veilige manier gesproken kan worden over de ervaringen, (morele) dilemma’s en vragen waarmee de geestelijk verzorger tijdens en na een missie te maken kan krijgen.

‘Ik denk dat zingeving weliswaar individueel begint maar altijd ook met je omgeving te maken heeft. En dat geldt natuurlijk ook voor ons als geestelijk verzorgers... En ik merk ook dat we als Dienst weinig verhaal hebben over missie of over elkaar tijdens een missie. Ik denk wel dat daar meer aandacht voor zou kunnen zijn. Al was het alleen maar om van elkaar te horen wat het met je doet tijdens een missie en waar je mee bezig bent geweest. En ....jouw verhaal zeg maar.’ (respondent 4)

Thuis zijn deze verhalen ook niet te delen, er is sprake van verschillende werkelijkheden die niet helemaal gedeeld kunnen worden. (zie ook 3.2.Geestelijke verzorging in uitzendgebied))

Terug in Nederland moet de geestelijk verzorger snel weer terug in de gedeelde werkelijkheid en blijven de verhalen over de uitzending als het ware kleven.

‘Volgens mij is het misschien wel hetzelfde als met rouw ook... dat je de verhalen heel vaak moet vertellen. En thuis kon ik een aantal dingen wel vertellen, want dat is best lastig. Maar dat er regelmatig, dat iemand eens vraagt, hé... hoe is ’t nou en hoe is het met de uitzending? Denk je nog wel eens aan dingen van de uitzending? Ik denk dat daar... en dat kunnen ook collega’s zijn. Ik zou geen... ik zou prima... ik zou het wel goed vinden als een paar collega’s dat na die tijd gewoon vanuit zichzelf zouden vragen. Maar het gevaar is dat als je dat niet regelt dat dat dus niet gebeurt.’ (respondent 2)

Onzes inziens heeft deze individuele vorm van begeleidingen en verwerken van de uitzending al dan niet onder de begeleiding van een coach, nadelen. De mogelijkheid om

uitzendervaringen meer gestructureerd binnen de eigen dienst te delen, blijft onbenut. Men heeft dus over het algemeen wel de behoefte om ervaringen te delen. De geciteerde geestelijk verzorgers missen de onderlinge aandacht, respect, begrip en zo de mogelijkheid om het verhaal te delen en te verwerken. Het gebeurt dus individueel, achter de gesloten deur. Kennelijk moet je deze zorg zelf regelen, anders loop je het gevaar dat niemand iets doet. Een ander gevolg voor de dienst is dat geestelijk verzorgers die nog op uitzending gaan, informatie van hun directe collega's missen over wat nuttig zou zijn om een beter beeld vormen van wat hen te wachten staat en zich zo beter voor te bereiden. Wij begrijpen wel de tendens om een coach in te schakelen want daarmee vullen geestelijk verzorgers zelf de leemte die door hen ervaren wordt. Maar het roept de vraag op waarom deze leemte ontstaat. In de paragraaf: Cultuur van de dienst willen we proberen te achterhalen waar dit mee te maken heeft.

4.4 Cultuur van de dienst

Uit het voortgaande kunnen we concluderen dat de mate waarin ervaringen worden gedeeld te maken heeft met de houding van de collega's, het beeld over de uitzending en over de uitgezonden geestelijk verzorger, dat heerst bij de collega's. De eigen collega's kunnen belangrijk zijn bij het 'op verhaal komen'. Maar er lijkt een kloof te zijn tussen wat door geestelijk verzorgers als wenselijk wordt ervaren en datgene wat daadwerkelijk aan collegiaal contact aanwezig is. We willen dit gegeven nader onder de loep nemen. Daarom beginnen we met de beschrijving vanuit de literatuur van cultuur als bron van betekenis.

Vervolgens maken we aan de hand van citaten een cultuurschets van onze dienst.

Cultuur bestaat voornamelijk in de hoofden van mensen, is dus impliciet en is niet direct observeerbaar. Wij maken ons een cultuur eigen en de cultuur wordt ook een deel van onszelf en bepaalt in belangrijke mate de wijze waarop wij op onze omgeving ervaren. De cultuur is een belangrijke bron van de betekenis of zin die wij toekennen aan onze omgeving en de bron van onze levensbeschouwing. Het gaat daarbij om manieren van denken en zien (betekenisgeving) maar ook om manieren van voelen en doen, waarvan we ons nauwelijks (meer) bewust zijn. Het gaat om ideeën over wat belangrijk is en wat niet, assumpties over wat waardevol is en wat niet, oordelen en vooroordelen over wat mogelijk is en wat niet, over wat effectief zal zijn en wat niet.

Cultuur is niet zomaar een gemeenschap van individuele mensen. Het is met-anderen-gedeelde-ideeën, betekenissen, waarden, enzovoort. Het is een collectieve identiteit. Het gaat

om de wijze waarop wij, leden van een groep of organisatie, dingen doen, wat wij normaal vinden en wat abnormaal. Gedeelde ideeën over ieders rol, over geaccepteerde handelwijzen, over gezag, leiderschap, democratie, enzovoort.

Het is ook een weerslag van in het verleden door de groep ontdekte wijzen van omgaan met, en oplossingen voor problemen. Omdat dit zo doeltreffend was werd dit geleidelijk vanzelfsprekend en zo een onderdeel van de cultuur. Zolang er geen sterke contra-stimulans is zal dit zo blijven, ook al bestaat het probleem niet meer. Daarmee kan de cultuur verworden tot 'zinloze' rituelen. Het doorbreken van de bestaande handelings-, -of denkpatronen, is dus een doorbreking van de cultuur.

Omdat de cultuur zo onzichtbaar is en niet of nauwelijks vastgelegd in procedures en in regels, is de kans groot dat organisatieleden verschillen in de wijze waarop zij de cultuur ervaren, en dus in de wijze waarop zij op grond van die cultuur zullen handelen.

Samenvattend kunnen we komen tot de volgende omschrijving van de cultuur, en dan komen we op een tweetal elementen:

1. Een verzameling, soms in symbolen en mythen vastgelegde, opvattingen over het werk, over elkaar, over zichzelf en over de organisatie;
2. Een gedragsrepertoire, soms tot rituelen versterkt, dat gekleurd wordt door een gaandeweg groeiende, door socialisatieprocessen overgedragen gemeenschappelijke ervaring. (Van der Krogt, Vroom, 1995)

Na deze theoretische omschrijving van de cultuur richten we de blik op onze dienst, de Dienst Humanistisch Geestelijke Verzorging in de Krijgsmacht. We beginnen met een beschrijving van de overlegmomenten, momenten waarin je de collega's ontmoet.

Als geestelijk verzorger zie je de eigen collega's niet dagelijks. In de dagelijkse werkzaamheden heb je vaker te maken met dominees en aalmoezeniers dan met collega-geestelijk verzorgers. Geestelijk verzorgers ontmoeten elkaar tijdens een aantal vaste overlegmomenten. Tweemaal per jaar zijn er plenaire vergaderingen voor de hele dienst en verder zijn er incidentele bijeenkomsten zoals bij het afscheid van een collega.

Daarnaast vergaderen de krijgsmachtdelen eens per zes tot acht weken. Dat zijn de momenten waarop je de collega's uit hetzelfde deel van de krijgsmacht kunt ontmoeten.

Tijdens de plenaire vergaderingen zijn er gemiddeld 25 collega's aanwezig. De grootte van de groep, de vastgestelde agenda, de programmering heeft tot gevolg dat er weinig uitgewisseld wordt over eigen ervaringen. Meestal zijn dezelfde geestelijk verzorgers aan het woord. Dit is

volgens ons een gegeven en we hebben niet uitvoerig onderzocht welke gevolgen dit kan hebben.

Eén gevolg is dat er ooit een juniorenconvent (puppiesoverleg) is opgericht, om aan nieuw binnengekomen geestelijk verzorgers de mogelijkheid te geven met elkaar bevindingen aangaande het werk te delen. Er is sprake van herstart van dit juniorenconvent voor geestelijk verzorgers die minder dan vijf jaar bij de dienst zijn.

Daarnaast nemen de meeste geestelijk verzorgers deel aan intervisiegroepen. Dit zou een plek kunnen zijn waar geestelijk verzorgers hun ervaringen delen maar de continuïteit en regelmaat is wisselend per intervisiegroep. Zelden is dan de hele groep aanwezig omdat er altijd een geestelijk verzorger is die op dat moment zijn prioriteit elders moet leggen, of legt.

Binnen onze dienst zijn er geen voorgeschreven protocollen, regels die te maken hebben met taakuitvoering of toetsing.

We kunnen stellen, mede gezien het feit dat er nu pas een omschrijving van ons domein ligt en men nu nadenkt over een meetinstrument ten aanzien van onze werkzaamheden en de reactie hierop, dat er daar enige vorm van weerstand en wantrouwen tegen is.

De cultuur binnen onze dienst is ongeschreven en invoegen in een dergelijke cultuur vraagt de nodige tijd en ook weten wanneer je ‘mee doet’ of ‘mee mag doen in het geheel’. Het zou kunnen zijn dat collega’s van invloed zijn op wanneer je mee mag doen of op de plaats die je gegeven wordt. Het hebben van uitzendervaring speelt naar ons inzien wel een rol in het ‘interne plaatsingsbeleid’. Als je op uitzending bent geweest tel je voor vol mee in de dienst.

Dit wordt in een sfeer van lacherigheid gezegd maar er zit misschien wel een kern van waarheid in. Waarbij wij het idee hebben dat er een verschil gemaakt wordt tussen uitzendingen op grond van uitzendgebied en het daar te verwachten geweldsniveau.

De volgende citaten geven dat ook aan. Er wordt verschillend naar uitzendingen gekeken, bepaalde uitzendingen worden als stoer gezien en daardoor positief gewaardeerd. Dit kan belemmerend zijn bij het delen van ervaringen. Elke uitzending kent onzes inziens zijn eigen dynamiek en eigen problemen.

‘Er is een stoere mentaliteit in onze dienst geweest ook. Van ‘niet zeuren, kom op, doorgaan...’ en ‘ach, wat stelt Bosnië nou voor’. (respondent 2)

‘Maar dat zijn de momenten die enorm inhakken. Dat maakt je ongelooflijk kwetsbaar. En dat ga je niet in een groot gezelschap brengen. Behalve de omschrijving, hoed je ervoor want je gaat jezelf tegenkomen.’ (respondent 8)

Aandacht voor elkaar is blijkbaar moeilijk op te brengen. Er wordt gepleit voor een soort van zachtheid, zodat men onderling ervaringen durft in te brengen zonder dat er gelijk commentaar is op elkaar.

‘Nou voor een deel is dat nog wel. Ik vind juist de zachtheid, als er een zachtheid is vind ik wel heel erg belangrijk. En als er aandacht is voor elkaar. Voor de... en het is moeilijk in de vergadering als dan iemand iets moet zeggen over de uitzending, dat is dan weer zo groot.

(N.n.) heeft toen eens een keer iets verteld. Maar de ellende is dat je dan ook gelijk weer commentaar gaat krijgen... moet je ook niet... zou ik ook helemaal niet willen.’ (respondent 2)

De uitzending is een belangrijke klus, waarin verwacht wordt dat jij als geestelijk verzorger laat zien wat je waard bent. In de wandelgangen wordt besproken welke indruk men heeft van de collega op uitzending. Een collega krijgt te horen dat zijn uitzending ‘een zes-minnetje’ is geweest, terwijl betrokkene keihard heeft gewerkt. Op deze manier ontstaat er een beeld over elkaar en worden er als het ware ook plaatsen aan elkaar gegeven.

Nieuwe collega’s vormen zich mede op basis van deze momenten een beeld van raadswerk tijdens een uitzending.

Elkaar bevragen is niet gebruikelijk. Wanneer een uitzending op een dergelijk manier gescoord wordt kijk je ook wel uit voordat je open bent over je twijfels en missers.

Succesverhalen vertellen scoort beter.

‘Je kunt wel wat delen in de groep van 38 man maar dan blijft het in oppervlakte hangen in de anekdotes sfeer en in de praktische raadgeving. Zo van ‘wordt geen vriendjes met de commandant’, of de successtory. Of soms ook de blunders, maar dan is het ook nog oppervlakkig. Ik denk dat wij niet een dienst zijn waarbij we nu met 38 mensen bij elkaar kunnen zitten en waarin mensen zich zonder meer kwetsbaar op durven stellen. Stellen mensen zich kwetsbaar, op dan is er altijd wel een ‘betweter’ die het beter weet en komt met ‘hoe hij het in die situatie zou hebben gedaan’ .(respondent 8)

Er is dus een cultuur ontstaan waarin men niet alle ervaringen met elkaar kan en wil uitwisselen. Je kunt dit zien als dat de geestelijk verzorgers niet meer de loyaliteit en of solidariteit kunnen opbrengen om ervaringen te bespreken die van belang kunnen zijn voor het verwerken van de eigen ervaring maar ook voor een collega die nog op uitzending gaat. Hiermee wordt de opbouw of uitbouw van de normatieve professionaliteit ook bemoeilijkt. Want over hoe een bepaalde taak wordt vormgegeven, namelijk de uitzending wordt geen gesprek gevoerd. Ieder doet het op zijn eigen wijze, er is geen sprake van een cultureel erfgoed. Een overdracht van ervaringen waaruit het meest gewenste, het goede gedestilleerd kan worden ontbreekt. Lessen uit het verleden worden gebracht in negaties of praktische raadgevingen zoals ‘wordt geen vriendjes met de commandant’.

In feite zou men kunnen spreken van een cultuur van zwijgen die ontstaat binnen de dienst. Deze cultuur kan men zien als een afweermecanisme, 'daar hebben we het niet over' en met de ontkenning bestaat het dus niet. Daarmee gaat een belangrijke kans om met ervaringsdeskundigen op verhaal te komen verloren. De cultuur van het zwijgen belemmert ook de opbouw van professionaliteit binnen de dienst en ontnemt nieuwelingen de kans zich een reëel beeld te vormen.

5. Zinervaring na uitzending

5.1 Inleiding

In dit hoofdstuk beschrijven we het effect van de uitzending op het welbevinden van de geestelijk verzorger. Wat is voor hen zingevend. Eerst vatten we enkele noties uit de literatuur rondom zingeving samen. Vervolgens verbinden we dat wat de geestelijk verzorgers als zingevend hebben ervaren met inzichten uit de theorie. Om te beginnen een voorbeeld van een geestelijk verzorger die in de ambtsuitoefening tijdens uitzending weer ervaart waar het hem om gaat:

‘En toen met die uitzending kreeg ik weer contact met waarom ik het gekozen had, het vak. Interviewer: Ja. Wat was dat eigenlijk... Kan je dat onder woorden brengen? ... de naaktheid van het bestaan. Dan kan je heel moeilijk doen van wat is het diepste van het diepste of zo, maar daar gaat het om.

Interviewer: een soort puurheid van ervaring, emotie...

Ja. En niet alleen.... Alles wat een mens als aankleding kan hebben, aan grote verhalen, aan rang, aan sportauto's, aan blonde vriendinnen, is allemaal niks waard. Het komt uiteindelijk... implodeert het als het ware... tot alleen nog maar de kern. Dat is het ook als je echt in oorlogsgebied bent, want dan implodeert het tot de kern bij jezelf, en ik ook.’ (respondent 3)

Zoals ons is gebleken komt er aansluitend aan de uitzending een proces van zelfevaluatie op gang te komen waarin de morele rechtvaardiging gevonden moet worden voor de keuzes, handelingen die zijn gedaan tijdens de uitzending. Het verhaal van de geestelijk verzorger moet als het ware realiteit worden door het te vertellen, dus niet in hem te verstollen. Het moet samenhang krijgen: ‘De zin van het leven wordt mede ontleend aan evaluaties van het handelen in termen van waarden: is het goed, wenselijk, acceptabel wat ik doe of laat, of is het tegendeel’. Je moet je eigen morele lijn kiezen tijdens de uitzending en achteraf moet je jezelf daarin rechtvaardigen en dat lukt niet in je eentje.

Tijdens de uitzending is de zuigkracht van het militaire proces moeilijk te weerstaan. Waarden en normen van de geestelijk verzorger staan onder invloed van de militaire omgeving. In de kleine wereld van de uitzending was het goed wat je deed, maar terug in Nederland word je uit die realiteit getrokken die je tijdelijk voor waar hebt gehouden. Wat blijft er dan over van de keuzes die je maakt en gemaakt hebt. Liggen ze nog zo als je toen dacht? De normen en waarden van het systeem waarin je verkeerd zijn niet langer dominant. Je kiest tijdens de uitzending een bepaalde lijn en moet dat soms ook onder die druk doen. Achteraf in Nederland, als je afstand kan nemen en neemt van de uitzending, ga je nadenken of dat de beste optie was. En als gevolg van de afstand, kan de overweging opeens heel anders

worden. Je zit daar in een uitzendgebied namelijk in een cocon, met alle gevolgen van dien. Dat maakt dat je niet altijd de ruimte, mogelijkheid hebt om te reflecteren en als het ware te helikopteren.

Om zicht te krijgen op het proces van zingeving na een uitzending gaan we in de volgende paragraaf te rade bij Mooren en het door hem beschreven model omtrent zingeving en cognitieve regulatie. Een conceptueel model dat is geënt op theorieën zoals beschreven door Van der Lans, Bandura, Antonovsky en Baumeister.

5.2 Theoretisch model omtrent zingeving en cognitieve regulatie

Mooren ent zijn conceptueel model onder meer op de stress- en copingstheorie van Van der Lans (Van der Lans 1992). De reden hiervan is dat dit model focust op processen en factoren die betrokken zijn bij het ervaren van zin en zinloosheid en minder op bestaande in de cultuur verankerde 'gestalten van zin'. Mooren gaat uit van de omschrijving die van der Lans van zingeving: *'het complex van cognitieve en evaluatieve processen die bij het individu plaatsvinden bij diens interactie met de omgeving en die resulteren in motivationele betrokkenheid en psychisch welbevinden'*.

Aansluitend op de deze definitie gebruikt Mooren de sociaal-cognitieve theorie van Bandura om zicht te krijgen op de rol van zingeving en levensbeschouwing in het verwerken van het ondergaan van (dreiging met) geweld. Het beoogt nadere invulling te geven aan de processen die betrokken zijn in de twee taken die bij zingeving worden uitgevoerd: een oriënterende ('is het te begrijpen?' 'heb ik er een verklaring voor?') en een evaluerende ('hecht ik er waarde aan?', 'kan ik het aan?'). (Van der Lans, 1992, 10)

Mensen kennen betekenis toe aan feiten en omstandigheden, geven zin en kunnen hierdoor zich verhouden tot gegevens en tot op zekere hoogte richting geven aan het eigen handelen. Er is sprake van een spanningsveld tussen gedetermineerdheid van gegevens enerzijds en een zekere vrijheid in de duiding (self-influence) anderzijds. 'In de theorie van Bandura bepaalt de sociale omgeving het gedrag van mensen, inclusief hun sociale reacties. Anderzijds hebben cognities met betrekking tot de werkelijkheid (dus de betekenis die aan de werkelijkheid wordt gegeven) een centraal belang voor motivaties, emoties en handelen van de mens die in de werkelijkheid zijn weg moet vinden'. (Mooren, 1998, 195).

Externe factoren bepalen ons gedrag in een psychisch proces, waar ook zelfregulatie deel van uitmaakt. Adequate zelfregulatie verhoogt het vermogen het eigen handelen zo te organiseren

dat het nagestreefde wordt gerealiseerd. Dit zegt overigens nog niet iets over de psychische gezondheid; er kan ook sprake zijn van een disfunctioneel proces.

In de visie van Van der Lans is zingeving een gelaagd proces dat werkzaam is in gewone dagelijkse bezigheden. Dikwijls is de zin van deze bezigheden geen onderwerp van bewuste reflectie, tenminste zolang – in termen van Van der Lans – sprake is van betrokkenheid en welbevinden.

Bij gebeurtenissen met meer emotionele betrokkenheid of als de betrokkenheid en het welbevinden verminderen of afwezig zijn (tegenslag, verveling, onverwerkte emoties of traumatische ervaringen) zullen er ‘meer expliciete pogingen worden gedaan tot oriëntatie, van meer bewust waarderen van situaties, gebeurtenissen en handelingen, of van gericht zoeken naar nastrevenswaardiger doelen’. (ibid., 197)

Mooren vindt in het sociaal cognitieve model van Bandura een viertal cognitieve regulatiefactoren en introduceert een vijfde regulatiefactor vanuit de theorie van Antonovsky, waarmee de menselijke geest zijn omgeving hanteert en begrijpelijk maakt.

Een definitie van regulatiefactoren geeft Bandura niet maar wel een omschrijving: ‘Human thought is a powerful tool for understanding and dealing with effectively with the environment. It furnishes a vast store of knowledge in the form of abstract representations of experience. Such representational knowledge is put to heavy use in forming judgements and constructing and selecting courses of action’. (ibid., 198)

De volgende regulatiefactoren zijn in het model te onderscheiden:

- Wereldbeelden; contingentestructuren

Mensen kunnen gebeurtenissen en hun samenhang weergeven in symbolische vorm: propositionele kennis. Een belangrijke vorm van propositionele kennis is die van de contingentestructuren: veronderstelde relaties tussen gebeurtenissen in de omgeving en tussen handelingen en uitkomsten. Een wereldbeeld kan zo worden opgevat als een verzameling contingentestructuren. De sociaal cognitieve theorie gaat ervan uit cognities in belangrijke mate worden beïnvloed door de sociale omgeving.

- Levensperspectieven, doelen en intenties

Een belangrijk aspect van zingeving is de ervaring dat dingen die gebeuren ergens toe dienen en dat ‘ons doen en laten in het licht staat van een of ander omvattend streven’.

Baumeister noemt dit ‘need for purpose’, (Baumeister 1991). In de sociaal cognitieve theorie spelen intenties een belangrijke rol in het proces van zelfregulatie. ‘Intenties en doelen kunnen worden opgevat als concretisering van bestaande levensperspectieven: de motivatie voor concrete handelingen of activiteiten wordt dikwijls gevonden in hun betekenis voor de

realisering van deze perspectieven. Dergelijke perspectieven spelen niet alleen oriënterende een functie met het oog op de toekomst, maar zijn ook richtinggevend bij evaluaties achteraf: was mijn doen en laten te rechtvaardigen in het licht van omvattender levensperspectieven, droeg het bij aan vervulling?’ (Mooren, 1998, 201)

- Ethiek en moraal, waarden en normen

De regulatieve functie van een levensbeschouwing wordt het meest duidelijk bij de derde categorie regulatiefactoren: morele oordelen over de beschikbare informatie overeenkomstig de persoonlijke waarden en normen. Morele oordelen spelen zowel een rol in het waarnemen van andermans handelen, als onderdeel van het waarnemen van de (sociale) werkelijkheid om ons heen (cognitieve regulatie) als wel in de regulatie van ons eigen gedrag (zelfregulatie). In de theorie van Baumeister komt dit terug als de ‘need for justification’ (1991).

- Mensbeeld, zelfbeeld, zelfconcept.

Mensbeelden fungeren als positieve of negatieve bakens voor de wijze waarop mensen vorm geven aan het bestaan, soms niet geëxpliciteerd maar wel zichtbaar in het handelen. Door de mensbeelden in de levensvisie te achterhalen kan een relatie gelegd worden met de betekenis van het mensbeeld voor het zelfbeeld of zelfconcept. Andersom verwijst het zelfconcept naar het gehanteerde mensbeeld. Het zelfconcept speelt een belangrijke rol bij de zelfevaluatie.

Baumeister spreekt in dit verband over ‘self-worth’ (1991).

- Soteriologie, hanteerbaarheid.

Mooren introduceert als vijfde regulatiefactor de ‘hanteerbaarheid’. En wijst daarmee op het belang van ‘manageability’ voor de ‘sense of coherence’ zoals deze beschreven is door Antonovsky (1987). Dat verwijst naar het uitgangspunt dat de wereld begrijpelijke, hanteerbaar en zinvol moet zijn. De ervaring van samenhang die aan gezond functioneren gerelateerd is.

Soteriologie verwijst naar visies op het lijden en de manier waarop hiermee omgegaan kan worden. Grijpen mensen in het omgaan met traumatische ervaringen terug op noties die in zingevingskaders aanwezig zijn over de beste wijze waarop met stress, tegenslag, leed of frustratie kan worden omgegaan? Hoe verhouden mensen zich tot een traumatische gebeurtenis. Zien mensen het gebeuren als een straf, lot of als een gebeurtenis om iets van te leren?

Zingeving is dus een cognitief proces, opgesplitst in een aantal deelprocessen met daarbij horende factoren. Het is een complex proces.

Maar ook de zinervaring, de resultante van dit proces is een complex fenomeen. Er zijn verschillende aspecten aan te onderscheiden. In de volgende paragraaf gaan we daar nader op in.

5.3 Een theoretische benadering van zinervaring

Een conceptueel model kan behulpzaam zijn bij het analyseren en beschrijven van processen. In de werkelijkheid hangen de verschillende aspecten nauw met elkaar samen. Net als zingeving is de zinervaring, als resultante van het zingevingproces, volgens Mooren een complex fenomeen.

Een van de uitkomsten van dit proces, in termen van cognitieve regulatie, is de eigenwaarde (1). 'de verwachting is dat, als de zelfevaluaties gunstig zijn en passen bij het achterliggende mens- en/of godsbeeld, een positief gevoel van eigenwaarde resulteert. De wereld is voor het individu begrijpelijk en bekend (2) wanneer actuele verklaringen passen bij het wereldbeeld. Wanneer concrete doelen en intenties voortvloeien uit bredere levensperspectieven ervaart iemand een grotere betrokkenheid (3). Wanneer het handelen in overeenstemming is met iemands eigen waarden en normen en ondersteund wordt door breder geldende morele en ethische visies, zal dat in gemoedsrust (4) resulteren. Het gevoel te kunnen putten uit de eigen levensvisie zodat situaties en gebeurtenissen hanteerbaar worden zal de ervaring van competentie (5) opleveren. (Mooren, 1998, 203)

Zingeving is weliswaar een continu werkzaam proces, maar niet iets waar we continu bewust mee bezig zijn. De zinbeleving zal dikwijls gestalte krijgen in de ervaring van vanzelfsprekendheid die veel van ons omgaan met de werkelijkheid kenmerkt. Met name wanneer de zinbeleving stagneert, zal het proces van cognitieve regulatie zich in eerste instantie richten op die aspecten die bij de stagnatie in het geding zijn.

Volgens van der Lans zijn levensbeschouwelijke systemen een functionele noodzaak in verband met de behoefte van de mens aan zingeving.

Hij vat het menselijk zelf op als 'dialogische verteller', een sociale contractie die in interactie met anderen en met de sociaal culturele omgeving geconstitueerd wordt. Daarnaast is het tijdruimtelijke karakter van het mensbeeld van belang, de mens als gesubjectieerd lichaam. De mens kan over de werkelijkheid en over zichzelf niet anders denken dan in tijdruimtelijke categorieën. (Van der Lans, 1992)

Die tijdruimtelijke zelfervaring is onlosmakelijk verbonden met het besef van begrensdheid. Door middel van verbeelding kan men de grenzen verleggen en zich een voorstelling maken

van die werkelijkheid. ‘Hoever de ruimte die het ik construeert bij zelfreflectie zich uitstrekt naar verleden en toekomst, zal van moment tot moment verschillen en afhankelijk zijn van de aanleiding. Er kunnen (“filosofische”) momenten zijn waarop die ruimte de omvang krijgt van kosmos, waarvan wij ons een deeltje weten en waarin we ons proberen voor te stellen het begin of einde van de tijd of de grenzen van het heelal’.

‘Door zijn ruimtelijk-tijdelijke gebondenheid is de mens als individueel zelf beperkt in zijn feitelijke mogelijkheden. Het feit dat hij als sociaal zelf participeert aan de collectieve voorstellingen (cultuur) geeft hem enerzijds de mogelijkheid zich bewust te worden van die individuele beperktheid en verschaft hem anderzijds de beelden waarmee hij in de fantasie de grenzen kan overstijgen’.(ibid., 14) Van der Lans ziet dit als een spanning in het bewustzijn. Fantasie activiteit werkt niet alleen als troost of “escape” maar kan ook motiverend werken en energie verschaffen om de feitelijke wereld en het feitelijke zelf te transformeren zodat het steeds meer op het ideaal gaat lijken.

Van der Lans veronderstelt dat de zinvolheid van dagelijkse dingen en bezigheden als regel voldoende wordt ondersteund door sociale representaties. ‘Zolang ons gedrag sociaal bekrachtigd wordt is het voor ons vanzelfsprekend zinvol en worden zinvragen niet gesteld’. In de collectiviteit moeten ‘wegen van de verbeelding’ worden gevonden om fundamentele ervaringen te verklaren en er een zin aan te geven.

Alma wijst op een risico van de opvatting van zin als betekenis gericht op begrip, verklaring en controle: betekenissen kunnen ons blind maken voor de vraag naar zin (Alma, 2005). Zij pleit voor een opvatting van zingeving die aansluit bij geraakt worden, waarbij zingeving opgevat moet worden als een verlangen naar zin met als centraal element het verlangen naar zelfarticulatie, erkenning en transcendentie, opgevat als het overstijgen van persoonlijke behoeften en verlangens.

Het overstijgende element van zinervaring komt terug in de volgende paragraaf, waar we ingaan op de humanistische achtergrond, waarin een streven wordt verwoord dat het puur persoonlijke overstijgt.

5.4 Levensbeschouwelijke achtergrond

In de voorgaande paragrafen is gebleken dat een levensbeschouwelijk kader een rol speelt in het zingevingsproces. Voor geestelijk verzorgers is het levensbeschouwelijk kader mogelijk nog belangrijker omdat hun aanwezigheid in het gebied gelegitimeerd wordt vanuit die levensbeschouwelijke achtergrond. Vanuit de interviews is er geen eenduidig beeld te stileren

over hoe de verschillende geestelijk verzorgers het humanisme zien. Toch zijn zij allen verbonden met de humanistische levensbeschouwing maar kennelijk kent dat vele vormen, varianten. Om die reden geven we in deze paragraaf een beschrijving van humanisme aan de hand van hoofdlijnen zoals beschreven door Derkx (Derkx, 1993) en verbinden deze met citaten. Zo hopen we een beeld te krijgen van wat het humanisme als levensbeschouwing voor de geestelijk verzorgers betekent. Van datgene wat hen verbindt met het humanisme en aan welke stroming zij zich intentioneel verbonden voelen.

Derkx heeft getracht hoofdlijnen aan te brengen in de Europese humanistische traditie en heeft vervolgens gekeken naar hun actuele betekenis. Hij heeft dit gedaan omdat de term 'humanisme' sinds de 18^e eeuw in verschillende talen en betekenissen voorkomt. Aan het einde van de 20^e eeuw duidt het woord zoveel verschillende zaken aan, dat het op zich genomen bijna niets meer betekent. (Derkx, 1993, 99).

Derkx onderscheidt vier hoofdlijnen in de geschiedenis van het humanisme. Hij licht vervolgens deze hoofdlijnen vanuit de Europese situatie toe.

Eerste hoofdlijn: Humanisme als vorming tot hogere menselijkheid

De oorsprong van het woord humanisme ligt in het Latijnse woord *humanitas*. De betekenis van *humanitas* heeft twee lagen. Enerzijds gaat het om menselijkheid, mens-zijn, de menselijke natuur in feitelijke zin. Anderzijds gaat het om na te streven menselijkheid, steeds opnieuw te realiseren menselijkheid, te ontplooien menselijke mogelijkheden.

Derkx schetst de ontwikkeling van het humanisme ten tijde van Cicero als typisch menselijk, iemand die goed kan praten, die andere mensen met redevoering kan overtuigen (een vereiste voor menselijke samenwerking), beschaafd, gevormd, ontwikkeld. Wat valt te bezien als een *Bildungsideaal*.

In de Renaissance bestaat de term humanisme niet. Maar het verschijnsel als *studia humanitatis* wel. Een van de belangrijkste vormen van de *studia humanitatis* was de mondelinge en schriftelijke dialoog. Het ging in de dialoog niet om uit de vele mogelijke opvattingen dé ware te halen. Voor hen was er één waarheid maar deze was complex. De wereld was door God geschapen. De mens kan en moet de onuitputtelijke vele gezichten van zijn goddelijk wezen tot ontplooiing brengen. De waardigheid van de mens en de menselijke zelfontplooiing staan dus in het licht van de alomvattende samenhang van God, wereld en mens.

Rond 1800 tijdens de Verlichting, wordt het humanisme gebruikt om als aanduiding voor een historische periode en een geestelijke houding waarin naar humaniteit gestreefd moet worden

aan de hand van Grieken en Romeinen uit de Oudheid. In deze betekenis verspreidt het begrip humanisme zich dan binnen Europa.

Geschriften en autoriteiten werden steeds meer aan de ervaring getoetst en tegen het licht gehouden van de natuurlijk menselijke rede. Het vormingshumanisme is vanaf de Verlichting in principe universeel menselijk.

Mensen kunnen zich laten vormen en inspireren door mensen uit de Griekse of Romeinse Oudheid maar ook door mensen uit andere perioden en culturen. Een andere verandering is dat ook de mogelijkheid om de hogere menselijkheid te verwerkelijken, universeler werd gedacht.

In principe kon ieder mens dat bereiken. Het is niet zoals in de Renaissance het geval was een exclusief, aristocratisch ideaal dat alleen door vrije mensen kan worden nageleefd. Het humanisme werd een algemeen menselijke zaak.

Humanisten zijn van mening dat alle mensen de mogelijkheid moeten hebben om zich te ontwikkelen. We kunnen niet volmaakt worden of iets dergelijks maar wel de moeite doen om ons te ontwikkelen en dat kan iets moois opleveren.

Tweede hoofdlijn: Humanisme als moreel en politiek streven.

De tweede betekenis van humanisme valt te omschrijven als menslievend, welwillend, mild, zacht, onbaatzuchtig. Deze betekenis gaat terug naar tot in de Griekse Oudheid.

Later ontwikkelde zich in de Grieks-Romeinse wereld de solidariteitsgedachte, als een behoefte om het welzijn van alle mensen, niet alleen van de wijze mensen, te bevorderen.

In de Renaissance probeerden mensen via studie onder meer hun gedachten te vormen over hoe men als mens behoorde te leven en hoe de menselijke samenleving het beste kon worden geordend. Het ging om de meest wenselijke moraal, en daar waren veel verschillende denkbeelden over. Over het algemeen werd de nadruk op de waardigheid van de mens, op het belang van het individu, het streven naar persoonlijke ontwikkeling, belang van opvoeding en scholing gelegd. Men had een afkeer van onverdraagzaamheid en van dogmatische-systemische theorievorming.

Het Verlichtingshumanisme oriënteerde zich vooral op de christelijke bronnen en lieten de Griekse en Romeinse Oudheid bewust vallen.

Dat het humanisme als moreel en politiek streven naar een betere wereld voor alle mensen belangrijk is, komt in Nederland naar voren in het werk van tal van organisaties zichzelf uitdrukkelijk humanistisch noemde, zoals Humanitas. Het wordt met name ook genoemd in de beginselverklaring van het Humanistisch Verbond (1947).

‘Het humanisme wordt gekenmerkt door:

- De voortdurende bereidheid zich in denken en doen naar normen van redelijkheid en zedelijkheid te verantwoorden;
- De helpende zorg voor de medemens om hem in staat te stellen zich te ontplooien tot een volwaardig bestaan in zelfbestemming;
- Het streven naar een samenleving waarin vrijheid, gerechtigheid, verdraagzaamheid, eerbied voor de menselijke waardigheid en medemenselijkheid centraal staan’.
- In de huidige tijd wordt er getracht humaan te handelen en de naleving van mensenrechten en humanisering van de samenleving te bevorderen.

Derde hoofdlijn: Humanisme als levenskunst.

Menselijke waardigheid wijst niet alleen op morele plichten en waarden, maar ook op de kunst om het menselijk leven tot iets moois te maken. Het leven is een kunst, een kunstwerk. Deze vorm van humanisme kent een sterk esthetische inslag.

Humanisme als levenskunst verdient aandacht. Humanisme is niet alleen een poging om morele plichten ten opzichte van anderen en de samenleving te vervullen, maar ook een poging om van ons leven iets moois en leuks te maken. Het leven is de moeite waard. Het verantwoordelijkheidsgevoel kan een uitdrukking zijn van een verlangen om iets moois met anderen te delen. Om te laten zien wat mensen gaan doen als er een grotere vrijheid, welzijn en zelfrespect is.

Het gaat onzes inziens in de levenskunst ook om het bezitten van een eigen levenshouding op grond waarvan je in situaties de eigen keuzes maakt. Vanuit een eigen authenticiteit, waarin relativisme niet het toverwoord is maar het principe dat men altijd bereid is om het eigen handelen te legitimeren en een goede reden te geven voor de eigen levenswandel.

Dit is leven vanuit een eigen levenshouding. Het kent geen garantie dat we controle behouden en de kwaliteit van ons leven als het ware veilig kunnen stellen. Het is een steeds opnieuw innerlijk op orde komen.

Vierde hoofdlijn: Humanisme als ongodsdienstige levensbeschouwing

De ongodsdienstige gedachte komt vóór 1750 sporadisch en met uitzondering voor. De meest renaissance-humanisten waren christelijk. Met de Verlichting begint ongodsdienstigheid cultureel en maatschappelijk door te dringen. Vanaf 1830 begint het woord humanisme in de Germaanse en Romaanse talen steeds vaker voor te komen in een levensbeschouwelijke betekenis.

Vanaf de 19^e eeuw was ongodsdienstig de betekeniscomponent van de term humanisme. Dat werd versterkt door de oprichting van het Humanistisch Verbond in 1946. Onder humanisme werd het volgende verstaan:

‘de levens- en wereldbeschouwing, die zich, zonder uit te gaan van het bestaan van een persoonlijke godheid, baseert op eerbied voor de mens als bijzonder deel van het kosmisch geheel, als drager van een niet aan persoonlijke willekeur onderworpen normgevoel en als schepper van en deelhebber aan geestelijke waarden’.

Met behulp van een levensbeschouwing brengt een mens zinvolle samenhang aan in het geheel van zijn ervaringen. Het humanisme is een open levensbeschouwing. Het acht de vorming tot hogere menselijkheid essentieel en wordt gekenmerkt door morele en politieke streven en de opvatting van het menselijk leven als kunstwerk.

De humanistische levensbeschouwing heeft verder nog een cognitief en een spiritueel aspect. Wat het cognitieve aspect betreft staat het humanisme voor een open ontologie. Het beeld over de wereld, mens, maatschappij is nooit gesloten en voltooid. Het is nooit een voltooid werk maar onderhevig aan kritiek door welk mens dan ook.

Humanistische spiritualiteit

De humanistische spiritualiteit is volgens de indeling van Derkx geen aparte hoofdlijn. Maar zit als het ware in twee door hem genoemde hoofdlijnen. Wij willen bij deze spiritualiteit stilstaan aangezien veel van de geïnterviewden dit aspect benoemen .

Iedere levensbeschouwing kent naast een cognitief en een moreel aspect een motiverend of spiritueel aspect. Dit noemt Derkx, humanistische spiritualiteit, het heeft te maken met humanisme als vorming tot hogere menselijkheid en met humanisme als levenskunst. Derkx benadrukt dat het niet alleen van belang is humanisme te beargumenteren en uit te leggen. Maar dat het even belangrijk is het te verbeelden, te laten voelen en op te roepen. (Derkx, 1993, 111).

Abstracte postulaten en theorieën zijn weliswaar bronnen van inzicht, maar als bronnen van inspiratie, troost, bemoediging zijn medemensen met hun concrete overwegingen, wederwaardigheden en reacties even belangrijk.

Voor een verdere beschrijving van spiritualiteit komen we terecht bij Alma (2005).

Transcendentie wordt door haar in een brede betekenis gebruikt, in die zin van het overstijgen van persoonlijke behoeften en belangen, en van grenzen van wat bekend en vertrouwd is.

(ibid., 54)

Het gaat daarbij om een kwaliteit van ervaring, die zich kan voordoen in bijvoorbeeld de ontmoeting met belangrijke anderen, natuur, kunst.

Zij ziet mogelijkheden voor spirituele activiteit in een gesecculariseerde context, en meer specifiek voor een humanistische spiritualiteit. Wanneer we aandacht en verbeelding bewust aanspreken, trainen en oefenen, maken zij een exploratie van onze werkelijkheid mogelijk die de grenzen van wat wij realiteit noemen verkent en tracht te verleggen, en die nieuwe dimensies van de realiteit aanspreekt.(ibid., 56)

Mensen proberen dus als de toestand hopeloos verloren, zinloos lijkt andere kaders te vinden. Ze zullen dat doen door de verloren en als zinloos ervaren kaders te verlaten en naar andere te zoeken. Dankzij de verbeeldingskracht kunnen ze deze dus ook vinden. Hierdoor zijn ze in staat opnieuw structuur aan hun leven te geven en nieuwe aspecten, motieven te ontdekken.

Deze indeling hebben we gebruikt om te kijken met welke hoofdlijnen binnen het humanisme de geestelijk verzorgers zich intentioneel verbonden voelen. Wat is voor hen nastrevenswaardig.

5. 5 Praktijk van de geestelijke verzorgers

Wat is voor de geestelijke verzorgers nastrevenswaardig.

Humanisme als vorming tot hogere menselijkheid.

In alle vraaggesprekken komt de opvatting naar voren dat men als geestelijk verzorger werkt om de menselijkheid te bevorderen, steeds opnieuw te realiseren menselijkheid, te ontplooiën menselijke mogelijkheden, het leven tot zijn hoogste mogelijkheden te brengen. Er ligt een appèl in besloten om de ervaring te toetsen aan de menselijke redelijkheid en verstand.

‘En wat ik daar zag, ik was... wat ik daar heel bijzonder en mooi vond dat daar vooral jonge mensen werken, dat daar achter die militairen mensen zitten, jonge mensen die daar soms ook een soort laatste kans hadden en ervoor kozen, niet altijd een bewuste keuze, dus die laatste kans om bij defensie te gaan werken en het leven weer een beetje op orde kregen. Maar dan wel aanliepen tegen ook vragen en problemen uit het verleden. En dat vond ik wel een hele mooie plek, nou voor het leven van mensen van individuen een bijdrage aan te leveren. En dat had voor mij niet zoveel met die geweldsorganisatie te maken.’ (rsondent 2)

De geestelijk verzorger geeft aan dat hij niet zoveel met die geweldsorganisatie te maken heeft, en dat hij zich richt op het blootleggen van de menselijke mogelijkheden. Maar hij doet dat wel in de specifieke setting van de krijgsmacht, waarbij hij de overtuiging heeft dat mensen daar niet altijd bewust voor hebben gekozen. Daar ligt een taak voor de geestelijke

verzorging: wordt wakker! Deze bewustwording is van essentieel belang wanneer je intensieve ervaringen tegemoet gaat als militair, en als geestelijk verzorger.

‘En dat maakt dat voor mij zo’n missie ook zinvoller, mijn zinbeleving hangt samen met het feit dat ik weet wat ik doe en waarom ik het ook doe..... En mijn stelling is altijd dat geldt ook voor de militairen en dus daarom is het goed om ook hun daarin te betrekken.’ (respondent 4)

Humanisme als moreel en politiek streven

In deze betekenis wordt humanisme opgevat als een streven naar een betere wereld volgens beginselen van de bereidheid zich te verantwoorden naar normen van redelijkheid en zedelijkheid, helpende zorg voor de medemens en het streven naar een samenleving waarin vrijheid, gerechtigheid, verdraagzaamheid et cetera centraal staan. Juist in de praktische toepassing kan blijken dat deze uitgangspunten op weerstanden stuiten en vragen om verdediging. De volgende geestelijk verzorger voelt zich geroepen om iets aan een door hem gesignaleerde misstand te doen.

‘Nou, misschien dit bedrijf wat heel veel vraagt van mensen, zeker bij uitzendingen ook, maar ook... d’r wordt soms heel gemakkelijk omgegaan met mensen, daar gaat weer... d’r wordt een onderdeel dat verschuiven we maar weer naar Woensdrecht toe en dat ... dan tientallen mensen ineens moeten verhuizen of ontslag krijgen, nou, daar kijkt dan niemand meer naar’. (respondent 2)

De geestelijk verzorger heeft in zekere zin een signaalfunctie wanneer institutionele krachten de overhand krijgen en de menselijke maat uit het oog wordt verloren.

‘Dat is ook sinds dat we een beroepsleger hebben, de dienstplicht is opgeschort, vind ik het ook toch wel een beetje een taak van een geestelijk verzorger om het verband met de rest van de maatschappij in stand te houden. Dat de krijgsmacht niet een soort eigen eiland wordt met eigen regels en wetten en een eigen cultuur en hoe langer hoe meer los komt te staan van de samenleving.’ (respondent 1)

Humanisme als levenskunst

Houden van mensen hoeft niet een plicht te zijn. Het kan ook een genot zijn. Menselijke waardigheid verwijst niet alleen naar morele waarden en plichten maar ook naar de kunst om het menselijk leven tot iets moois te maken. Uitgaande van de gedachte dat niets vastligt en alle mogelijkheden open liggen kan men zelf vormgeven aan het leven, dit als een experiment zien:

‘Dat is ook een beetje de inhoud die ik geef aan humanisme. Dat is een beetje mijn humanisme. Dat heeft met die verwondering te maken, met het... met het aan willen gaan van een experiment, met jezelf of het leven. De mensheid zelf ook zien als een experimenteel project. In de zin waarvan de uitkomst of het vervolg niet al gegeven is. Het kan altijd nog alle kanten op. En persoonlijk... op het persoonlijke vlak ook het gevoel van verwachtingsvolle spanning die dat met zich mee kan brengen. Dat het ook mooi kan zijn. Juist in zijn

onbepaaldheid nog. Dat zijn dingen die voor mij wel de kern raken van mijn levensbeschouwing. En die ik dan zelf zeker humanistisch vind.’ (respondent 1)

Die onbepaaldheid is niet alleen een openheid maar kan ook ervaren worden als een onbestemdheid of zelfs onveiligheid. Veel mensen willen die spanning opheffen om de onzekerheid en onvoorspelbaarheid weg te nemen. Dit is zeker het geval in een op controle gerichte cultuur zoals die bij defensie. De geestelijk verzorger kan uitdagen tot het uithouden van die spanning. Daarvoor moet de geestelijk verzorger zelf het proces wel herkennen en mee willen maken.

‘Je bent zelf met je persoonlijkheid het belangrijkste instrument in dit werk, vind ik... dat vind ik zelf echt. In hoge mate. En ik vind ook dat je dat echt inhoud moet proberen te geven en echt ook serieus moet nemen. En dat betekent dus ook dat je het echt in je eigen stijl moet doen. Dus je moet je ook niet teveel vastklampen aan deskundigheden van anderen. Je moet je eigen deskundigheden ontwikkelen en ook koesteren. Ook daar... ook zelfs als humanistisch geestelijk verzorger... zelfstandig in durven zijn. Je eigen weg durven gaan.’ (respondent 1)

Humanisme als ongodsdienstige levensbeschouwing

De bezinning op een bepaald ogenblik op de afgelegde levensweg is tegelijk de zingeving van en het is deze die mede en in steeds toenemende mate, het nog af te leggen gedeelte bepaalt. (Romein in Derkx, 1993, 109).

‘Wat ik wel wat humanistisch vond, dat het iets is wat aansluit bij de mensen zelf. Dat het aansluit op het moment op wat er gebeurd en dat het dus geen stellend verhaal is. Van ik heb dit en dit gezien en wij humanisten zouden dat en dat gaan doen. Als je dat doet is dat dom en slecht maar ook meer vragend, mensen aanmoedigen om zelf er over na te denken. En zaken die toch meer te maken hebben met waarden en normen als pesten, straffen, roddelen. Dat soort aspecten waarvan ik denk wat moet je er nou mee, wat willen wij ermee.’ (respondent 10)

Een godsdienstige levensbeschouwing impliceert dat er een buiten de mensen gelegen kader is wat van invloed is op het leven of de waardering die aan bepaalde omstandigheden gegeven kan worden. Er is sprake van een buiten de mens gelegen ordeningsprincipe.

Het humanisme kent geen ordeningsprincipe dan de ordening die mensen er zelf aan geven. Door levenservaring kan het vertrouwen worden ontwikkeld dat men door de eigen vermogens overeind kan blijven. Een geestelijk verzorger kan zijn eigen levenservaring inzetten om dit proces, deze ervaring durf en moed te geven dat een dergelijke situatie niet onoverkomelijk is.

‘Die val is voor mensen het angstigste. Als je het vertrouwen hebt dat je wel ergens neerkomt en dan de scherven bij elkaar... Zo’n basaal vertrouwen, ja, dan is die val nog steeds niet leuk maar dan weet ik die ie ergens stopt. Wat bij die uitzending gebeurde, niet alleen bij mij of zo, zag het nu en dan bij de anderen, was

dat ze op de vloer terecht kwamen. Dat. Daar word je op teruggeworpen. En dan ligt het maar aan of je dat in je leven vaker hebt gedaan of je dus vertrouwen hebt dat je weer omhoog kan komen.’ (respondent 3)

Humanistische spiritualiteit

Voor de vorming tot mens is humanistische spiritualiteit zowel doel als middel. Men kan kracht putten uit het aanschouwen van de sterren, een mooi landschap of de fragiele schoonheid van de natuur. Maar ook uit het levensverhaal en de verbeelding van mensen.

‘Ik vond dat wel bijzonder dat er weer zoveel aandacht voor Van Praag was. Ik vond hem op een bepaalde manier wel een inspirerend of charismatisch figuur. Waarbij ergens een gevoel ook zit van: daar gaat het in het leven om...die betrokkenheid, die verbondenheid. Ik vond... dat aan zo’n man wel heel mooi. En ik mis dat eigenlijk altijd in humanistische boeken of zo. Die warmte of zo. Bij sommige docenten kun je dat ook wel eens hebben, op de UvH... en voor mij is humanisme.. wat in het humanisme voor mij wel heel belangrijk is, is, is ergens dat gevoel van warmte, verbondenheid of geborgenheid. En bijna altijd wat ik aan humanisme zie of lees... zijn ... zijn toch wat .. ja, wat, wat lange zinnen en moeilijk doen.. of heel rationeel.’ (respondent 2)

‘Want zo’n kamp is ontzettend donker. Het is helemaal verduisterd voor de veiligheid en meer van die dingen en je kijkt omhoog en dan is er daar een sterrenhemel en dan kijk je omhoog en dan word je zo klein van (maakt gebaar van piepklein zijn). Die zie je hier niet, dat is enorm. We hadden volle maan met veel halo om de maan, dat is echt alsof je in een sciencefiction film zat. En dan op een gegeven moment ben je totaal verkleumd en denk je ik moet toch maar weer naar binnen. Dat inspireert mij. Schoonheid inspireert en wat op een heel ander vlak enorm inspireert is het geschenk van het vertrouwen wat je van mensen krijgt. (respondent 8)

De geestelijk verzorgers die we geïnterviewd hebben werken vanuit verschillende visies op humanisme, waarin verschillende lijnen binnen het humanisme zoals Derkx die weergeeft, telkens in een andere samenhang gestalte krijgen. Daarom geven een korte deterministische samenvatting van wat de individuele geestelijk verzorger nastreeft. Zo hopen we de levensbeschouwelijke intenties nog scherper in beeld te krijgen. We tot de volgende beschrijving:

Een van de geestelijk verzorgers omschrijft zichzelf als iemand met toegang tot de macht, zonder zelf macht te ambiëren. Wanneer geprobeerd wordt hem speler te laten zijn in het machtsspel distantieert hij zich bewust, met instandhouding van de relatie en stelt hij kritische vragen.

Het humanisme wat hij nastreeft is door hem getypeerd als ‘de roeping van de mens is mens te zijn’ (Multatuli). Er is geen menselijke maatstaf, de dialoog en het vormingswerk zijn in zich van belang. Dat is de manier waarop men kan komen tot een doordachte morele bewustwording. En, dat is iets waarnaar hij streeft. Zijn drijfveer om dit werk te doen is het genieten van de contacten met mensen, het zien van ontwikkeling en groei bij mensen. Hij zoekt zijn spiritualiteit niet in humanistische theorieën maar laat zich breed inspireren.

Het humanisme van een andere geestelijk verzorger zit in het zoeken en appèlleren aan de onopgemaakte kern, het eigene van de mens, zonder oordeel, maar niet vrijblijvend. Hij werkt vanuit dit gegeven en vindt hierin kracht voor het raadswerk om te komen tot een doordacht humanistische levensbeschouwing en daarmee is nihilisme en hedonisme onbestaanbaar. Je moet je eigen leven vormgeven, je eigen bestemming vinden. De eenzame positie van de geestelijk verzorger is een gegeven welke als het ware voortkomt uit je normatieve professionaliteit.

Een van de omschrijvingen geeft een spanningsveld aan; het humanisme is impliciet aanwezig en komt tot uiting in praktisch handelen. De spanning zit tussen de opvatting over het raadswerk en het vinden van inspiratie. Het lukt niet altijd om voldoende inspiratie te vinden voor het werk. Wat op dan sommige momenten overblijft is puur het overeind blijven in de organisatie.

Soms is het nog niet zo duidelijk door welke vorm van humanisme men geïnspireerd wordt. Er is dan een zoektocht bezig, een ontwikkeling gaande. Het ambt en het daarbij horende levensbeschouwelijk kader is blijkbaar nog niet zo uitgekristalliseerd. De ontwikkeling die men echter zelf doormaakt geeft inspiratie. Er lijkt een soort van verwondering aanwezig te zijn van wat men kan en doet als humanistisch geestelijk verzorger.

Het politiek en moreel streven is bij een van de geestelijk verzorgers duidelijk aanwezig. Het gaat dan niet om het morrelen aan regels of het aan de kaak stellen van politieke opvattingen. Maar het draait om het naar voren brengen van het menselijk morele aspect en het zich staande houden binnen de krijgsmacht. De zingevende taak van de geestelijk verzorger is het construeren van samenhang. De inspiratie ligt vooral in contact met de mensen.

Een van de geestelijk verzorgers richt zich op het organisatorische communicatieve aspect van de organisatie. Voor hem is het een belangrijk streven. In zijn opvatting van humanisme is van het belang dat men het luistert naar elkaar, respect toont en staat vertrouwen centraal.

Een geestelijk verzorger weet dat hij macht heeft, in een krachtenspel zit. Hij zet zichzelf relationeel in en hoopt de militairen tot voorbeeld te zijn. In de dialoog is hij degene die zowel de vragen van zijn gesprekspartner als de eigen vragen uitwerkt. In zijn ambtsopvatting schuwt hij het niet om dicht tegen de militaire organisatie aan te zitten. Hij zet dit in om tot gesprek te komen over de hogere menselijkheid, welke hij uit wil dragen.

Een geestelijk verzorger is zich terdege bewust van de strategische positie die hij heeft. Gebruikt deze indien nodig om te komen tot een hogere menselijkheid. Hij laat zich inspireren door cultuur en natuur. Dit maakt het mogelijk om autonoom te blijven. Er is sprake van een doorleefd, maar impliciet uitgedragen humanisme. Spiritualiteit speelt daarbij een grote rol. Het is een manier om zich te bezinnen en om de eenzaamheid te hanteren die hij ervaart en als een gegeven beschouwt dat bij het ambt hoort.

De meest expliciet geformuleerde intentie treffen we aan bij een collega die levenskunst een centrale plek geeft en zijn geestelijk verzorgerschap in het teken van ontwikkeling opvat. Ook humanisme als vorming tot hogere menselijkheid krijgt gestalte in zijn opvattingen. De mensheid is een project dat vormgegeven moet worden. Binnen de krijgsmacht waar de vragen op het scherpst van de snede liggen ervaart hij zijn kracht als geestelijk verzorger in het verwoorden van de vragen, zonder direct antwoorden klaar te hebben. Zijn inspiratie ligt in de wederkerigheid van ervaringen, het beschouwen.

Een van de geestelijk verzorgers werd tijdens de uitzending als het ware gedwongen de rol van bemiddelaar aan te nemen en maakt hierbij gebruik van waarden als dialoog en argumentatie. Door vragen te stellen moedigt hij mensen aan zelf na te denken. Deze vorm van humanisme als moreel en politiek streven geeft vorm aan zijn raadsmanschap. In het geven van feedback brengt hij de meerduidigheid van de werkelijkheid naar voren. Het levert in de praktijk ook problemen op wanneer tegenspelers in die dialoog niet op samenwerking gericht zijn. Dat maakt hem bij tijden kwetsbaar maar hij blijft deze houding aannemen.

Door het ambt niet te vereenzelvigen met de persoon kan een andere geestelijk verzorger zich staande houden in een voor hem toch wat wezensvreemde organisatie. Hierdoor lijkt het ambt een tijdelijke ceremoniële mantel te worden. Dit kan strategisch goed uitkomen, bijvoorbeeld wanneer de persoon bij sommigen weerstand oproept. Als taakopvatting streeft deze geestelijk verzorger vanuit humanistische uitgangspunten naar verbetering van de leefbaarheid, zowel organisatorisch als intermenselijk.

De levensbeschouwing kleurt dus de intenties van de geestelijk verzorgers. Voor ieder is deze kleuring anders, er is een diversiteit te ontdekken in de intenties. Er is geen gemeenschappelijke noemer of intentie te ontdekken. Ook hier komt naar voren dat een ieder een zeer persoonlijke visie heeft.

5.6 Zinervaring bij geestelijk verzorgers tijdens uitzending

In de voorgaande paragrafen is beschreven welke aspecten een rol spelen in het zingevingproces en is een aantal lijnen in het humanisme beschreven.

Van der Lans maakt een onderverdeling in oriënterende en evaluerende aspecten van zinervaring. Dit onderscheid is nuttig bij het beschrijven van de wijze waarop geestelijk verzorgers vormgeven aan het werk tijdens de uitzending.

Het oriënterende aspect: biedt mijn achtergrond voldoende houvast om te begrijpen wat zich hier voordoet? Het evaluerende aspect: is de manier waarop ik mijn werk hier doe waardevol?

De aspecten van zinervaring zijn verder beschreven door Mooren, (1998) kunnen als volgt worden samengevat:

- begrijpelijkheid
- betrokkenheid
- gemoedsrust
- eigenwaarde
- competentie

In deze paragraaf beschrijven we de zinervaring zoals die door geestelijk verzorgers impliciet of expliciet wordt omschreven. Hierbij refereren we aan de theoretische noties uit de eerdere paragrafen.

Begrijpelijk en bekend

De wereld, het bestaan dient begrijpelijk en bekend genoeg te zijn om te kunnen verklaren en duiden wat er om ons heen gebeurt.

De begrijpelijkheid kan onder druk komen te staan wanneer de verklaringen niet passen bij ons wereldbeeld. Als doelen en intenties niet meer aansluiten bij ons wereldbeeld zal dit effect hebben op de betrokkenheid. Men zal dan minder betrokken zijn bij het geheel.

Om ervoor te zorgen dat de onvoorspelbare, soms chaotische omstandigheden tijdens een uitzending maar ook achteraf nog als een logische en zinvolle gang van zaken kunnen worden gezien, kiezen sommige geestelijk verzorgers een actieve strategie. De begrijpelijkheid wordt vergroot door middel van een actief verwerkingsproces dat soms deel uitmaakt van een coachingstraject.

Begripelijkheid is echter niet alleen een aspect van de zinervaring van de geestelijk verzorger persoonlijk, het is ook iets waarop deze geestelijk verzorger actief inzet bij de begeleiding van zijn eenheid, zoals uit het volgende citaat blijkt. Hij zoekt naar ankertjes en wil dwarsverbanden leggen en het zo voor militairen mogelijk maken om samenhang, begrijpelijkheid en bekendheid te creëren. Waardoor de ervaringen aansluiten bij het breder levensperspectief.

Mijn zinbeleving hangt samen met het feit dat ik weet wat ik doe en waarom ik het ook doe..... En mijn stelling is altijd dat geldt ook voor de militairen en dus daarom is het goed om ook hun daarin te betrekken. Alleen hoe dat concreet vorm gaat krijgen in de komende missie dat is maar de vraag. Maar dat is wel een van de redenen waarom ik in vorige missies altijd graag heb meegewerkt aan excursies. ...zijn gewoon een aantal maanden uit iemands leven. Iemand is met zijn vak bezig geweest maar op een andere manier dan hier in Nederland. Ik heb dat ook eerder in een stuk een keer ankertjes genoemd, dat ook geen ankertjes heeft met andere ervaringen uit het leven. Dat soort dwarsverbanden, die ankertjes, en die relaties met de rest van je leven of met de rest van de wereld, de rest van je belevingswereld eigenlijk, dat is juist zingeving voor mij. Zingeving bestaat uit samenhang, verband, het integreren van ervaringen en daar waar die ervaring zo geïsoleerd blijft ligt ook een valkuil van...wat heb je daar gedaan, wat is de zin ervan geweest? Als je nu kijkt naar Irak, naar alle aanslagen enzovoort, wat hebben wij er nu bijgedragen. Dat is heel moeilijk om abstract te verkopen, zeg maar. Terwijl de ervaring er wel is. En als dan de ervaring ook nog geïsoleerd is van de rest van je leven dan is het helemaal zo'n raar ding. Als er meer dwarsverbanden liggen dan wordt het meer geïntegreerd onderdeel van je leven. Dus ook zinvol, in ieder geval zinvoller, ervaren. (respondent 4)

Vooraf kan een uitzending veel vragen oproepen voor een geestelijk verzorger, ook ten aanzien van zijn eigen rol. Dit kan men onzes inziens opvatten als de vraag 'wat staat mij daar te wachten' en past mijn intentie in een dergelijke situatie.

De uitzending heb ik eigenlijk ervaren, en ik vond het heel spannend van tevoren ook juist met deze vraag hé, van 'hoe gaat zo'n uitzending lopen?'. 'wat is mijn rol daar?', en wat kan ik dan daar betekenen? Misschien ga ik me wel ontzettend overbodig voelen. En... of kan ik het zelf niet aan.. of, al die vragen. Maar vooral ook die vraag van: 'is daar werk voor mij?' Kan ik daar het gevoel hebben dat ik zelf ook zinvol bezig ben. (respondent 1)

Een geestelijk verzorger omschrijft de situatie tijdens uitzending als het leven in een bubbel, eenduidig. Na terugkomst in Nederland valt deze begrijpelijkheid, bekendheid als het ware, weg.

Ervaringen die hij gemakkelijk verklaarde omdat ze 'goed gingen', blijken toch meer invloed te hebben op zijn levensperspectief dan hij veronderstelde.

En met dat wegvallen is dan ook het gevaar dat de dingen die daar gebeurd zijn, die werkelijk van belang zijn, die je nog moet delen, dat je dat ook niet meer doet. Het is heel raar hoe dat werkt. En daarmee zit ook impliciet, wringt zich daar iets als mechanisme. Niet als bewuste keuze maar als mechanisme. Ik moest bewust ook stilstaan bij een aantal dingen. Dat moest ik bewust doen. Dat moest ik ook in het verslag doen, van inderdaad zijn nou dingen veranderd, want dat was niet een automatisme. Dus het verwerken, daar moet je dus inderdaad voor aan het werk r. Het is een actief proces. Dat ligt natuurlijk heel anders als er hele erge ingrijpende dingen die mij persoonlijk hadden geraakt gebeurden. Dan ligt het weer in de problematische sfeer. Maar waarin het op zich goed met mij gegaan is, loop ik dus ook het risico dat er een aantal dingen die veel subtieler hebben door kunnen werken in mijn beeld, beeld van de organisatie, beeld van de mensen, beeld van mijzelf, dat dat dus onbenoemd blijft omdat je, ... nou je bent weer terug en we gaan weer door. (respondent 5)

Tijdens een uitzending kan de werkelijkheid totaal onwerkelijke vormen aannemen. In ieder geval situaties opleveren die een Nederlander niet dagelijks meemaakt. Hoe plaats je dat? Hoe maak je die gebeurtenissen begrijpelijk? De gemeenschap op de compound heeft met elkaar een eigen werkelijkheid. In de woorden van deze geestelijk verzorger:

Onze missie was moeilijk toen wij daar zaten, wij zijn regelmatig beschoten geweest en hebben een zelfmoordaanslag bij de poort gehad, patrouilles beschoten. Dat was allemaal niet leuk. Maar in de waan van toen verdween dat. En ik merk dat ook bij militairen die daar hebben gezeten. Ze zeggen wel eens 'wij zijn gewoon vergeten' (respondent 8)

Wat hier beschreven is, is een vorm van coping.

Coping is te omschrijven is als adaptatie onder relatief moeilijke, stressvolle omstandigheden. (R. W. White, blz. 860, Capita selecta uit de geestelijke verzorging, 1996) Het concept verwijst zowel naar actiegeoriënteerde als naar intrapsychische inspanningen waarmee we interne en externe eisen tegemoet treden.

Coping heeft twee belangrijke functies: het veranderen van het probleem dat de stress veroorzaakt en het reguleren van de emotionele respons. Waarbij we het leven met elkaar in de 'waan van toen' kunnen zien als een emotion-focused coping, het gelaten accepteren van de situatie. Je kunt nu eenmaal niets veranderen aan de situatie, hebt de mogelijkheden daarvoor niet in de hand. Je gaat geen ingewikkelde vragen stellen maar accepteert de situatie zoals die is. Maar als je in Nederland terug bent kan het gevoel opkomen vergeten te zijn. De werkelijkheden van daar en hier sluiten niet aan.

De 'waan' van de dag is voorbij en deze vorm van coping werkt niet meer. Men heeft het gevoel vergeten te zijn. De copingmechanismen in het uitzendgebied zijn op korte termijn functioneel maar kunnen op de langere termijn het zingevingsproces belemmeren.

Betrokkenheid

Betrokkenheid is een aspect van zinervaring. Het is van belang dat we ons voldoende betrokken voelen op de wereld, het bestaan. Die betrokkenheid kan zich uiten als kortstondige interesse in actuele voorvallen of ontmoetingen waarbij we het gevoel hebben er deel van te zijn of te willen zijn. Maar de betrokkenheid kan ook de vorm aannemen van gehechtheid aan relaties en de diepgaande ervaring dat activiteiten, onderwerpen, waarden, gebeurtenissen, ontwikkelingen voor ons van min of meer durend belang zijn, soms zelfs van levensbelang. Betrokkenheid op zich is dus geen bron van zingeving maar door de bron van zingeving raak je bij iets betrokken.

Het raakt ons werk van geestelijk verzorger denk ik op het vlak van motivatie, dat wel. Maar die kan ook op hele verschillende vlakken liggen, die motivatie. Ik probeer mensen oog te laten hebben voor het kleine resultaat. Dat is een van mijn stokpaardjes. Tenminste dat was in ieder geval in mijn vorige missie, misschien dat ik dit keer een andere ga vinden, maar... het kleine resultaat liet ik op alle... dat doe je in de gesprekken natuurlijk niet zo... niet zo...perse, maar in bezinningsdiensten bijvoorbeeld liet ik dat telkens terugkomen. En het kleine resultaat is natuurlijk in Kabul het jongentje wat weer mag vliegeren. (respondent 1)

Het kleine resultaat kan volgens deze geestelijk verzorger een doorkijk bieden naar een dieper niveau van zinervaring. Dit kleine resultaat kan onzes inziens gezien worden als oog hebben voor het kleine kwetsbare effect, wat bij hem een soort van verbeeldingskracht oproept. Hij zet zijn verbeeldingskracht in om anderen ook te inspireren via de bezinningsdiensten waarbij dit kleine resultaat benoemt als vast onderdeel. Hij hoopt zo anderen te inspireren tot betrokkenheid.

Als onderdeel van je professionaliteit als geestelijk verzorger moet je voor jezelf nagaan waar je betrokkenheid ligt tijdens een uitzending. Omdat dit alles een doorkijk naar een dieper niveau van zingeving kan bieden. Wil je een goede hulpverlener zijn, volgens deze geestelijk verzorger, dan dien je de relatie tot je cliënt schoon te houden door je eigen belangen in het oog te houden. Wanneer militairen hun kwetsbaarheid tonen draagt dat, voor deze geestelijk verzorger, bij aan het in stand houden van het eigen wereldbeeld. Het zien van de kwetsbaarheid maakt dat hij zich dus betrokken voelt bij de wereld.

Hulpverleners zijn altijd hele gevoelige mensen maar er moet iets anders gebeuren wil je een goede hulpverlener zijn. Dan moet je als het ware ook intrinsiek die afstand weer hebben tot. Ik vind wel dat je je dat af moet vragen ... als gv-er, van: wat heb ik aan die uitzendingen? Welke baat heb ik daarbij? En dan gaat het niet om 73 euro per dag, of zo. Maar het belang wat je zelf hebt is dus ook een valkuil. .. Ook op

uitzending.. ... geestelijk verzorger zijn houdt mijn wereldbeeld correct. Waarom? Schindlers List: als je een mens redt, red je de wereld. Het gaat niet om redden. Een gv-er is per definitie geen redder van mensen. Er mogen zelfs soldaatjes als ze dat graag willen van de trap af... zelfdoding hé, als dat de oplossing is... Ik kan me dat bij sommige levens ook voorstellen hè. Dat dat de oplossing is. ... mij verwondert het telkens weer dat mensen zo... hun blote buikje... durven laten zien. En voor mij is het echt zo... en dat gebeurt elke keer weer, en zelfs bij de hoogste in rang. Omdat mensen dat kunnen denk ik dat de wereld niet helemaal naar de knoppen zal gaan. Omdat ze dat durven. In die zin realiseer ik me goed dat dit werk mij dat geeft.

(respondent 3)

De betrokkenheid bij mensen is voor veel geestelijk verzorgers een belangrijke bron van inspiratie. Deze geestelijk verzorger verwoordt dat als volgt:

Als je het over voeding hebt dan denk ik dat ik de meeste voeding of inspiratie haal uit het contact met mensen. Dus in het werk, de omgang met de mensen en met wat hun drijft en bezighoudt. Daarin een stukje mee kunnen lopen, dat is voor mij iets waar ik goed bij functioneer. Ik merk dat dat loopt. Als dat zo is, vind ik het leuk om daarmee bezig te zijn. Dat voedt mij dan ook. Ik heb eigenlijk heel weinig dingen die ik echt voor mijzelf meeneem in de zin van ik zou bijna zeggen voeding, in de zin van inspiratiebron behalve die dingen die ik concreet voor mijn werk nodig heb (respondent 4)

Als geestelijk verzorger ben je wel afhankelijk van de eenheid; je bent dienstverlenend en het kan confronterend zijn wanneer je het gevoel hebt dat van je diensten geen gebruik wordt gemaakt. Je dreigt dan de betrokkenheid te verliezen omdat er dan geen sprake is van wederkerigheid.

Uit onderstaand citaat spreekt duidelijk het verlangen naar verbondenheid, betrokkenheid op elkaar wat de geestelijk verzorger blijkbaar bij tijden is ontglipt. Er zijn momenten waarin hij zich vreselijk onzeker en niet nuttig voelt. Waarbij hij aan zichzelf existentiële vragen stelt en betekenisaders gaan schuiven.

Deze geestelijk verzorger heeft dat als onprettig ervaren. Het zou echter onzes inziens ook de mogelijkheid geven om in dergelijke situaties via de verbeeldingskracht te komen tot het reactiveren of activeren van bronnen van zin zoals Alma dat beschrijft: (Alma, 2005, 38). 'Het zou een brug kunnen slaan tussen onszelf en de ander en creëert zo een opening voor de zinervaring, die ten diepste een ervaring van verbondenheid is':

Want ik heb ook echt momenten gehad dat ik mij echt vreselijk voelde. Ik wil niet de illusie wekken dat het alleen maar een succesverhaal was. Ik heb ook wel eens voor mij uit gedacht, : 'er zit niemand op mij te wachten het maakt ook geen flikker uit hoe ik mij hier opstel of niet want de dag draait wel door (respondent 5)

Hoe moeilijker het werk is omdat je inspiratie wegloopt, hoe harder je thuis gaat missen. Je gaat je steeds meer afvragen: wat doe ik hier eigenlijk. Zou het onderdeel nou zoveel slechter af zijn als ik thuis zou zitten? Ik denk van niet. (respondent 7)

Wanneer je als geestelijk verzorger de inspiratie, de betrokkenheid en het geraakt worden door de ander kwijtraakt wordt de eenzaamheid van het beroep voelbaar. Uiteindelijk moeten de bronnen van zin weer geactiveerd worden, maar dan moet er op levensbeschouwelijk niveau wel een bodem liggen waarop men terug kan vallen.

Gemoedsrust

We handelen voortdurend in onze leefwereld en nemen het doen en laten van anderen waar. Het is van belang dat we voldoende mate het gevoel hebben dat we ons eigen doen en laten kunnen verantwoorden, kunnen rechtvaardigen. Maar het is ook van belang dat we het gevoel hebben dat de gebeurtenissen te rechtvaardigen zijn en dat het handelen van anderen gerechtvaardigd is. Zeker als we aan deze gebeurtenissen direct deel hebben of we er ons op betrokken voelen. Dat levert het gevoel van gemoedsrust op.

Om goed te kunnen functioneren is het van belang dat wat een geestelijk verzorger doet en wat hij om zich heen ziet gebeuren te rechtvaardigen is.

Vragen als: hoe verhoud ik mij tot het defensiesysteem; hoe verhoud ik mij tot geweld; wat is de waarde van waaruit ik werk; wat is de waarde van autonomie voor mij et cetera komen dan aan de orde.

Deze bewustwording en het zich verhouden tot mogelijke vragen die de missie misschien oproept begint al tijdens de voorbereiding, zoals deze geestelijk verzorger aangeeft.

Wel, natuurlijk heb ik wel eens vooraf, daar heb ik mijn ook op voorbereid, afgevraagd in welke context staat deze missie. Het was al een omstrede missie Hoe verhoudt zich dat tot de Amerikanen. Daar heb ik wel dingen vooraf over gelezen. Daar dan aan het werk zijnde ben ik daar niet zo actueel mee bezig. Maar het is wel goed om daar van tevoren bij stil te hebben gestaan. Nadenken over waar stap ik in, wat is hetgeen waar ik eigenlijk instap. Omdat je dat wel even op verschillende niveaus hebt gerealiseerd. Ja ook al, het is ook nog steeds mijn keuze om dit te gaan doen. En klopt die dan nog steeds, ook al is die omstrede (respondent 5)

Deze geestelijk verzorger ziet het stellen van vragen die betrekking hebben op het rechtvaardigen van gebeurtenissen als zijn kracht en legitimatie om zodoende impliciete waarden en normen helder te krijgen. Daardoor kunnen militairen hun doen en laten verantwoorden. Dat levert gemoedsrust op en op deze wijze wordt het zingevingsproces geactiveerd.

Hoe beschaafd is Nederland, dat we zo'n pottenkijker, geestelijk verzorger meenemen. De Amerikaanse geestelijk verzorgers zijn gewoon militairen. Die kun je gewoon rechts richten en die kunnen de leiding overnemen. Dat doen wij helemaal niet, de politici van nu zijn er wel een aantal die ons serieus nemen. Want het idee dat we op zondag wel een dominee of aalmoezenier kunnen invliegen dat is niet de kracht van de geestelijk verzorger. Maar dat er dus een neutraal iemand met waarden en normen is. Die vragen stelt als:

wat wil je nu in je leven en als je jezelf over een half jaar in de spiegel ziet kan je dan nog met jezelf vooruit, of dat je tegen je kindje uit moet leggen pappa...en dat soort prikkelende zaken en dingen. Mensen toch weer even uit de roes trekken, weer even zeggen dat we ook als zijn we militair en ook al zijn er bevelen en ook al is er een vijand; er is ook nog een menselijk aspect. Nee, verschrikkelijk belangrijk! (respondent 10)

Eigenwaarde

Mensen hebben een behoefte aan een positief zelfgevoel, aan eigenwaarde. We willen als mens de moeite waard zijn. En wij evalueren onze daden, acties, verwachtingen en ervaringen vanuit de waarden en normen die wijzelf hanteren.

Het gevoel van eigenwaarde wat daaruit voortkomt is dan ook te beschouwen als het gevoel dat het eigen handelen te rechtvaardigen of te legitimeren is. Deze evaluaties staan niet op zichzelf maar zijn verbonden met manier waarop wij denken over mensen in het algemeen, ons mensbeeld. Hierin ligt besloten hoe de mens zou moeten zijn.

Als geestelijk verzorger bepaal tot op zekere hoogte zelf wat je rol is tijdens een uitzending, dit is niet altijd de makkelijkste weg (zie ook paragraaf 3.3. Appel van de organisatie).

Wanneer je weet wat je te bieden hebt en dat inzet bij de uitvoering van je taak, verhoogt dat het gevoel van eigenwaarde. Het is geeft een positief gevoel als dat uiteindelijk ook bevestigd wordt:

De commandant vond het prettig dat ik mijn geluid liet horen op een rustige, vragende, maar toch prikkelende manier. Hij zei: dat zet mij aan het denken en daar ben je ook voor. Wat ik ook gemerkt heb dat het zo verschrikkelijk moeilijk is, zo'n commandant die 6 maanden in Bosnië zit ook al is hij met de beste bedoelingen daar naar toegegaan. Als zijn kader, als hij ergens over twijfelt en feedback wil over en hij krijgt steeds van dat kader terug. Oh nee, wat scherp en hartstikke goed en je bent goed bezig. Op een gegeven moment denkt hij natuurlijk ook, dat hij het niet goed doet. En dan is het goed dat een man dan zegt 'ik weet het nog zo allemaal niet'. En die man was ik. (respondent 10)

Het vormgeven aan de eigen intellectuele en levensbeschouwelijke bagage op een manier die militairen aanspreekt, daarin ligt voor deze geestelijk verzorger een uitdaging en een bron van zin. Wanneer het lukt diepere vragen op een aansprekende manier aan de orde stellen levert dat bevrediging en eigenwaarde op.

Ik vind het wel vervullend zeg maar. Juist door dat praktische .. en zonder daar anderen mee lastig te vallen mijn eigen... dat het wel past bij de manier waarop ik over het leven en over mijn bestaan en over 'wat kunnen we nu eigenlijk weten en kennen'. Die vragen van Kant: wat mag ik hopen, wat moet ik doen, wat kan ik kennen? Wat dan ook, dat je daar op die manier zo... en dat juist ook op die achtergrond hè. Juist niet als onderwerp aan de orde stellen. Dat vind ik wel leuk. Volgens mij heb ik dat nog niet echt vaak op die manier gezegd. Dit soort dingen moet ook wel vernieuwd worden zo af en toe (respondent 1)

Vanaf het moment dat de geestelijk verzorger op het kamp ‘gezien’ wordt in zijn eigenheid, ontstaat een gevoel van veiligheid en eigenwaarde.

Je loopt over dat kamp, dan is het: hé. Dan wordt het ook steeds leuker. Het deed ook iets bij mij. Het opende mij. Want eerst voelde het natuurlijk ook heel onveilig. En het is, en dat weet ik van mezelf, dan trek ik me terug in mezelf. Dan zie ik er wat ongenaakbaar uit. Dus niet zo uitnodigend. Dus op een gegeven moment, ja, toen was dat gewoon anders. Toen begon het te stromen... en ik zelf ook. En dat voelde goed. Dat was zingevend voor mij. Want toen had je op een gegeven moment echt het gevoel van ja, het is een meerwaarde dat ik erbij ben. (respondent 9)

Dit citaat geeft aan dat de moed om zichzelf te laten zien en het gevoel krijgen dat men positief gewaardeerd wordt, effect heeft op de eigenwaarde. Het begon te stromen, zoals de geestelijk verzorger weergeeft. Zijn aanwezigheid doet er toe en dat geeft een positief gevoel van eigenwaarde. Hij ervaart dat hij competent is en de situatie waarvoor hij geplaatst is kan hanteren. Hij kan een positieve bijdrage leveren aan het samenleven op het kamp.

Competentie

Door de ervaring competent te zijn, is het mogelijk dat we situaties, gebeurtenissen waarvoor we geplaatst zijn, kunnen hanteren. We kunnen ons leven vormgeven vanuit onze levensvisie. We ervaren dat ons handelen er iets toe doet in de levenssfeer.

Deze geestelijk verzorger verwoordt hoe hij vanuit een gevoel van weerstand (wat doe ik hier?) de omstandigheden als gegeven accepteert en daar een plek in zoekt. Een eigen manier van werken vanuit de eigen wensen, verlangens en waarde, vindt.

Het ging nergens over... nou ik heb.. wat ik... wat zingevend was. Op een gegeven moment kom je voor een keuze. Ik zit hier. Het is heel vervelend. Het raakte me enorm. Ook inderdaad zingevend: wat doe ik ermee? Wat betekent dit? Welke meerwaarde heeft het dat ik hier ben. Dat vraag je je sowieso wel af. Nou, toen hij weg was, hoe zal ik het zeggen, toen voelde ik me ook gewoon veel vrijer om het op mijn manier te doen. En toen ben ik gewoon echt gaan kijken naar mijn sterke kanten? Waar ben ik goed in? Weet ik dat ik goed in ben? Daar ben ik op gaan richten.(respondent 9)

Wanneer zijn positie in zijn beleving overeenkomt met zijn opvattingen over waarden en vermogens loopt het eigenlijk vanzelf bij deze geestelijk verzorger. Hij is in zijn element.

Als ik denk dat het goed gaat, als ik... ik vind het wel lastig uit te leggen... als ik ergens een beetje in harmonie met de omgeving leef en niet te veel nadenk van: dit moet zo en 't moet zo en 't moet zo... dat ik ... over ontmoetingen niet te hard moet nadenken... doe ik 't goed of niet goed... dat dingen vanzelf ook gaan, vanuit mezelf, dat ik ... dat ik geen drempel ervaar. Moet ik ergens binnen gaan, of dat ik die drempel even ervaar en dat het daarna ook loopt. Dat het stroomt... dat is een hele ... natuurlijk stroom (respondent 2)

In dit hoofdstuk hebben we het belang van het delen van ervaringen onderstreept door middel van inzichten uit de theorie rondom zingeving. De verschillende elementen van zinervaring

zijn onderscheiden en toegepast op het werk van geestelijk verzorgers, waarbij ook verschillende lijnen van humanisme zijn betrokken, om zo te komen tot een beeld van de verschillende praktijken van geestelijk verzorgers. Vanuit de notie dat zinervaring een zoekend proces is en plaatsvindt in een sociale context ontstaat het beeld dat de geestelijk verzorgers vanuit een sterke verbondenheid met mensen hun werk doen. We kunnen concluderen dat de betrokkenheid ook niet bij de organisatie maar bij de mensen in die organisatie ligt. Het contact met die mensen en het geraakt worden zijn voor sommige geestelijk verzorgers bewust aspecten in het werk waardoor ze dit ambt kiezen en blijven uitvoeren. Een enkele collega heeft tijdens de uitzending moeite om contact te houden met die geraaktheid en dit leidt tot vragen rondom het ervaren van de zin van het ambt.

De geestelijk verzorgers zouden zowel persoonlijk als gezamenlijk meer oog moeten krijgen voor het telkens opnieuw contact maken met die elementen van het werk die de zinervaring bevorderen.

In het volgende afsluitende citaat blijkt dat het ambt voor geestelijk verzorgers niet alleen boeiend maar ook voedend kan zijn. Alle elementen van de zinbeleving lijken hierin samen te komen. Het kan een mooi vak zijn.

Dat vicariously, ik weet niet hoe je dat precies moet vertalen maar...het is een mooi Engels woord... Het is een eer en het is soms ook heel erg mooi om deel te mogen zijn van iemands leven. Om zo dichtbij iemand te mogen zijn dat echt een stuk van een leven of soms ook een groot stuk. En dat je daar getuige van mag zijn, dat je daar verhalen over mag horen .... Als dat echt lukt met een cliënt en als je daar ook echt mooie uitwisseling hebt waarin de ... de schaamte voorbij is en de ... schaamte en de etiquette van menselijke omgang voorbij is. Dan je een punt raakt waarop de mens inderdaad uniek is. In ieder geval is de persoonlijke geschiedenis uniek. Dat is... daar zit wel wat bevrediging in. Want ... dat verrijkt je in die zin dat je... terwijl het natuurlijk ook niet allemaal leuke verhalen zijn. Het je verrijkt in die zin dat je via zo'n cliënt kennis maakt met dingen die je in je eigen leven minder intensief, of niet, of gedeeltelijk herkent. En dat vind ik wel... ja, dat vind ik wel bevredigend. (respondent 1)

6. Bevindingen en aanbevelingen

In de voorgaande pagina's is een beschrijving gegeven van het werk van de geestelijk verzorgers bij defensie vanuit verschillende invalshoeken. Ook is een cultuurschets gemaakt van de dienst die zij samen vormen. Het is ondoenlijk alle informatie uit de interviews in conclusies te vatten. Daarvoor moet toch echt het hele verslag gelezen worden. Een aantal bevindingen noemen we hier expliciet. Tevens formuleren we een aantal aanbevelingen voor verder onderzoek en voor de geestelijk verzorgers en de Dienst Humanistische Geestelijke Verzorging.

In het eerste hoofdstuk hebben we gezien dat de overgang van burger tot militair tot op een existentieel niveau een transformatie van waarden inhoudt. Ook geestelijk verzorgers zijn, naast dat zij in dit proces een rol trachten te spelen, hieraan onderhevig.

Het plaatst hen in een spanningsveld tussen de eigen ambtsopvatting en de opvatting die de organisatie defensie heeft met geheel eigen doelen.

Het ambt is omschreven in een aantal primaire processen. Taken die door de dienst zijn geformuleerd om zo tot een beschrijving te komen van wat tot het domein van de geestelijke verzorging hoort. Deze primaire taken worden door geestelijk verzorgers verschillend opgevat en er wordt op eigen wijze invulling aan gegeven.

We kunnen concluderen dat er geen eenduidigheid is ten aanzien van de primaire processen. Terwijl uit de interviews blijkt dat de geestelijk verzorgers bezinningsdiensten, groepsbijeenkomsten en vorming geven wordt dit echter niet door hen opgevat als een belangrijke taak. Het 'er zijn voor de mensen' wordt veelal gezien als de belangrijkste taak. De wijze waarop invulling aan het ambt wordt gegeven is vrij autonoom. Dit is het gevolg van het feit dat er geen eenduidige, gedeelde richtlijn beschikbaar is over hoe het ambt ingevuld zou moeten worden.

Kenmerkend voor het ambt is het representatieve, een geestelijk verzorger geeft met zijn persoonlijkheid vorm aan een abstracte opvatting van het beroep.

In mensgerichte beroepen vormen existentiële en morele waarden een belangrijk aandeel in het werk. Zij vormen vaak de drijfveer of motivatie voor geestelijk verzorgers om het werk te doen. 'Iets voor mensen willen betekenen'. De normen voor het professioneel handelen komen uit verschillende waarden voort en kunnen botsten. In ons ambt mist dus een eenduidige richtlijn voor het professioneel handelen. Men probeert om tot een gemotiveerde keuze te komen, de achterliggende waarden af te wegen. Welke waarde wil ik als professional uitdragen. Wat wil ik en kan ik voor mijn rekening nemen. Dit is een zwaar proces. Want het

vergt veel van een geestelijk verzorger om al deze normen en waarden bewust te zijn en in het oog te houden.

Het ambt wordt door verschillende geestelijk verzorgers als een in haar aard eenzaam beroep gezien. Deze eenzaamheid is een gevolg van de positie van de geestelijk verzorger binnen defensie. Het kunnen uithouden van deze eenzaamheid is een van de belangrijkste kwaliteiten waarover een geestelijk verzorger moet beschikken.

Deze eenzaamheid wordt door alle geïnterviewde geestelijk verzorgers benoemd. Het is een emotioneel zwaar proces om met deze eenzaamheid om te gaan. Betrokkenheid bij elkaar en vanuit de staf zou volgens ons een tegenwicht kunnen zijn op de als eenzaam ervaren individuele positie van de geestelijk verzorger.

In het tweede hoofdstuk wordt de werkpraktijk van de geestelijk verzorgers tijdens de uitzending beschreven. Deze praktijk is duidelijk verschillend van de werkpraktijk in Nederland. In de eerste plaats wordt het werk als intensiever ervaren. Men is direct zichtbaar onder de mensen en men heeft weinig tot geen mogelijkheden om zich te onttrekken aan het geheel. Ook wordt de factor eenduidigheid genoemd. Het leven tijdens de uitzending wordt door velen als eenduidig ervaren. Alle praktische zorgen van het leven in Nederland komen op een afstand te staan. Er is slecht één taak voor de geestelijk verzorger, namelijk het voortdurend beschikbaar en aanwezig zijn.

En dat doen de meeste van de geïnterviewde geestelijk verzorgers dan ook. Er zijn voor de ander. Zelfzorg neemt men zich wel voor maar het komt er tijdens de uitzending niet van. Bij het uitvoeren van die taak moet de geestelijk verzorger zich verhouden tot het krachtenveld van de organisatie die de geestelijk verzorger een bepaalde rol heeft toebedacht. Deze rol komt ten dele wel en niet overeen met de eigen opvattingen van de geestelijk verzorger. Dit levert een spanningsveld en soms dilemma's op die zich afspelen binnen het gebied van het vertrouwen behouden van de eenheid en het trouw blijven aan de eigen taakopvatting en normatieve professionaliteit.

Na de uitzending valt de bijzondere en gedeelde werkelijkheid van de uitzending ineens weg en wordt door veel geestelijk verzorgers gesproken over zowel lichamelijke als geestelijke vermoeidheid of uitputting. Over hoe daarmee wordt omgegaan is weinig tot geen uitwisseling tussen de geestelijk verzorgers onderling.

Het derde hoofdstuk handelt over de voorbereiding, ondersteuning en nazorg door de dienst Humanistische Geestelijke Verzorging voor haar uitgezonden geestelijk verzorgers. Ook op

dit vlak zijn er grote verschillen tussen de geestelijk verzorgers te constateren. De behoefte aan ondersteuning en begeleiding is heel verschillend. Sommigen kiezen voor een extern inhoudelijke begeleider. Anderen vinden dat een vakvolwassen geestelijk verzorger moet beschikken over een weerbaarheid die het hem mogelijk maakt om op de onvoorspelbaarheid en veelzijdigheid van het werk tijdens de uitzending te reageren.

Over de wijze waarop de Dienst, vooral de staf, begeleiding en ondersteuning geeft wordt door sommige geestelijk verzorgers met teleurstelling en zelfs met bitterheid teruggekeken. Zij hadden behoefte aan een vorm van begeleiding, wilden ervaringen delen, maar konden dit niet of onvoldoende.

In het algemeen kunnen we stellen dat de verantwoordelijkheid voor de vormgeving aan begeleiding en ondersteuning voor, tijdens en na de uitzending bij de geestelijk verzorgers zelf ligt. Dit is toch impliciet de gangbare situatie en norm geworden. Dit maakt het moeilijk om hiervoor een beleid te ontwikkelen.

Toch kan men in het algemeen zeggen dat wat betreft de oprechte belangstelling en zorgvuldigheid in het omgaan met elkaar, zowel collegiaal en door sommige van de lijnfunctionarissen, met name het hoofd van Dienst deze voor verbetering vatbaar is. Vaak is er tijdens de uitzending weinig tot geen contact tussen de uitgezonden geestelijk verzorger en de hiervoor genoemde functionarissen.

Toch is er bij terugkeer in Nederland een beeld bij collega's van het functioneren van de geestelijk verzorger tijdens de uitzending. Het is voor ons onduidelijk gebleven waarop dit beeld is gebaseerd. Wij vermoeden dat het wandelgangencircuit hier een grote rol in speelt. Om een verklaring voor te vinden over hoe deze sfeer heeft kunnen ontstaan, geven we vervolgens een cultuurbeschrijving van de Dienst. We concluderen dat er sprake is van een zogenaamde zwijgcultuur.

Dit heeft tot gevolg dat het tonen van kwetsbaarheid, het delen van ervaringen, ongebruikelijk is binnen het groter verband, zoals een vergadering.

Intercollegiaal of binnen de intervisiegroepen vindt er meer uitwisseling plaats.

Hierdoor gaat onzes inziens het delen van ervaring verloren en wordt de ontwikkeling van professionaliteit belemmerd. Met als mogelijk gevolg dat een nieuwe geestelijk verzorger voordat hij op uitzending gaat, 'weer het wiel moet uitvinden'. Maar dat er ook geen brede discussie over de normatieve professie binnen de Dienst op gang komt over een van de taken van de geestelijk verzorger, namelijk het gaan op uitzending.

We stellen dat onze Dienst niet veel oog heeft voor zelfzorg, zorg voor de ander.

De betrokken geestelijk verzorger wordt niet gestimuleerd om zijn ervaringen te delen. Krijgt hiervoor te weinig aandacht, erkenning, respect en tijd.

We willen op het gevaar van deze houding wijzen die op de lange duur schade kan veroorzaken bij de geestelijk verzorgers die op uitzending zijn gegaan. Zij kunnen immers ook emotionele, gewelddadige gebeurtenissen meemaken. De militair kan gebruik maken van de debriefing en van de geestelijk verzorger om zijn verhaal kwijt te kunnen. Maar de geestelijk verzorger staat hierin min of meer alleen.

We kunnen constateren dat er geen eenduidige richtlijn is over het juist professioneel handelen. Ieder heeft zijn eigen ideeën en gedachten over de invulling, ambtsopvatting.

Een gevolg is dat er geen duidelijke maatstaf is voor wat een goede geestelijk verzorger zou moeten kunnen. Hij legt zijn eigen normen aan en houdt zijn eigen professionaliteit in stand.

Men kan stellen dat een volwassen professioneel, zoals mening geestelijk verzorger zichzelf ziet, dit zal moeten kunnen maar er schuilen ook gevaren in een dergelijke denkwijze.

Het zou onzes inziens aan te bevelen zijn dat er een maatstaf komt, in die zin dat er een doordenking van wat een goede professioneel moet kunnen. Wat is professioneel moreel juist handelen?

Mensen plaatsen nu eenmaal hun waarnemingen en gevoelens in maatgevende kaders. We kunnen er wel vanuit gaan dat geestelijk verzorgers genoeg verbeeldingskracht hebben om zelf zingevingkaders te vinden maar het is van belang om telkens opnieuw het vermogen aan te boren om nieuwe motivaties te ontdekken. Dus onderhoud te plegen met elkaar. Want ook de verbeeldingskracht moet gevoed worden.

Naarmate de geestelijk verzorger zijn ambt meer inhoud geeft vanuit zijn persoonlijke humanistische levensbeschouwing lijkt het of hij beter bestand is tegen het appèl van de organisatie tijdens de uitzending en de morele dilemma's die zich eventueel kunnen voordoen.

Tegelijkertijd bemerken wij in dergelijke situaties een terughoudendheid bij het inzetten van de eigen levensbeschouwelijke normen en waarden. Dit omdat men niet het risico wil lopen om het contact met de eenheid te verliezen met als mogelijk gevolg dat men het werk niet meer kan doen. Ook de angst om eenzaam te worden speelt mee. De handelwijze van geestelijk verzorgers in dergelijke gevallen is dan ook vaak situationeel bepaald.

Wij denken dat het goed is om de vraag te blijven stellen op welke manier je als geestelijk verzorger deel- neemt aan de leefwereld van de militair. En in hoeverre je de beroepspraktijk wilt delen en welke grenzen je daarbij hanteert.

De eenzaamheid die men ervaart tijdens de uitzending wordt door elke geestelijk verzorger genoemd. Iedereen kent wel tijdens de uitzending het moment van de 'dip'. Deze dip is niet

op te vangen door dichterbij de eenheid op te schuiven. Eén van hen zul je nooit worden. Dat is de ervaring die men over het algemeen heeft. Het is wellicht beter, zoals een aantal geestelijk verzorgers aangeeft, om vooraf te doordenken hoe je met deze eenzaamheid die kenmerkend is voor het zijn van geestelijk verzorger om kan gaan. Te doordenken wat dit met jou doet in jouw bijzondere functie.

Inmiddels zijn er een aantal uitspattingen en vormen van ongewenst gedrag van militairen in de media uitgebreid aan de orde geweest. Onzes inziens mogen hulpverleners en geestelijk verzorgers zich nooit verschuilen achter bijvoorbeeld het beroepsgeheim of pragmatisch handelen.

Als geestelijk verzorger ben je er niet alleen voor de begeleiding van individuen maar ook voor een werk-, en leefklimaat waarin de menselijke waardigheid centraal staat. Een geestelijk verzorger moet als hij deze positie wil kunnen innemen bijzonder diplomatiek en strategisch zijn. Hij dient over communicatieve vaardigheden te beschikken en moet onopvallend kunnen opereren. Je moet onzes inziens in staat zijn een verantwoordingsdiscussie te voeren.

In het laatste hoofdstuk wordt na een theoretische verhandeling over zingeving en levensbeschouwelijke achtergrond een kenschets gegeven van het humanisme zoals dat geleefd en beleefd wordt door de geïnterviewde geestelijk verzorgers en de wijze waarop deze beschouwing vorm krijgt in het werk.

De conclusie is dat geestelijk verzorgers hun werk doen vanuit een sterke verbondenheid met mensen. Dit is in feite wat de geïnterviewde geestelijk verzorgers met elkaar verbindt en wat men gemeenschappelijk heeft. Men vindt zin als men individuele begeleiding geeft.

Dit heeft onzes inziens te maken met het feit dat dit soort contacten meteen een duidelijk, zichtbaar resultaat oplevert.

De militair is opgelucht als hij zijn vragen, verhaal kwijt kan. Dit geeft kennelijk bij de meeste geestelijk verzorgers een gevoel van competent zijn, van 'iets betekenen'.

De zinervaring van geestelijk verzorger ligt dan ook in dit soort contacten.

Hierin ligt de kracht maar ook de zwakheid van de geestelijk verzorgers want wanneer de verbinding tussen de aard van de werkzaamheden en de relevantie voor de militairen zwak is, komt de zinervaring van de geestelijk verzorger onder druk te staan.

Geraadpleegde literatuur:

- Alma, H.A.**, 'de parabel van de blinden', psychologie en het verlangen naar zin. Amsterdam, 2005
- Antonovsky, A.**, Pathways leading to succesful coping and health. In: Unraveling the mystery of health: How people manage stress and stay well. Jossey-Bass, San Francissco, 1987, p. 128-151
- Baumeister, R.F.** , Meanings of life. The Guilord Press, New York, 1991.
- Berg, H. van de, Pieper, J.** Behoeftte aan geestelijke verzorging bij militairen in uitzendgebied. Breda-Utrecht, 2002
- Borg, M.B, ter**, Waarom Geestelijke Verzorging. Zingeving en geestelijke verzorging in de moderne maatschappij. KSGV, Nijmegen, 2000
- Buijs, F.J.** , Contouren van een nieuw beleid. Een onderzoek naar de toekomst van de humanistische geestelijke verzorging in de krijgsmacht. Dienst Humanistische Geestelijke Verzorging in de krijgsmacht, Den Haag, 2000
- Derkx, P.H.J.M.**, Wat is Humanisme? Hoofdlijnen in de Europese humanistische traditie en hun actuele betekenis, in: Humanisme. Theorie en Praktijk, redactie Cliteur, P.B. en Houten, D.J. van , Utrecht, 1993, p. 99 – 114.
- Dienst Humanistisch Geestelijke Verzorging, De mens centraal. (conceptversie, 2006)
- Ehrenreich, B.**, Blood rites, origins and history of the passions of war. New York, 1997.
- Goffman, E.**, Totale instituties. Universitaire Pers Rotterdam, Nijgh & Van Ditmar Educatief, 1977.
- Hetebrij, M.**, Communicatief Management. Tussen macht en communicatie. Samsom, Alphen aan de Rijn, 2000
- Hutjes, J.**, De casestudy als strategie in het toegepast onderzoek, uit Praktijkgericht Kwalitatief Onderzoek, redactie Wester F, Smaling A. en Mulder L. Bussum 2000
- Krogt, Th.P.W.M., van der dr., Vroom, C.W. prof. dr., Organisatie is beweging. Lemna BV Utrecht, 1995, derde druk, tweede oplage.
- Lans, J. van der**, Zingeving en Levensbeschouwing: een psychologische begripsverkenning, In: Weer zin leren: over levensbeschouwing en educatie, redactie Eijkman, F. Damon, Best, 1992, p. 7-20.
- Maso, I. , Smaling, A.**, Kwalitatief onderzoek: praktijk en therorie. Boom, Amsterdam, 1998.

- Meijer, M.E.**, Posttraumatische stressstoornis bij Nederlandse militairen en veteranen, achtergrond en behandeling in de praktijk, De Tijdstroom Utrecht, 2002
- Mooren, J.H.M.**, Zingeving en cognitieve regulatie. Een conceptueel model ten behoeve van onderzoek naar zingeving en levensbeschouwing, in: Schering en inslag. Opstellen over religie in de hedendaagse cultuur., redactie Jansen J.; Uden van R.; Ven, H. van der, KSGV, Nijmegen, 1998, pag. 193-206
- Steenbergen, B., van**, Humanisme en het nieuwe religieuze bewustzijn, in: Humanisme. Theorie en Praktijk, redactie Cliteur, P.B., en Houten D.J. van Utrecht 1993, pag. 171-182
- Vogels, M.**, Thuiszorg en nazorg bij uitzending, uit: Tijdschrift voor Humanistiek, nr. 9, maart 2002
- Vogels, M.**, Als het erop aankomt, humanistisch geestelijke verzorging voor, tijdens en na uitzending, in: Veertig jaar Humanistisch geestelijke verzorging bij de krijgsmacht, redactie Brabers, J, en Kuijman, W., (1964 – 2004) (Utrecht, 2004)
- Vries, J. de, Vogels, M.**, Geestelijke verzorging in de krijgsmacht: anders en beter, in: Tijdschrift voor Humanistiek, nr. 9, 3e jaargang, april 2002, pag. 89 – 96.

Bijlage 1: woordenlijst

In dit onderzoeksverslag en in de interviews komen regelmatig jargon en afkortingen voor, die gebruikelijk zijn binnen het militaire bedrijf, maar niet voor iedereen duidelijk zijn.

Hieronder volgt een opsomming met een verklaring.

Aalmoezenier	katholiek geestelijk verzorger
Bataljon	onderdeel van een brigade (600/800 man)
Ba	bataljonsadjutant
Bc	bataljonscommandant
Beukbergen	vormingscentrum geestelijke verzorging krijgsmacht
CIMIC	civil military cooperation
Coornherthuis	voormalig humanistisch vormingscentrum
Contco	contingentscommando
Compagnie	onderdeel van een bataljon (100/200 man)
Crazy	film van Hedy Honigmann over uitgezonden militairen
EOD	explosievenopruimingsdienst
Fab	onderkomen
FLO	functioneel leeftijdsontslag, militaire vut
Force protection	gevechtseenheid ter bescherming van bv konvoaien
Genezerik	verpleegkundige
Glock	pistool, standaardwapen officieren
GV	geestelijke verzorging
HGV-privé	informeel blad van de dienst met forumfunctie
HID	hoofd interne dienst
HVO	humanistisch vormingsonderwijs
KL	Koninklijke Landmacht
Klu	Koninklijke Luchtmacht
KM	Koninklijke Marine
Kmar	Koninklijke Marechaussee
MB	Mercedes Benz, landroverachtig voertuig
MDD	Maatschappelijke Dienst Defensie, bedrijfsmaatschappelijk werkers
Mechbrig	gemechaniseerde brigade; tankeenheid
NGO's	non-governmental organisations
Otas	afk. onb., operationele samenstelling mensen en materieel vd eenheid

Pc	pelotonscommandant
PTSS	posttraumatisch stresssyndroom
Repat	repatriëring naar Nederland
Rotota	'Ronnie Tober Tasje', inmiddels gangbare benaming voor kleine tas
S1	hoofd personeelszaken (sectie 1)
S2	hoofd inlichtingen
S3	hoofd operaties
S4	hoofd materieel
Second	plaatsvervangend commandant
SFIR	Stabilisation Force Iraq
SFOR	Stabilisation Force Bosnië (former yugoslavia ?)
SIH	Sectie Individuele Hulpverlening, psychologische dienst
SMO	sergeant majoor opleidingen
SMT	sociaal medisch team; overleg hulpverleners, S1 en commandant
SRF	strategische reserve, mariniers ingezet in 2005 in Afghanistan
VVDM	vakbond voor dienstplichtig militairen